

Səlahəddin Xəlilov

***Xatirələrdə davam
edən dostluq
(Şəxsiyyətlər, portretlər)***

Bakı - 2013

**S.Xəlilov. Xatirələrdə davam edən dostluq
(Şəxsiyyətlər, portretlər). Bakı, “Çaşıoğlu” nəş-
riyyatı, 2013, 160 səh.**

*Kitaba müəllifin Azərbaycanın görkəmli adamları
haqqında müxtəlif vaxtlarda qələmə aldığı xatirələri,
təəssüratları daxil edilmişdir.*

*Kitab geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə
tutulmuşdur.*

ISBN:

©Xəlilov S., 2013

Ön söz

Fəlsəfə də, ümumi, universal məsələlərdən bəhs etməsinə baxmayaraq, ayrı-ayrı insanların şəxsi həyat təcrübəsindən və ictimai təcrübədən bəhrələnir.

Düzdür, dünya haqqında fikirləşmək, onun hansı isə bir modelini qurmaq üçün bütün dünyanı gəzib-görməyə ehtiyac yoxdur; dünyanı insan ancaq iç dünyası vasitəsi ilə, kosmik əqlə əlaqə yaradılması sayəsində təsəvvür edə bilər. Bu təsəvvür əksər insanlarda duyğu halında olur və ancaq seçilmiş insanlar onu rəşional idrak səviyyəsində, anlayış və kateqoriyalar vasitəsilə ifadə edə bilərlər.

İnsan ancaq öz şəxsi təcrübəsindən, şəxsi duyğu və təsəvvürlərindən çıxış etməklə həqiqətə çata bilməz. Həqiqət insana ya ilham, şövq, vəcd, kəşf səviyyələrində üzə çıxan sezgi vasitəsilə verilir, ya da digər insanların şəxsi təcrübələri və təsəvvürləri ilə diskurs sayəsində tədricən formalaşır. İkinci halda söhbət həqiqətə addım-addım, pərdə-pərdə yaxınlaşmaqdan gedir.

Digər şəxslər! Onlarsız ayrıca götürülmüş bir şəxs nə özünü, nə də dünyanı tanımaq, bilmək iqtidarında deyil.

Hər bir insanın dünyagörüşünün formalaşmasında iştirak edən bu “digər şəxslər” əslində, onun ictimailəşmiş siması, özündənkənar mövcudluğudur. “Mən”in məxsusiləşməsi, özləşməsi də, ancaq “sən” və “o”nun mövcudluğu sayəsində mümkündür. Marksizm fəlsəfəsində bu cəhət o dərəcədə qabardılmışdı ki, insan ancaq ictimai varlıq kimi qəbul olunurdu və onun fərdiliyi, özlüyü, “mən”i çox vaxt unudulurdu.

Lakin ictimai mühit hələ “digər şəxslər”, səninlə əks-əlaqəni təmin edən, öz-ün formalaşmasına xidmət edən amil deyil. Əksinə, ictimai mühit “mən”in əridilməsinə, fərdiyyətin itməsinə xidmət edir. İctimai şüur da öz növbəsində hər bir şəxsin identifikasiyası, dünyaya özəl, şəxsi baxışlarının formalaşması üçün bir əngəldir. Şəxsi yaşantılar güclü olmayanda və insan öz psixi həyatını: duyğu və təsəvvürlərini anlayışlarla, sözlərlə ifadə edə bilməyəndə onun aşkar dünyagörüşü mühitlə, ictimai şüurla, ənənə və stereotiplərlə üst-üstə düşür, fərdiyyət isə ancaq anlaşılmayan, dumanlı hissiyyat kimi, “qeyri-şüuri” səviyyədə saxlanılmış olur. Bax beləcə, çoxlu sayda özünü dərk edə bilməyən, özündən xəbərsiz və mühitdə itib-batan insanlar yetişir. Onların ayrı-ayrı şəxslərlə münasibətləri də əslində, ictimai mühitlə, cəmiyyətlə münasibətin tərkib hissələridir.

Bir sözlə, “normal” insanların – sosial varlıqların münasibətləri də sosial mühitin özünə adek-

vatdır və heç bir özəlliyə malik deyil. Daha doğrusu, belə münasibətlərin fərdiliyi ancaq hissiyyat səviyyəsində mümkündür. Birini başqasından doğmalılıq və yadlıq hissləri ayırır. Yadlarla münasibət ictimai normativlər səviyyəsində; əxlaq və hüquq normalarına uyğun olaraq qurulur. Doğmalarla münasibətdə isə bura hissiyyat da əlavə olunur. Hər bir fərdi münasibət məhz bu hissiyyatın xarakteri və də-

rəcəsi ilə seçilir. Bütün yerdə qalan hallarda münasibətlərin tənzimlənməsi məhz normativlərə, şablonlara uyğunlaşdığından belə münasibətlərin hər hansı bir özəlliyi olmur və onlar xatirə kimi saxlanmır.

Beləliklə, xatirələr ya doğmalar haqqında hissiyyat və yaşantılar səviyyəsində, ya da tək-tək hallarda rasiyal səviyyədə, əqli proseslərin “doğmalaşması” şəklində işıq üzü görür. Birinci halda – poeziya, ikinci halda – fəlsəfə yaranır.

Bu kontekstdə ötən illərin bir xatirəsi yadıma düşdü. 80-ci illərdə mən Asif Əfəndiyevlə (Asif Ata) əməkdaşlığı dayandıraraq ali məktəbdə fəaliyyətimi “normal” şəkildə davam etdirdiyim vaxtlarda özünün yeni çıxmış kitabını mənə belə bir avtoqraf ilə göndərmişdi: “Yadlar içərisində doğmama”. O, mənim normativ mühitdə tezliklə əriyə biləcəyimə inanmırdı.

“Palaza bürünüb elnən sürünənlərin” hansı isə əlahiddə bir mühitə ehtiyacları yoxdur. Çünki bütövlükdə cəmiyyət onların mühitidir. Onların şüuru da ictimai şüurla sinxronudur. Şəxsiyyət isə o adamlara deyilir ki, onlar cəmiyyətlə tam üst-üstə düşmədiyindən dünyaya öz məxsusi baxışları, fərqli düşüncə tərz, fərqli idealları və hədəfləri olduğundan, onlar bir növ mühitsiz qalır, cəmiyyət üçün yad ünsürə çevrilir və istər-istəməz normativ qurumlar tərəfindən sıxışdırılmış olurlar. Belə adamların tam təklənməməsi üçün öz mənəvi-intellektual varlıqlarına həmçins olan lokal mühitə ehtiyacları olur. Əksər hallarda cəmiyyətin inkişafı da məhz bu adamlar hesabına həyata keçir. Çünki ictimai varlığa uyğun olan ictimai şüur onu inkişaf etdirməyə qadir deyil. İnkişaf məhz fərqlənənlərin, daha doğrusu, mövcud normativ səviyyənin fəvqünə qalxanların hesabına mümkün olur. “Ziyalı” dediyimiz insanlar ilk növbədə məhz şəxsiyyət olmalıdırlar. Cəmiyyətin işığında yaşayanlar onun inkişaf yoluna işıq sala bilməzlər.

Ziyalı mühiti! 1994-cü ildə Azərbaycan Universiteti nəzdində yaradılmış Şərq-Qərb Tədqiqat Mərkəzi əslində məhz bu missiyanı yerinə yetirirdi. Yaxşı yadımdadır, bir dəfə akademiklərdən biri çıxış edib Azərbaycan Universitetinin rəhbərliyinə, “şəxsən mənə” belə bir mənəvi-intellektual mühitin, yaradıcı düşüncə mərkəzinin təşkili üçün minnətdarlığımı bildirirdi. Mən isə cavabında dedim ki, əslində mən sizə minnətdar olmalıyam, çünki bu mühitə hamıdan çox mənim ehtiyacım var. Mən olsa-olsa bu görüşlərin baş tutması üçün maddi şərait yaradırəm. Amma onun hərəkətverici qüvvəsi, intellektual mühitin real daşıyıcıları sizsiniz...

Ziyalı mühiti olmasa, ayrı-ayrı şəxsiyyətlər nə qədər böyük düha sahibi olsalar da, nə qədər böyük əzm göstərsələr də cəmiyyətin ideya sükənini yönləndirə bilməzlər.

İntellektual ünsiyyətin dostluq məqamı

“Dostu dar gündə sınayarlar”, – deyib atalarımız. Amma dost dediyin nədir, sınağa çəkdiyən nə? Yaxud əvvəl gərək dostun ola ki, çətin işə gedəndə məhz onu seçəsən. Bütün paradoks bundan ibarətdir ki, dar gündə sınamaq artıq gec olur.

Şərqdə necə ki, məhəbbət reallığın fəvqünə qaldırılaraq ancaq onun ifrat, birtərəfli təzahürü kimi tərənnüm olunur, eləcə də dostluğun şərtləri həddindən artıq ağırlaşdırılır və reallığın fəvqünə qaldırılır. Əslində isə dostluq da, məhəbbət də iki kənar hal, qütb arasında olduqca müxtəlif rənglər qammasını, bütöv spektri əhatə edən konkret təzahürlərdir.

İnsanın mənəvi aləmi ağıl və ehtirası bir komponent kimi ehtiva edir. Müxtəlif insanlarda onların səviyyəsi müxtəlif olduğu kimi, nisbəti də müxtəlifdir. Bir adamın başqasına münasibətində də ağıl və ya hissın ön plana keçməsi fərdi məsələdir. Amma Şərqin məhəbbət konsepsiyalarında ağıl komponenti sıfıra endirilir və insan ancaq müəyyən bir hissın əsirinə çevrilir.

Dostluq da ünsiyyətdən, yoldaşlıqdan, iş birliyindən, simpatiyadan, qarşılıqlı hörmətdən, fikirlə-

rin, zövqlərin, əqidənin və s. uyğunluğundan ayrılaraq nə isə mütləq bir şey kimi dəyərləndirilir. Bir insanın digər insana mütləq inamı, etibar, mütləq simpatiyası, mütləq sədaqəti, mütləq qayğısı, mütləq səxavəti; bir sözlə, başqasını özündən əziz, özündən uca tutmaq, özündən öncə onu düşünmək, onun yolunda canından keçmək və s.və s. keyfiyyətlər hamısı reallığın özündən daha çox, onun ifrat vəziyyətidir.

Bəs reallıq necədir? Mütləqə yaxın təzahürlər tək-tək hallarda rast gəlinir və bunlar tarixdə, hafizələrdə məhz xüsusi, əlahiddə bir hal kimi qalır. Biz isə reallıq dedikdə daha çox dərəcədə əksəriyyəti, orta statistik insanı nəzərdə tuturuq.

İnsan tək yaşaya bilməz. O, cəmiyyətin bir üzvüdür. Oxumaq, təhsil almaq üçün, müəyyən bir iş görmək üçün başqaları ilə birlikdə fəaliyyət gös-

tərir. Bu başqalarının kimliyi adətən təsadüfi olur. Hələ lap uşaqlıqdan baxçada kimlərlə birlikdə olmaq, məktəbdə hansı sinfə düşmək və kimlərlə bir sınıfdə oxumaq, universitetdə tələbə yoldaşları, yaşadığı məhəllədə qonşular, işlədiyi yerdə iş yoldaşları və s.-lə ünsiyyət ictimai həyatın zəruri şərtləridir. Amma bu böyük kollektivlər içərisində kimlərlə isə daha yaxın iş birliyi yaranır ki, bu da yenə çox vaxt bizim seçimimizdən asılı olmayıb, daha çox şəraitin, situasiyanın bizə təlqin etdiyi əlaqələrdir. Məsələn, tələbə yoldaşları içərisində kiminlə isə həm də qonşu olmaq və ya valideynlərin tanışlığı, nəqliyyat marşrutunun üst-üstə düşməsi – bütün bunlar təsadüflərdir. Amma məhz bu sıx əlaqələr ya rəqabət, ya da dostluq üçün əsas olur. Yoxsa kim isə özünün müəyyənləşdirdiyi meyarlar əsasında qapı-qapı düşüb özünə dost axtarmır.

Mühitin, şəraitin təlqin etdiyi yoldaşlıq o adamlarda dostluğa çevrilir ki, onların dostluq haqqındakı təsəvvürləri insani ləyaqətin tərkib hissəsi kimi, düşünülmüş surətdə bu yoldaşlığın üzərinə gəlir. Yəni sədaqət, etibar və s. keyfiyyətlərin insanın öz təbiətində öncədən olması bu keyfiyyətlərin kimə isə münasibətdə də təzahür etməsinə səbəb olur. Bir insan başqasını özünə dost hesab etməyə başlayır və onu heç düz-əməlli tanımadan, sınaqdan çıxarmadan, onunla “bir pud duz yemədən” öz rəftarını və münasibətini məhz bu prinsiplər üzərində qurur. Psixologiyada buna “köklənmə” (*установка*) deyir-

lər. Qarşı tərəf də özünə olan diqqəti, etibarını və qayğını hiss edərək, əgər öncədən həmin keyfiyyətlərə malikdirsə, adekvat addımlar atır. Lakin çox az hallarda hər iki adamın dostluq haqqında təsəvvürləri və şəxsi əxlaqi keyfiyyətləri yüksək mənəvi tələbat səviyyəsində olur. Əksər hallarda tərəflərdən biri öncədən dostluğa köklənməklə, özünü bu dostluğa inandırmaqla birtərəfli qaydada addımlar atır. Qarşı tərəf buna ancaq öz səviyyəsinə uyğun şəkildə cavab verə bilər.

Kant deyəndə ki, dostluq – ideyadır, tamamilə haqlıdır. Sadəcə olaraq, heç bir real dostluq “dostluq” ideyasına tam mütabiq deyil. Kant dostluğu *özünə sevgi* ilə *başqasına sevginin* dialektikasından hasil edir. Kanta görə, dostluq münasibətlərində “özünə sevgi qarşılıqlı sevgi ideya-

sında əriyir”¹. Amma bu heç də həmişə mümkün olmur. Belə ki, insan qeyri-şüuri şəkildə də olsa, özünü həmişə başqalarından ayırır. Sadəcə olaraq əsl dostluq zamanı dostunu da “başqaları”, yəni yadlar cərgəsində yox, “öz”ü tərəfdə hesab edir. “Mən” və “başqaları” münasibəti “biz” və “başqaları” münasibəti ilə əvəz olunur.

Məlum atalar sözündə belə deyilir: “*Dost dosta tən gərək, tən olmasa, gen gərək*”. Əlbəttə, bu ancaq eyniyyətdən, yaxınlıqdan irəli gələn münasibətlərə aiddir. Amma bu atalar sözü münasibətlərin ancaq bir formasını, növünü nəzərə alır. Halbuki fərq özü də dostluq üçün şərt ola bilər. Yəni insanlar məhz fərqlərinə görə bir-birini tamamlaya bilirlər. Necə ki, məhəbbət iki cür olur, yəni yaxınlıqdan, eyniyyətdən doğan məhəbbətlə yanaşı, fərqdən doğan məhəbbət də vardır, eləcə də dostluğun iki əsas forması vardır. Fərqli adamla yoldaşlıq inkişaf üçün impuls verir. Yəni başqası sən bilmədiklərinə bilir, sən edə bilmədiklərinə edir və nəticədə iki adam birləşəndə daha çox şey bacarır, daha güclü olur. Eyniyyətdən doğan dostluq halında isə iki adamın bir yerdə olması əlavə heç nə vermir; əvəzində eyni bir keyfiyyət daha da vurğulanmış olur. Bir adamın düşüncəsi, mövqeyi bütün dostlar üçün üst-üstə düşür.

¹ Кант И. Лекции по этике. М., Республика, 2000. с.184.

Dostluq hansı ehtiyacdən yaranır? Hansı cəhətlərdə fərq, hansı cəhətlərdə eyniyyət daha önəmlidir? Əqidənin, dini mənsubiyyətin, adət-ənənənin üst-üstə düşməsi dostluq üçün nə dərəcədə önəmlidir? Bəs ixtisasların, bilik və qabiliyyətlərin necə, eyni, yoxsa fərqli olması daha yaxşıdır? Eyni dildə danışmayanlar dost ola bilərlərmi?

Əbu Turxan deyir: *“Yolları eyni olmayanlar yoldaş ola bilmədikləri kimi, zövqləri, məqsədləri, amalları eyni olmayanlar da dost ola bilməzlər.”*

“Biz” və “başqaları” bölgüsünün təməlinə hansı meyarlar dayanır? Bu suallara cavab axtarılanda xeyli dərəcədə aydınlaşır ki, fərq əqidə və mənaviyyət yox, intellekt və əməli vərdiş sahələrində məqbul sayılır. Tərəflərdən biri fiziki cəhətdən, o biri intellektual cəhətdən üstündürsə, bu cür birlik işin xeyrinə də ola bilər. Amma biri nəcib, o biri nənəcibdirsə... Bir sözlə, “biz” ola bilmək üçün məhz mənəvi birlik tələb olunur.

Azərbaycanda *“dar günün dostu”*, *“gen günün dostu”* ifadələri əslində “dost” anlayışını nisbi başa düşməkdən irəli gəlir. Məhz bu cür yanaşmanın nəticəsidir ki, əksər adamlar *“dəvəsi düzə çıxanda”* daha dar günün dostlarını axtarırlar. Yəni hər mühitin özünə binəm dostları olması bir reallıqdır. Bu cür yanaşma dostluq ideyasından uzaq olub yoldaşlıq mənasında başa düşülməlidir. *“Dar günün dostları”* çox vaxt əyləncə, eyş-işrət məclisləri üçün *“işə yaramırlar”*. Necə deyərlər, hərənin öz

təyinatı var. Ona görə də belə kontekstlərdə “dost” kəlməsindən istifadə etməmək məsləhətdir.

Yaxud B.Franklin deyir: “*Düşməninə həm də dost kimi bax, çünki bir çox səhvlərini ancaq ondan öyrənə bilərsən*”. Amma həqiqi dost məhz qüsurları deyən dostdur. Bu başqa məsələ ki, dost guya qüsurları görməyə də bilər. Amma biz düşünürük ki, insanda özünütənqid hissi varsa, dostu da tənqidə münasibət bəsləmək və onun qüsurlarını aradan qaldırmaq üçün səy göstərmək mühüm keyfiyyətdir.

Elm aləmində tənqid, diskusiya, obyektivlik, prinsiplilik kimi keyfiyyətlər dostluğa görə tərəfkeşliyi istisna edir. Əksinə, xeyirli dost özü razı olmamalıdır ki, dostu onun xətrinə həqiqətdən uzaqlaşsın. Həqiqətin, ədalətin pozulmasını tələb edən münasibət əsl dostluq sayıla bilməz.

Müasir dövrdə insanların həyat tərzinin dəyişməsi “dostluq” məfhumuna da xeyli yeni mənalər gətirmişdir. İndi canlı ünsiyyət üçün məsafə qət edib görüşməyə ehtiyac qalmır. İnternet vasitəsilə də əlaqə saxlamaq olur. Bu, dostların işini asanlaşdırmaqla yanaşı, yeni tipli dostların da əmələ gəlməsinə səbəb olur. Məsələn, “*Facebook dostluğu*” yeni hadisədir. Burada söhbət əslində tanışlıqdan və ünsiyyətdən gedir. İnsanlar bir-biri ilə fikirlərini bölüşür və sanki həmfikir axtarırlar. Lakin fikirlərin, maraqların, zövqlərin uyğunluğu hələ dostluq üçün yetərli deyil. Zəmanə isə bu cür münasibətləri daha çox aktuallaşdırır.

Ümumiyyətlə, müasir zaman ünsiyyətin də, dostluğun da xarakterini dəyişir və onların yenidən dəyərləndirilməsinə ehtiyac yaranır.

Müasiri olmadığım müasirim

(Akademik Heydər Hüseynov haqqında)

Sənət adamları və riyaziyyatçılar şöhrət çələngini tez geyinirlər. Müdriklik isə adətən ömrün yetkin çağında gəldiyindən fəlsəfədə gənc yaşlarından uğur qazanan insanları barmaqla saymaq olar. 31 yaşından (1939-cu il) başlayaraq Azərbaycanda fəlsəfə və ictimai-siyasi elmlərə rəhbərlik edən, 37 yaşında (1945-ci il) akademik olan, Azərbaycan Elmlər Akademiyasının əsasını qoyan və onun ilk vitse-prezidenti seçilən Heydər Hüseynovun hikmət çırağı, nə yaxşı ki, tez şölələndi və xalqımızın milli ideya tarixinin ən çətin bir dövrünə işıq saldı. Repressiyalardan sarsılmış Azərbaycan milli məfkurəsinin yeni dövrün nəbzini tuta bilən yeni dühalara ehtiyacı var idi. Belə çətin bir məqamda milli şüurun tarım çəkilməmiş və incəlməmiş varislik körpüsünü dağılmaqdan xilas etmək üçün tale Azərbaycana Heydər Hüseynov şəxsiyyətini bəxş etdi.

Dövrün faciəsi

XX əsr Azərbaycanın dövlətçilik tarixində ən mürəkkəb, çətin və eyni zamanda ən şərəfli dövrlərdən biridir. Bu dövrdə siyasi həyatın təbəddülatları ictimai-siyasi fikrin də oyanışı, böhranı və sıçrayışlı inkişaf məqamları ilə zəngin olmasını şərtləndirmişdir. Milli fikrin oyanışı ilə siyasi repressiyalar və ideoloji məhdudlaşdırmalar eyni dövrə təsadüf etdiyindən siyasi, ictimai və fərdi şüurdakı ziddiyyətlər bir çox fərdi faciələrin də səbəbinə çevrilmişdir.

Böyük şəxsiyyətlərin faciəsi də böyük olur. Ötən əsrin əvvəllərində Azərbaycanda gedən milli oyanış və milli-siyasi özünüdərək prosesləri ictimai şüurda böyük iz qoymuş və iki illik demokratik cümhuriyyət müddətində inkişaf tapmış milli dövlətçilik şüuru ilə birləşərək milli-siyasi şüurun formalaşması üçün əlverişli zəmin hazırlamışdı. İyirminci illərdə ədəbi-bədii yaradıcılığın və milli məfkurənin oyanış və inkişaf dalğaları öz siyasi hakimiyyətini və ideologiyasını ictimai həyatın bütün sahələrinə transformasiya etməyə çalışan bolşevizm ilə üzləşməli oldu. Otuzuncu illərdəki siyasi repressiyaların Azərbaycanda həm də bütövlükdə ziyalılara qarşı bir irtica səciyyəsi daşması bu amil ilə bağlı idi. Belə ki, məhz Bakı hələ çar Rusiyası dövründən yeni iqtisadi münasibətlərə keçid və milli burjuaziyanın yaranması, milli fikrin oyanışı sahəsində digər bölgələrdən kəskin şəkildə seçilirdi və buradakı repressiyalar da SSRİ-nin başqa ərazilə-

rindəkindən fərqli olaraq, siyasi ideoloji mülahizələrdən başqa, həm də milli-siyasi və mədəni-mənəvi məzmun daşıyırdı.

Otuzuncu illərdə ictimai-siyasi həyata təzəcə qədəm basan gənclər isə kommunist ideologiyasının açdığı yolla irəlilədiyindən təhlükəli görünürdülər. Lakin uşaqlıq illərində formalaşmış milli qürur, dövlətçilik və xalqına sədaqətli xidmət hissiyyəti o dövrdə yetişən gənclərin bir qisminin zehində, təhtəlşüür qatında hələ qalmaqda idi.

Sosialist quruluşunun yaratdığı bütün imkanlardan istifadə edərək xalqına xidmət göstərmək, milli-fəlsəfi fikir tarixini, ədəbi-bədii və milli-mənəvi dəyərləri öyrənməklə xalqın genetik yaddaşını bərpa etmək, siyasi-ideoloji müstəvidə qadağan olunmuş milli dövlətçilik məfkurəsini, heç olmazsa, bədii ədəbiyyat, mənəvi mədəniyyət prizmasından keçirərək yaşatmaq – bütün bu istəklər ötən əsrin iyirminci-otuzuncu illərindəki elitar gəncliyin zehinə və qəlbinə hopmuşdu. Səməd Vurğun, Rəsul Rza, Heydər Hüseynov, Mirzə İbrahimov kimi gənclər ictimai-siyasi və milli-mənəvi həyata artıq sosializm cəmiyyətində qədəm qoyduqlarından və bu cəmiyyətin tələblərini mənimsəmiş olduqlarından daxili aləmlərindəki ziddiyyətləri mümkün qədər bürüzə vermədən fəaliyyət göstərmək məcburiyyətində idilər. Babaların gen yaddaşını qırmızı bolşevik dəbilqəsində yaşatmaq və yeni nəsillərə təqdim etmək kimi çətin bir vəzifəni icra etməli olan

bu şəxsiyyətlərin faciəsi – dövrün faciəsi idi. Hələ əsrin əvvəllərində özünü təsdiq etmiş, yaradıcılıq istiqaməti və üslubu formalaşmış Mirzə Cəlil kimi, Hüseyn Cavid kimi şəxsiyyətlər yeni dövrə uyğunlaşa bilməyərək, onunla üz-üzə dayanmaq məcburiyyətində idilər. Daha doğrusu, dövr, ictimai-siyasi mühit özü onlarla üz-üzə dayanmışdı.

Nisbətən sonrakı nəsəl üçün isə başqa bir aqibət hazırlanmışdı. Bu aqibəti yaşamaq məcburiyyətində olanlardan biri də Heydər Hüseynov idi. Yeni cəmiyyətin «yetişdirməsi» olan, kommunist ideologiyasının, marksist-leninçi fəlsəfənin mərkəzində dayanan, lakin milli varlığına bağlılığı qəlbindən çıxarıb ata bilməyən, sosialist cəmiyyətinin verdiyi bütün imkanlardan məhz millət üçün, xalq üçün istifadə etməyə çalışan, milli mənəviyyatımız, mədəni-mənəvi dəyərlərimiz, əbədi-bədii və fəlsəfi abidələrimiz kommunist ideologiyasının labirentlərindən keçirib yaşatmaq uğrunda çalışan və bu sahədə böyük uğurlar qazanan Heydər Hüseynovun daxili ziddiyyəti, görünüşü ilə mahiyyəti arasındakı fərq günlərin bu günü bolşeviklərin diqqətini cəlb etsə də, artıq o öz işini görmüşdü. Milli məfkurənin estafeti yeni nəslə ötürülmüşdü. Əlbəttə, əslində çox gənc olan, yaradıcılıq enerjisi aşırdaşan 42 yaşlı akademik millət üçün hələ çox işlər görə bilərdi. Lakin onun cismani həyatı dayandırıldıqda *əsas missiya* artıq yerinə yetirilmişdi. Milli mənəviyyətin, ictimai fikir tarixinin, dövlətçilik şüurunun, ədə-

bi-bədii və fəlsəfi dəyərlərin qırmızı terror baryerindən keçirilərək yeni nəslə ötürülməsi ilə mənəvi tarixin kəsilməzliyi təmin olunmuşdu. Bu proseslərin ictimai təşkilatlanması da artıq başa çatmışdı: kafedralar, fakültələr, elmi-tədqiqat institutları yaradılmış, Akademiyanın ictimai və humanitar elmlər bölməsinin fəaliyyəti mütəşəkkil və müntəzəm xarakter almışdı BDU-nun nəzdindəki fəlsəfə fakültəsinin ilk məzunları ilk milli kadrlar olaraq təkə marksist-leninçi fəlsəfənin deyil, həm də Azərbaycanın fəlsəfi və ictimai-siyasi fikir tarixinin tədqiqinə cəlb etmişdi.

Bununla belə, şəxsiyyətin yoxluğu sonrakı daha böyük vəzifələrin həyata keçirilməsinə imkan vermədi...

Millətin faciəsi

Millət özünüdərk səviyyəsinə qalxa bilmədikdə, milli hissiyyat rəsonal düşüncəyə və oradan ictimai-praktik fəaliyyətə yönəldilə bilmədikdə, ancaq ayrı-ayrı böyük şəxsiyyətlərin məfkurəsində yaşayan milli ruhun geniş ictimai təbəqələrə ötürülməsi və ictimai şüurun strukturunda qərarlaşması mümkün olmadıqda millətin faciəsi qaçılmazdır.

İctimai şüurla, kütlənin hissiyatı ilə istədiyi kimi manipulyasiya edə bilmək üçün milli ruhun təklənmiş daşıyıcılarına qarşı repressiya imperiya siyasətinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Lakin bu repressiya çox vaxt Mərkəzin əli ilə deyil, milli

ruhdan məhrum edilmiş, manqurtlaşmış, «milli» kadrların öz əli ilə həyata keçirilir.

Otuzuncu illərin repressiyası zamanı Kremlin, Mircəfər Bağirovun, yoxsa yerli ermənilərin daha fəal rol oynaması barədə bəzən mübahisələr gedir. Lakin əslində, bu tərəflər bütöv bir prosesin iclasında müxtəlif funksiyaları yerinə yetirməklə birbirini tamamlayırdılar. Proseslərin ümumi prinsipləri «yuxarıdan» verilir, yerli rəhbərlik tərəfindən icra olunurdu. Ermənilərin iştirakı isə bu aksiyanın daha «effektli» həyata keçməsi, say-seçmə insanlara, «ideoloji düşmənlərdən» daha çox, məhz milli ruhun daşıyıcılarına yönəldilməsinə xidmət edirdi.

Heydər Hüseynova qarşı repressiyanın əsas ilhamçısı və subyekti isə bilavasitə Mircəfər Bağirovun özü idi. Ona görə də, bir sıra tədqiqatçılar bu hadisəni imperiya siyasəti kontekstindən və deməli, mahiyyətlən ayıraraq hadisələr kontekstində təqdim edirlər. Və bu zaman manqurtlaşmış «milli» kadrların «mənam»liyi, şəxsi maraqları və siyasi qısqancılıq hissləri ön plana çəkilir. Professor Eldar İsmayılovun həmin dövrün tarixinə həsr olunmuş kitabında da Heydər Hüseynovun intiharında Mircəfər Bağirovun mövqeyi və şəxsi fəallığı əsas arqument kimi götürülür.¹ Müəllif Heydər Hüseynovun ikinci dəfə Stalin mükafatına təqdim olunarkən Mircəfər Bağirovun iradəsindən asılı olmayaraq, bilavasitə Mosk-

¹ Эльдар Исмаилов. Власть и народ. Послевоенный сталинизм в Азербайджане: 1945-1953 гг. Баку, 2003.

vanın himayəsinə istinad etməsi faktını faciənin əsas səbəbi kimi göstərir. Kimin isə Moskva ilə birbaşa əlaqədə olması və müstəqil addımlar atması o vaxt Azərbaycanda şəriksiz lider olan Mircəfər Bağirovun xoşuna gələ bilməzdi. Ona görə xaraktercə despot olan Mircəfər Bağirov Heydər Hüseynova qarşı kompromat axtarır və bu məsələdə akademikinin axırıncı kitabında Şeyx Şamilə simpatiyasından istifadə edir. Bunun üçün Şamil hərəkatına və müridizmə münasibətin dəyişdirilməsinə nail olur və bu yeni platformadan çıxış edərək Heydər Hüseynovun əvvəlcədən yazıb çap etdirdiyi kitabına qarşı hücumlar edir.

Hadisələrin görünən tərəfi belə idi. Moskva dura-dura Azərbaycanın öz rəhbərliyi repressiya təşəbbüsü ilə çıxış edirdi. Bu faktdır və millətin faciəsidir. Bu faciə Hüseyn Cavidin «Topal Teymur» əsərinin finalında, Yusif Səmədoğlunun «Qətl günü» romanında şairin hökmdara müraciətində, Bəxtiyar Vahabzadənin «Özümüzü kəsən qılınc» əsərinin sərlövhəyə çıxarılmış mənasında və onlarca bu cür əsərlərdə böyük sənətkarlıqla qələmə alınmışdır. «Sapı özümüzdən olan baltalar», «ağacı içindən yeyən qurdlar» haqqındakı fikirlər atalar sözlərinə, zərb-məsəllərə çevrilmişdir.

Lakin bu heç də bəzilərinin düşündüyü kimi bir milli xüsusiyyət, milli mentalitet faktı deyildir. Məqsəd bu hadisələrin arxasında milləti məqsədyönlü surətdə bu faciəyə sürükləyən, qılıncı qılınca

kəsdirən, manqurtlaşdıran və ananı oğlun əli ilə öldürən incə və məharətli imperiya siyasətinin köklərini açmaqdır. Millətin anti-millimündericədən xilas ola bilməməsinin səbəbləri onun öz daxilində deyil, daha böyük miqyaslı proseslərin yönəldici qüvvəsində axtarılmalıdır.

Düzdür, bu gün biz imperiya buxovlarından azad ikən milliliyimizi bərpa olunmuş zənn edirik. Lakin qlobal siyasətlər cildini dəyişir və hər zaman yeni formalarda ortaya çıxır. İmperiyadan xilas olub qloballaşma dalğalarının qoynuna atılan millətlər özünüdərk yolunda hələ çox faciələr yaşamalı olacaqlar. Lakin faciəni hələ faciə kimi qavramaq qabiliyyəti itməyibsə, buna şükür etmək lazımdır. O gündən qorxmaq lazımdır ki, millət öz düşdüyü vəziyyəti dəyərləndirə bilməsin, ondan feyziyab olsun və hər şeyi qırmızı rəngdə təsvir etsin. Milli daltoniklərin müalicəsi isə təəssüf ki, hələ tapılmayıb.

Çingiz Aytmatov manqurtlaşmanın səbəbini kənar qüvvədə, işğalçıların məqsədyönlü fəaliyyətində axtarmaqla bu məsələyə münasibətdə daha dərinə getmiş, oğulları anaya, Vətənə qarşı yönəldən, beynləri millilikdən və övladlıqdan «təmizləmə» İmperiya siyasətinin iç üzünü göstərməyə çalışmışdır. Bəli, Heydər Hüseynovun intiharında daha qarbarıq şəkildə üzə çıxan, əslində isə həmin dövrdə yaşayan milli ruhlu bütün şəxsiyyətlərə qarşı yönəldilmiş mənəvi repressiyanın kökləri daha dərinidir. Heydər Hüseynovun faciəsi də, bizcə, hadisələr sə-

viyyəsində deyil, ümumi siyasətin tək-cə təzahürü kimi təqdim olunmalıdır.

Fəlsəfə, ideologiya və milli ruh

Bəziləri əsl fəlsəfi tədqiqat dedikdə Aristotel-dən, Kantdan və s. klassiklərdən iqtibaslar gətirməklə və bir qədər də Moskvada çıxan yeni nəşrlərə əsaslanmaqla yazılan Qərbyönlü və müasir görünlü məqalələri, «monoqrafiyaları» nəzərdə tuturlar. Və Heydər Hüseynov elmi irsinə nəzər salarkən söhbətin daha çox öz yazıçılarımızdan getdiyini, tədqiqat obyektini kimi Nizaminin, M.F.Axundovun, Mirzə Kazım bəyin, Səməd Vurğunun əsərlərinin seçildiyini görərkən bunları öz «elmi-tədqiqat» standartlarına uyğunlaşdırma bilmirlər. Lakin əsil fəlsəfə bu «standartlardan» çox yüksəkdə durur. Heydər Hüseynov yeri gələndə dialektikadan, idrak nəzəriyyəsiindən yazmasına, yeri gələndə Moskvadakı diskussiyalarda iştirakına, o cümlədən A.A.Jdanovun sədrliyi ilə keçirilən məşhur bir ideoloji məclisdə – Q.F.Aleksandrovun «Qərbi Avropa fəlsəfəsi tarixi» kitabının müzakirəsində çıxış etməsinə və «Voprosı filosofii» jurnalının ilk nömrəsində çap olunmasına baxmayaraq, daha çox dərəcədə milli-fəlsəfi fikrin qaynaqlarını araşdırmağa üstünlük verirdi.

Məsələ burasındadır ki, biz ancaq başqa millətlərin ictimai-siyasi fikrini və yabançı məfkurələri öyrənməklə və ya ancaq marksizm-leninizm fəlsəfə-

sindən çıxış etməklə heç vaxt milli özünüdərək səviyyəsinə yüksələ bilməzdik. Qərb fəlsəfəsini və ya rus və sovet fəlsəfi fikrini bilmək, öyrənmək, əlbəttə, lazım idi. Lakin bu sahədəki nəzəri irsi mənimsəmək, ümumiləşdirmək və gələcək nəsillərə çatdırmaq vəzifəsinin milli-mənəvi məsuliyyəti daha çox dərəcədə bir ingilisin, almanın, ya da bir rus-sovet tədqiqatçısının üzərinə düşürdü. Təbii ki, bu istiqamətdə tədqiqatçılar aparmaq və bu elmi-nəzəri irsi inkişaf etdirmək sahəsində Qərb filosoflarının şansı daha çox idi. Marksizm fəlsəfəsi də əslində klassik Qərb fəlsəfi fikrinin üzərində qurulmuşdu və bir sovet filosofu kimi Heydər Hüseynovun qarşısında hər hansı bir başqa nəzəriyyəni deyil, məhz marksizmi və onun ideya-nəzəri qaynaqlarını tədqiq etmək vəzifəsi qoyulmuşdu. Lakin bu sahədə Moskvadakı həmkarlarından səviyyəcə geri qalmadığını dəfələrlə sübut edən Heydər Hüseynov həm də bir azərbaycanlı olduğunu və bu baxımdan qarşısında duran mənəvi məsuliyyəti də unuda bilmirdi. Ona görə də, öz sələflərimizin dünyagörüşünü, fəlsəfi və ictimai-siyasi irsini öyrənmək və yeni nəsllə çatdırmaq, bu irsi ümumbəşəri fəlsəfi fikir kontekstində nəzərdən keçirməklə söz sahibi olduğumuz məqamları üzə çıxarmaq missiyasını da öz üzərinə götürmüşdü. Heydər Hüseynov dünyaya milli və ümumbəşəri fikrin vəhdəti prizmasından baxırdı. Və nə qədər təəccüblü olsa da, görünür özündən asılı ol-

mayaraq, daxildən gələn bir hökmlə millilik komponenti üstünlük təşkil edirdi.

Burada başqa bir məqama da diqqət yetirmək yerinə düşərdi. Milli-fəlsəfi fikrin spesifikası çox vaxt düzgün anlaşılmadığından bəzilərinə Şərq-İslam fəlsəfi fikrinin, o cümlədən orta əsr Azərbaycan filosoflarının əsərlərinin ərəbcədən tərcüməsi və şərhə daha önəmli və daha elmi görünür. Düzdür, o dövrün fəlsəfi traktatları əsasən antik fəlsəfədən qaynaqlandığından, fəlsəfi terminologiya baxımından daha mükəmməl səciyyə daşıyır. Lakin ya İslam fəlsəfəsini, ya da Aristotələ əsaslanan peripatetiklərin yazdıqlarını rəhbər tutan orta əsr filosoflarımız millilikdən daha çox ümumbəşəriyyət mövqeyindən çıxış edirdilər. Həqiqi milli fikir isə daha çox şifahi xalq ədəbiyyatında, ədəbi-bədii əsərlərdə öz əksini tapırdı. Buna görə də Heydər Hüseynov, bir tərəfdən, qədim dövrlərdən üzü bəri peşəkar Azərbaycan filosoflarının elmi-nəzəri irsinin, ölkəmizdə yayılmış və ictimai şüurda geniş iz buraxmış fəlsəfi cərəyanların üzə çıxarılması, tədqiq edilməsi və yeni nəslə çatdırılması istiqamətində görülən işlərinə əsasını qoyur və bu işləri təşkilatlandırırıdusa, digər tərəfdən, böyük şairlərimizin, yazıçılarımızın əsərlərini fəlsəfi fikir prizmasından keçirərək dəyərləndirmək, tarixçi, dilçi və ədəbiyyatşünas alimlərimizin, dövlət qulluğunda çalışan ziyalılarımızın fikirlərinin əsas fəlsəfi qayəsini və ideya yönümünü açmaq və bütün bu istiqamətlərdə hərtərəfli və sistemli tədqiq-

qatlar aparılması üçün zəmin hazırlamaq missiyasını öz üzərinə götürmüşdü. Sonrakı dövrlərdə məhz Heydər Hüseynovun bu missiyasının davamı olaraq Nizaminin, Füzulinin, A.Bakıxanovun, M.F.Axundovun, Həsən bəy Zərdabinin və s. görkəmli Azərbaycan mütəfəkkirlərinin yaradıcılığı fəlsəfi müstəvidə tədqiq edilmiş, bu mövzularda çoxlu dissertasiya işləri, məqalələr və monoqrafiyalar yazılmışdır. Lakin hər bir işin əsasını qoymaq və yol göstərmək daha çətin və daha şərəflidir. Bütün bu şərəf çəlgənləri Heydər Hüseynova qismət olmuş, onun acı taleyini zinətləndirmişdir.

Belə bir fikir geniş yayılmışdır ki, guya Heydər Hüseynovun bolşevik repressiyasına məruz qalmasına səbəb onun «Azərbaycanda XIX əsr ictimai-fəlsəfi fikir tarixindən» adlı son əsərində fəsillərin birinə Şeyx Şamil haqqında deyilmiş bir fikri iqtibas seçməsi və ümumiyyətlə, Şeyx Şamil hərəkatına və onun ideyalarına müsbət münasibət bəsləməsi olmuşdur. Həqiqətən də, Mircəfər Bağirovun və onun təsiri ilə digər tənqidçilərin kitaba hücumları aşkar şəkildə məhz bu məsələ ilə əlaqələndirilmişdir. Lakin doğrudanmı təzyiqlərin əsl səbəbi məhz bu aşkar ifadə olunan «şamilpərəstlik» günahından ibarət idi?

Heydər Hüseynovun geniş və hərtərəfli ictimai-siyasi və maarifçilik fəaliyyətini diqqətlə izləyərək belə qənaətə gəlmək mümkündür ki, Stalin mükafatına layiq görülmüş və guya Moskvanın dəs-

təyini qazanmış və yalnız yerli hakimiyyət və yerli ictimai fikir tərəfindən Azərbaycana bilavasitə daxil olmayan, Heydər Hüseynovun fəaliyyət sferası ilə əlaqəsi bir olmayan bir ideya, özü də hələ yüz ilə əvvəl Mirzə Kazım bəy tərəfindən söylənərək Rusiya mətbuatında çap olunmuş bir ideya səbəb yox, ancaq bəhanə ola bilərdi. Və bu bəhanə məhz Moskvanın xoşuna gəlməyən həqiqi səbəblərdən yayındırmaq vasitəsi idi.

SSRİ dağıldıqdan sonra, bolşevizm ideologiyasının və ideya-siyasi repressiyaların həqiqi mahiyyəti və səbəbləri daha çox dərəcədə aydınlaşdıqdan sonra tam qətiyyətlə demək mümkündür ki, Heydər Hüseynovun nəinki bir cümləsi və ya Şeyx Şamilə münasibəti, hətta onun bütövlükdə bu son monoqrafiyası və bütövlükdə ictimai-siyasi fəaliyyəti Moskvanın xoşuna gəlməmişdi və heç vaxt gələ bilməzdi.

Məsələ burasındadır ki, Heydər Hüseynov sadəcə bir tədqiqatçı deyildi. O, Azərbaycanda ümumən ictimai və humanitar elmlərin başında duran və onlara tematik, ideoloji və metodoloji yön verən bir şəxsiyyət idi. Azərbaycanda gələcək tədqiqatların istiqaməti və dərslərin məzmunu onun dünyagörüşündən, onun mövqeyindən çox asılı idi. Və bu mövqe Moskva üçün təhlükəli həddə gəlib çatmışdı. Heydər Hüseynov müttəfiq respublikalara verilmiş şərti, nisbi müstəqillik hüduqları çoxdan keçmiş və marksist ideologiyasının pozitiv məqamlarına isti-

nad etməklə milli şüurun və milli mədəniyyətin inkişafı naminə imperiyanın yol verə biləcəyindən qat-qat çox işlər görmüşdü. Doğrudan da, 40-cı illərdə respublikamızda ictimai elmlərin, ictimai-siyasi fikrin, humanitar düşüncənin inkişaf tempi və vüsəti heyrətamiz dərəcədə yüksək idi ki, bu da repressiya dönəmi üçün bir paradoksallıq və metamarfoza sayıla bilərdi.

Heydər Hüseynovun bütövlükdə və tamamilə xalqa məhəbbətdən və xalqa xidmətdən ibarət olan fəaliyyətini izlədikcə onun tək-cə əsərlərinin yox, həm də əməli işlərinin qayəsini və ana xəttini təşkil edən milli mündəricəni, milli məfkurəni, həm də sadəcə şüarçılıq kimi deyil, çeşidli əməli fəaliyyətdə ifadəsini tapan və artıq bar verən bir məfkurəni necə sezməmək olardı? Tək-cə elə axırıncı monoqrafiyaya salsaq buna neçə-neçə sitat tapmaq olar. «XIX əsrdə Azərbaycanda sosial-iqtisadi vəziyyət» adlanan birinci fəsildə Heydər Hüseynov Azərbaycanın bölünməsi məsələsinə öz münasibətini bildirir. Stalindən və M.Bağirovdan sonrakı, nisbətən rahat dövrlərdə Azərbaycan tarixçilərinin yazdıqlarından fərqli olaraq Heydər Hüseynov repressiyanın bu ağır illərində belə Şimali Azərbaycanın Rusiyaya birləşdirilməsini bir xoşbəxtlik kimi deyil, nisbətən «az ziyan» kimi təqdim edir, hadisəyə Rusiyanın müstəmləkəçilik siyasəti kontekstində yanaşır. Heydər Hüseynov yazırdı: «Şimali Azərbaycan çarizmin müstəmləkəsinə çevrildi. Azərbaycanın zəhmətkeş kütlələri

ikiqat zülmə məruz qaldılar; bir tərəfdən yerli feodallar, digər tərəfdən çar hökuməti tərəfindən istismar olundular. Çarizm Azərbaycana özünün müstəmləkəsi kimi baxmaqla, onu inkişaf edən Rus kapitalist sənayesinin aqrar əlavəsinə çevirdi. Bundan əlavə, Rus çarizmi Azərbaycanda xalqın milli mədəniyyətinin inkişafına çəpər çəkməyə başlayırdı».¹

Şərhə ehtiyac yoxdur. Sonrakı rahat dövrlərdə bu mövzuya toxunub Azərbaycanın ikiyə bölünməsindən, Rusiyanın müstəmləkəçilik siyasətindən danışanlar, hətta sənətçilər və şairlər belə, disident hesab olunur və az qala qəhrəmanlaşdırılırdılarsa, Stalinin sağlığında bunu rəsmi dairələrdə deməyə cəsarət tapan, yazıb Moskvaya göndərən bir dövlət adamı, marksist-leninçi ideologiyanın rəsmi təmsilçisi necə bir cəsarət sahibi, necə bir qəhrəman olmalı idi? Bir daha təkrar edirik ki, Heydər Hüseynov bu mövzuda sadəcə esse yazmır, deklomasiya demir, rəsmi ideologiyanın özünü, bütövlükdə rəsmi ictimai şüuru bu səmtə yönəltməyə çalışır və bu sahədə əməli iş görürdü. Çarizmin imkan vermədiyi milli mədəniyyətin inkişafına Sovet imperiyası dövründə nail olmağa çalışırdı.

Heydər Hüseynovun nə kimi bir əqidə sahibi olduğunu dərk etmək üçün onun Mirzə Kazım bəydən iqtibas gətirdiyi və epiqraf verdiyi bir fikrə nə-

¹ Гейдар Гусейнов. Из истории общественной и философской мысли в Азербайджане XIX века. Б., 1949, стр.34.

zər salaq: «Qərb öz siyasəti ilə Asiyada maarifi bərqərar edə bilməz... Ölkəni dəyişdirənlər həmin ölkədə doğulmuşlar sırasından çıxmalıdır».¹ – Bu günün özü üçün nə dərəcədə aktualdır! Yaxud Mirzə Kazım bəydən başqa bir iqtibas (Heydər Hüseynova basqılar üçün «səbəb» olmuş həmin başı bəlalı fikir): «Şamilin adında tarixlik və vətənpərvərlik siqlətli fikirlər gizlənilir. O qəhrəmandır – qəhrəmanlar yetişdirən bir qəhrəman!».² Mirzə Kazım bəyin yaradıcılığını və ideya dünyasını araşdıran Heydər Hüseynov onun məhz milli vətənpərvərliklə, milli azadlıq hərəkatı ilə bağlı fikirlərini ön plana çəkir, bununla da, böyük şərqşünas alim və mütəfəkkir Mirzə Kazım bəyin xristianlığı qəbul edərək çar Rusiyasına xidmət etmiş kosmopolit obrazına yeni bucaq altında, başqa rakursda nəzər salır və görüntünün arxasında əsl mahiyyəti üzə çıxarır. Mirzə Kazım bəy öz milli hissiyyatını Şeyx Şamil haqqında yazdığı əsərində, Şamilə və onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən milli azadlıq hərəkatına münasibətində biruzə verdiyi kimi, Heydər Hüseynov da özünün aşkar şəkildə deyə bilmədiklərini Mirzə Kazım bəyin yazdıqlarına münasibətdə bürüzə verir. Burada Mirzə Kazım bəy və Heydər Hüseynovun taleləri arasındakı oxşarlıq da diqqəti cəlb edir. Sinəsinə xaç asmış Mirzə Kazım bəy çar Rusiyasında imperiya siyasəti və senzurası baryerini keçdiyi

¹ Göstərilən əsər, səh.182.

² Yenə orada, səh. 230.

kimi, döş cibində partbilet gəzdirən Heydər Hüseynov da kommunist ideologiyasının və Rus şovinizminin qoyduğu məhdudiyyətlərə rəğmən qəlbinin dərinliyində olanları gizlətmir. Əslində Heydər Hüseynov öz əsərində tərənnüm etdiyi Abbasqulu ağa Bakıxanov, Mirzə Kazım bəy, Mirzə Fətəli Axundov kimi görkəmli şəxsiyyətlərin Rusiya dövlətinə rəsmi xidmətdə olmaq və burada yüksək rütbələr daşımaqla yanaşı, iki daşın arasında millətində xidmət etmək təcrübəsini öz həyat yolu üçün də nümunə seçir. Azərbaycan KP MK-nın Partiya Tarixi İnstitutunun direktoru ola-ola daha çox dərəcədə Bəhmənyardan, Nizamidən, Şəbüstəridən, Füzulidən, Mirzə Şəfi Vazehdən yazır, milli-fəlsəfi fikrin və milli ədəbiyyatın inkişafı naminə titanik əmək sərf edir. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasında ictimai elmlərə marksizm-leninizm təliminin bir nümayəndəsi olaraq rəhbər təyin edildiyi halda, Akademiya üçün açılmış imkanlar çərçivəsində milli tariximizin, ədəbiyyatımızın, dilçiliyin və nəhayət, milli-ictimai fikrin və fəlsəfi fikir tarixinin tədqiqi və təbliği sahəsində misilsiz xidmətlər göstərir. Belə geniş profilli fəaliyyət üçün inzibati və ideoloji səlahiyyət qazanmaq naminə bir tərəfdən marksizm-leninizm klassiklərinin əsərlərinin tərcümə və nəşrində fəal iştirak edən, dialetik və tarixi materializmdən, faşizmin mahiyyətindən, rus inqilabi-demokratik fikrindən, rus dilindən və mədəniyyətindən əsərlər yazan Heydər Hüseynov, digər tərəfdən Azər-

baycanda milli özünüdərkin, fəlsəfi və ədəbi-bədii dəyərlər sisteminin inkişafı naminə geniş və hərtərəfli tədqiqatçılıq və maarifçilik fəaliyyəti göstərirdi. Kosmopolit kommunist ideologiyasının bütün möhtəşəm makinasından, həm də milli məfkurəyə xidmət üçün istifadə olunurdu. Lakin zaman başqa zaman idi. Çar Rusiyası dövründə keçilə bilən sədlər Qırmızı İmperiyanın daha mütəşəkkil qadağa sərhədlərini keçə bilməzdi. Heydər Hüseynovun fəaliyyəti isə Mərkəzin verdiyi nisbi müstəqillik hədlərini çoxdan aşmışdı. O, təkcə kommunist ideologiyasına deyil, həm də İmperiyanın, Rus şovinizminin maraqlarına xidmət etməli olan elmi-tədqiqat və təbliğat institutlarını, o cümlədən Elmlər Akademiyasını və ali məktəblərdəki ictimai və humanitar fənn kafedralarını milli maraqlara xidmət istiqamətində yönəldə bilmişdir.

Sokrat aqibəti

Bəli, Heydər Hüseynov intihar məcburiyyətində qaldı. Lakin onun hərəkətə saldığı humanitar makina fəaliyyətini dayandırmadı. Düzdür, şəxsiyyət yoxluğu sonrakı illərdə bu makinanın işini tədricən cırlaşdırdı, bu odlu-alovlu vətəndaş alimin yerini tutanların bəziləri bu kursu davam etdirmək əzmində olmadı, lakin Elmlər Akademiyasında Yusif Məmmədəliyev, Səməd Vurğun kimi şəxsiyyətlərin varlığı bu alovun sönməsinə imkan vermədi. Şəxsiyyətlərin təqib olunması isə davam edirdi. Fiziki repres-

siyaların yerini zahirən daha yumşaq ideoloji repressiyalar tuturdu. Ta-a yeni şəxsiyyətlər yeni statusda zühur edənə yeni Heydərliklər yetişənə qədər.

Yaradıcılığının ən gur və səmərəli dövrünü yaşayan 42 yaşlı akademikin cismani intiharından yarım əsr keçdikdən sonra, artıq müstəqil Azərbaycanın milli özünüdərk axtarışlarında, hər hansı bir buxovdan azad şəkildə öz milli-fəlsəfi fikrinə yeni nəfəs vermək söylərində biz Heydər Hüseynov ruhunun oyanışını görürük.

Əllinci il otuz yeddinci il deyildi. Və Heydər Hüseynov öz «səhvlərini» etiraf etsəydi və sonrakı fəaliyyətini milli məzmunundan azad edilmiş ideoloji fəaliyyətə, marksizm-leninizm təliminə həsr etsəydi, o, əlbəttə, yaşaya bilərdi. Lakin Heydər Hüseynovun filosofluğu da elə ondadır ki, o, cismani varlığının deyil, ruhani varlığının, əqidə və amalının yaşamasına üstünlük verdi. Elmi-fəlsəfi fəaliyyəti ilə, böyük yaradıcılıq əzmi ilə, millətə təmənnəsiz xidməti ilə əsl qəhrəmanlıq göstərmiş olan Heydər Hüseynov «şərəfli ölüm» və «şərəfsiz həyat» seçimində də böyük Sokratların tutduğu yolu davam etdirməklə qəhrəmanlığın daha bir nümunəsini gələcək nəsillərə ərməğan etdi.

“Xalq qəzeti”, 20 may 2003-cü il

Sevilin xələfləri

(Akademik İzzət Orucova haqqında)

Səhərlər instituta gedəndə fikir vermişəm ki, hər gün saat doqquza on dəqiqə işləmiş Üzeyir Hacıbəyov küçəsi ilə metronun 26 Bakı komissarı adına stansiyasına sarı gedən bir qadınla rastlaşırım... Mən tələsəndə də, hələ dərəcə xeyli vaxtım qalanda da çalışırım ki, instituta məhz həmin vaxtda gedim; ya metronun eskalatorunda, ya da küçədə onunla rastlaşım, auditoriyaya girməzdən əvvəl yurdumun qəhrəman qızını görüm. Bu qadın akademik İzzət Orucovadır.

Onun açıq alnında, xoş sifətində düzlüyün, həqiqətin əsl təəcəssümü ifadə olunub. Onu görəndə mənim mənəvi varlığım süzgəcdən keçir, təmizlənilir, paklaşır, özümdə tükənməz qüvvət hiss edirəm, əyilməzlik, vüqar hissi tələqin olunur mənə.

Antey torpaqdan qüvvət alarmış deyirlər. Şair – vətəndən, filosof – insandan, insanlıqdan ilham alar. Torpağımı, vətənim, analığın, insanlığın təmsalını görürəm o qadınla rastlaşanda. Xalqımın

mərdlik və qeyrət salnaməsi olan keçmişini, bu günümüzün böyük, əzəmətli qələbələrinin ifadəsini görürəm. Xoşbəxt sabahımıza inam yaranır məndə.

Dünya ədəbiyyatında, bütün mədəni inkişaf tarixində misli görünməmiş bir haldır ki, obrazın səhnə təcəssümçüsü eyni zamanda onun canlı həyat təcəssümçüsünə çevrilir. Öz fərdi həyat nümunəsi ilə oynadığı rolun reallığını isbata yetirir, həm də arzu edilə biləcək ən yüksək səviyyədə...

Sevil obrazının keçirdiyi səhnə təkamülünü gerçək həyatda ən parlaq şəkildə təkrar edən qadının məhz həmin rolun ilk ifaçısı olması heç də təsadüfi deyil. Biz burada rejissor axtarışı ilə dramaturq idealının birləşməsini görürük. Məsələn burasındadır ki, Cəfər Cabbarlı Sevilin ifaçısını heç də asanlıqla tapmamışdır. O, bir aktrisa axtarırkən, eyni zamanda Sevilin canlı gələcəyini axtarmışdır. O zaman aktrisa kimi çıxış etməli olan qadın böyük inam, cəsarət və mədəniyyət potensialına malik olmalı idi. Əslində müəllif belə bir adamı tapdığı andan öz idealında yanılmadığına əmin ola bilərdi. Bu fakt özlüyündə göstərirdi ki, Azərbaycan qadını həqiqətən yüksələcək, nəyə qadir olduğunu isbat edəcəkdir. Bu tək fakt kütləvi axına çevriləcəkdir.

Lakin göstərilən məntiqi əsasa baxmayaraq, Azərbaycan qadınının tərəqqisində ilk ciddi addımın müəllifi olan İzzət xanımın axıradək öz mövqeyini qoruyub saxlaması hər halda heyvətəmiz faktdır.

Bu artıq İzzət xanımın öz dühasının təntənəsidir.

V.İ.Lenin adına API-nin ibtidai təhsil metodikasını fakültəsində belə bir qrup var: 549-cu qrup. Burada 6 nəfər əlaçı qız oxuyur. Altı nəfər: Yaqut Aslanova, Afət Qarayeva, Sayalı Yusubova, Rəhibə İsayeva, Rəbiyə Zeynalova, Kifayət Gülməmmədova. İmtahandır. Onlar bilet çəkib cavab verirlər. 19 yaşlı qız Hegelin fəlsəfə sistemini şərh edir, dünyanın universal qanunlarından danışır, inkişafın dialektik prinsiplərinin izahını verir. Bu cavabda uşaq sadələşmə ilə əsl alimlərə məxsus ciddi mühakimə tərzini birləşmişdir. O, danışır, danışdıqca tərəddüdlər yox olur, bir

tələbə əvəzinə bir nətiq çıxışını dinləyirəm. O danışdıqca gözlərim önündə C.Cabbarlının Sevili canlanır. Həmin Sevil ki, Balanın bir neçə dəfə təkrar etməsinə baxmayaraq, sadəcə “fəlsəfə” sözünü belə tələffüz edə bilmirdi. Sevilin timsalında analarımızın savadsızlıq dövrü, mədəni gerilik dövrü canlanır gözlərimdə. Düşünürəm görün necə olub ki, ayrı-ayrı dövrlərdə Məhsətilər, Natəvanlar yetişdirən Azərbaycan xalqı XX əsrin əvvəllərində ümumi

inkişafdan bu qədər geri qalıbmış. Görən necə olub ki, Şirinlər, Nüşabələr, Həcərlər Sevilərlə əvəz ediləməli olub. Ziddiyyətlidir. Lakin sən demə, Sevil özündə əsrlərdən miras qalmış elə bir potensial imkan saxlayırmış ki, məqamında o dönüb böyük alim ola bilərmiş, elmi-texniki inqilab dövrünün qabaqcıl övladına çevrilə bilərmiş. Sevil həm də müqəddəs keçmişimizdən miras qalmış namusun, qeyrətin təmsalıdır.

Fikirlərin dumanı seyrəlir, mən tələbənin həyəcan və sevinc qarışıq sifətini görürəm, onun danışıqlarını daha aydın eşidirəm. İndi o ikinci sualı danışır: “Marksizm fəlsəfəsinin meydana gəlməsi və inkişafı”. Yadıma düşür ki, lap elə qonşu otaqda, mənimlə paralel kafedramızın baş müəllimi Şura Məmmədova marksizm fəlsəfəsindən imtahan götürür. Yadıma düşür ki, indi respublikamızda neçə-neçə qadın filosof var: fəlsəfə elmləri doktorları Şəfiqə Mirzəyeva, Zümrüd Quluzadə, Gülruh Əlibəyova, kafedramızın dosent və baş müəllimləri Huri Əhmədli, Ofelya Əliyeva, Şura Məmmədova, Leyla Həsənova. Onlar “fəlsəfə” sözünü tələffüz edə bilməyən Sevilin xələfləridir.

Yenidən nəzərimdə İzzət xanımın zərif və əzəmətli obrazı canlanır. Öz-özümə deyirəm: İzzət xanım, ey Cabbarlı idealının parlaq və canlı təəcəssümü, siz bəlkə də akademik olduğunuz üçün yox, pak, təmiz səmimi Sevilin bu günü olduğunuz üçün həmişə yaşayacaqsınız.

Qoy analarımızın nəzərləri bizə namus, qeyrət, paklıq hissləri təlqin etsin. Qeyrət varsa, məhəbbət varsa, böyük ideallara sədaqət varsa – elm də olacaq, mədəniyyət də, xoşbəxtlik də. Qoy özünün qəhrəman, alim, filosof oğullarına ilham verən, onlar üçün iftixar mənbəyi olan Sizin kimi analar çox olsunlar. Qoy, mənim altı nəfər əlaçı tələbəm böyüyüb hərəsi bir İzzət xanım olsun.

Qoy, analarımız düzlük, saflıq və qüdsiyyətin canlı təəcəssümü olsunlar. Onda qəhrəman oğulların biləklərinə qüvvət gələcək, şairlər ilham, alimlər əqli qida alacaq, filosoflar öz həqiqət yolunu tapacaqlar.

“Azərbaycan qadını”jurnalı, № 9, 1979

“Öncə öz millətim üçün!”

(Müəllimim Xudu Məmmədov haqqında)

Görkəmli kristalloqraf, təbii quruluş formaları ilə milli naxışlar arasında, elmi və bədii yaradıcılıq arasında əlaqələrin böyük tədqiqatçısı Xudu Surxay

oğlu Məmmədov 1969-cü ildə doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmiş, 1976-cı ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmişdir. Lakin bu formal göstəricilər Xudu Məmmədov haqqında çox az şey deyir.

Hər bir alim iki koordinat sistemində dəyərləndirilə bilər. Bir – öz ixtisası üzrə dünya çapında, bir də bütün mənəvi-intellektual potensialı ilə öz xalqı, milləti üçün gördüyü işlərlə. Bir mütəxəssis kimi onun xidmətlərini dəyərləndirmək mənlilik deyil. Ona görə də mən ancaq onun bir ziyalı, elmşünas, filosof kimi qısa səciyyəsinə verməyə çalışacağam və xatirələrim də onun məhz bu istiqamətdəki fəaliyyətinin işıqlandırılmasına xidmət edəcəkdir.

Əvvəlcə, həmkarlarının vurğuladığı bir faktı bir qədər başqa ampuada yada salmaq istəyirəm: Xudu Məmmədov bir neçə illik tədqiqatların yekununa dair monoqrafiya yazmaq üçün London nəşrlərindən sifariş alsada, ingilis dilini yaxşı bilməsinə baxmayaraq, bu monoqrafiyanı öz dilimizdə yazmışdı. Silikat kimyası üçün fundamental əhəmiyyətə malik olan bu əsər Azərbaycan elm tarixində kristallokimyaya dair doğma dilimizdə ilk kitab idi. Monoqrafiya ingilis və ya rus dillərində çap olunsada idi, dünya şöhrəti qazanmış gənc türk aliminin dünya elminə böyük töhfəsi olardı. Ancaq «mənim ilk oxucum öz millətim olmalıdır» kəlamları bu insan haqqında çox söz deyirdi.

Xudu Məmmədov millətə, vətənə, doğma təbiətə bağlı adam idi. Təbiət vurğunluğu onun elmi yaradıcılığının da əsas ilhamverici amili idi.

O, elmi tədqiqatla yanaşı, enerjisinin böyük bir qismini Azərbaycanda elmi-kütləvi fikrin yayılmasına, istedadlı gənclərin yaradıcı fəaliyyətə cəlb olunmasına, ictimai şüurun strukturunda elmi düşüncənin payının artmasına sərf edirdi. Azərbaycan televiziyasında uzun müddət aparıcısı olduğu “Elm və həyat” verilişi neçə-neçə gəncin elmə münasibətinin formalaşmasında böyük rol oynamaqla yanaşı, Azərbaycanda elmi-publisistik dil üslubunun formalaşmasına böyük təsir göstərirdi. Bu veriliş elm adamlarının, ziyalılarda mənəvi-intellektual ehtiyac-

larını ödəmək baxımından bu gün də TV kanalları üçün bir örnək, ən gözəl nümunədir.

İncəsənətin məqsədi insanın emosional-mənəvi dünyasını zənginləşdirmək, onu daha saf, daha təmiz etmək – onun mənəvi imkanlarını artırmaqdır. Elmin məqsədi isə insanın intellektual dünyasını zənginləşdirmək, onu daha məlumatlı, daha bilikli etmək və bu biliyin qüvvəyə çevrilməsi sayəsində onun maddi təsir imkanlarını artırmaqdır.

Elm əhli olmaq, hələ kamal əhli olmaq deyil. Kamalın qələbəsi üçün yüksək elmi-texniki səviyyə ona uyğun gələn yüksək mənəvi-əxlaqi səviyyə ilə tamamlanmalıdır.

Belə bir sual ortaya çıxır ki, Xudu Məmmədov – daha çox alim, müəllim, yoxsa ziyalı idi?

Onun elmi yaradıcılıq fəaliyyəti barədə az-çox dərəcədə işıqlandırılmışdır. Amma mən onun haqqında bir müəllim və ziyalı kimi danışmaq istəyirəm. Təkcə ona görə yox ki, o, mənim müəllimim olmuş, bizə “kristalloqrafiya” fənnini tədris etmişdir, həm də ona görə ki, onun qeyri-adi, çox yüksək bir müəllimlik istedadı var idi. Tək universitet auditoriyası üçün yox, bütün ölkə miqyasında: televiziya da apardığı “Elm və həyat” proqramı, məclislərdəki çıxışları, gənclərə tövsiyələri ilə. Mən də ondan kristalloqrafiyadan daha çox, yaradıcı təfəkkür üsullarını, adi görünən şeylərə fərqli baxış imkanlarını öyrənmişəm. Əlbəttə, o dövrdə biz Xudu müəllimin

başqalarından fərqi bir o qədər də dərk edə bilməzdik. Tədris etdiyi fənni daha sistemli, daha əyani və yadda qalan şəkildə öyrədən müəllimlərimiz az deyildi. Təkcə onu xatırlatmaq kifayətdir ki, bizə o dövrdə Mehdi Əliyev, Kəriş Köçərli, Rəhmi Həsənov, Mədət Sərdarlı kimi tanınmış metodistlər dərs keçirdilər. Əksinə, X.Məmmədov bu baxımdan onlarla rəqabətə girə bilməzdi. Xudu müəllimin standartlardan, bəzən hətta mövzudan kənara çıxması, tez-tez diqqəti adi şüur səviyyəsində məsələlərə yönəltməsi və adiliyin özündə heyratamız məqamları görüb düşünmək, düşündürmək, suallar qoymaq vərdişi aşılması – bütün bunlar dəyərini indi-indi anladığımız böyük bir yaradıcılıq məktəbi idi.

Universitet müəllimləri həm də elm adamlarıdır, elmi tədqiqat vərdişlərinə malikdirlər. Əlbəttə, müəllimin ilk əsas vəzifəsi tədris etmək, məlum bilikləri öyrətməkdir. Lakin necə etmək olar ki, müəllimlik və alimlik tam müstəqil fəaliyyət sahələri kimi bir-birinə qarşı dayanmasın, əksinə, eyni məqsəd ətrafında birləşərək bir-birini tamamlasın? Axı, əsl müəllim heç də yalnız hazır biliklərin mənimlənməsi ilə kifayətlənməməli, tələbələrə həm də yeni bilik axtarılması yollarını öyrətməli, tədqiqat vərdişləri aşılamalıdır. Yaradıcı təfəkkür əldə etmədən, tələbə aldığı bilikləri uğurla tətbiq edə bilməz və yeni, qeyri-ənənəvi vəziyyətlərdə çıxış yolu tapa bilməyəndə durğunluğun, ətalətin, ehkamçılığın daşıyıcısı olar.

Hazır biliklərin öyrədilməsi ilə kifayətlənməmək və tələbələrdə tədqiqatçılıq vərdişləri, yaradıcı tərəkür formalaşdırmaq üçün isə tədris prosesinin özü real tədqiqat laboratoriyasına çevrilməlidir. Xudu Məmmədov tələbələrinə hansı isə hazır biliklərdən daha çox, istənilən məsələyə elmi yanaşmanın – alimliyin yollarını öyrədirmiş.

Biz universiteti bitirdikdən sonra da Xudu müəllimlə əlaqəni davam etdirir, ondan məsləhətlər alırdıq. Onun həm Fiziki kimya institutunda, həm də Fizika institutunda laboratoriyası var idi. Lakin bizi içəri buraxmaq üçün hər dəfə xüsusi icazə almalı olurduq. Bir dəfə bu ciddiyyətin və rəsmiyyətin səbəbini soruşanda, o məsələni özünəməxsus yumorla belə izah etdi: “Siz elə bilirsiniz ki, burada çox məxfi nəticələr alınır və elmi sirləri qorumaq üçün belə ciddiyyət göstərilir? Yox, əslində kənar adamlar burada tədqiqat aparılmadığından xəbər tutmasınlar deyə, içəri buraxılmırlar”.

Bəli, o vaxt elmin idarə olunması sosializm ənənələrinə müvafiq olaraq inzibatçılıq yolu ilə həyata keçirilirdi. Həmin dövrdə elmin spesifikasiyasını nəzərə almadan elmi institutlarda və ali məktəb kafedralarında, təsərrüfat müəssisələrində analoji nizam-intizam yaratmağa təşəbbüs göstərilir, «təşkilatçılıq qabiliyyəti» olan adamlar elmdə də «dəmir qayda»ya nail olurdular. Akademiyanın qapısı ağzına milis işçiləri qoyulması və ali məktəb müəllimlərinin, başqa müəssisələrdə çalışan alimlərin içəri

buraxılmaması, elmi işçilərdən elmi nəticə soruşmaq əvəzinə, onların səkkiz saat şöbədə oturmalarının təmin edilməsi elmi işin və elmi əməkdaşlığın spesifikasını «unutmaqdan» irəli gəlirdi.

Təəssüf ki, bəzən yenə də elmdə islahatdan danışılan kimi, yada düşün elə formal nizam-intizam olur.

Xudu Məmmədov elmşünaslıq problemlərinin böyük bilicisi idi. Bu problemləri bizə izah etmək üçün o, fikirlərini çox vaxt konkret misallar üzərində qururdu. Bir dəfə o belə bir hadisə danışdı: Akademik İ.Vekua Novosibirskdən qayıdaraq Gürcüstan SSR Elmlər Akademiyasına prezident təyin olunandan sonra bir sıra dəyişikliklər həyata keçirir ki, köhnə stereotiplərə uyğunlaşmış adamlar bunu heç cür qəbul edə bilmirlər. Onun təşəbbüsü ilə yeni elmi-tədqiqat institutu açılır və bura yüksək maaşla istedadlı gənc alimlər cəlb olunur. Bu alimlər iş vaxtı-vaxtında gəlib getmədiyi üçün və hər kvartalda konkret nəticələr əsasında hesabat vermək əvəzinə taleyi qabaqcadan məlum olmayan «uzaq məqsədlər» uğrunda çalışdıqları üçün bir qrup “qanunpərəst” Moskvaya şikayət yazır ki, akademik İ.Vekua dövlət pulunu havayı xərcləyir, işə gəlməyən adamlara yüksək maaş verir, onları növbəsiz mənzillə təmin edir. Yoxlama gəlib iş vaxtında deyilənlərin doğru olduğunu müəyyən edir. Axşam komissiya üzvləri hansı iş yubiley məclisində iştirak edir və gecə yarısı bankətdən qayıdanda akademik

İ.Vekua maşınları həmin institutun yanından sürməyi xahiş edir. Baxıb görürlər ki, gündüz adamsız olan otaqların çoxunda gecə işıq yanır. Məlum olur ki, tədqiqatçılar məhz «iş vaxtı» adlanan müddətdə deyil, onlara yaradıcılıq üçün hansı vaxt münasibdirsə, o vaxtda işləyirlər. İşçilərə verilən bu sərbəstlik elmi işlərin səmərəsini daha da artırır. Onların hər kvartalda konkret nəticə tələbindən xilas edilməsi, onlara etimad göstərilməsi və şərait yaradılması diqqəti daha böyük problemlərə yönəltməyə, elmin təkə bu günü üçün deyil, həm də sabahı üçün çalışmağa imkan yaradıb.

Elmdə formal hesabat sisteminin tətbiq edilməsi nəinki məsuliyyət hissini artırmır, hətta əsl elmi meyarları pərdələməklə qarışqanı fil, fili qarışqa etməyə imkan yaradır, elm sahəsində «pripiska»nın yayılmasına səbəb olur. Əksər elmi-tədqiqat institutlarında və xüsusən ali məktəb kafedralarında plan üzrə görülən illik elmi iş dedikdə makinada səliqə ilə çap edilmiş müəyyən həcmli (yənə də kəmiyyət meyar kimi çıxış edir) yazı nəzərdə tutulur. Onun elmi dəyərini isbat etmək üçün istənilən iki nəfərdən rəy almaq kifayətdir. Nəticədə hamı bir-birinin işinə gözəl rəylər yazır və «tədqiqat işləri» müəllimin çalışdığı şöbədə və ya kafedrada «müzakirə olunur». Rəqabət prinsipi işləməyən yerdə heç kim öz yoldaşına qarşı «bədxahlıq» etmək niyyətinə düşmür. Əgər tək-tək istisnalar varsa, bunlar da elmi prinsiplikdən yox, şəxsi münasibətdən doğur. Çünki el-

mi rəqabət mühiti və dəqiq elmi meyarlar olmayan-
da dəyərsiz «tədqiqatları» tərifləmək, həqiqi elmi
sanbalı olan tədqiqatları isə «alt-üst» etmək müm-
kündür.

Ali məktəbdə çalışan yüksək ixtisaslı elmi
kadrlar elmi tədqiqat işi üçün lazımi şərait əldə edə
bilmirlər. Ali məktəblərin elmi tədqiqat bölmələrində
əsasən tədris fəaliyyətinə cəlb olunmamış, bu və
ya digər səbəbdən müəllim kimi ixtisara düşmüş və
ya "ehtiyat qüvvəyə" daxil olan adamlar çalışırlar
ki, bu da ən böyük elmi potensiala malik olan pro-
fessor-müəllim heyətinin yenə də fəal elmi tədqiqat-
dan kənar qaldığına dəlalət edir. Nəticədə nəinki
professor-müəllim heyətinin elmi tədqiqat imkanları
reallaşmır, həm də bu imkanları tədricən itirməklə
onlar yaradıcı müəllim kimi də çox şey itirmiş olurlar.

Qərbi dünyasında elm haqqında yazılan, onun
mahiyəti və funksiyaları ilə bağlı olan əsərlər çox-
dur. Şərqi ölkələrində isə poeziya haqqında, musiqi
haqqında yüzlərlə əsər yazılsa da, elm haqqında
əsərlərə çox nadir hallarda rast gəlmək mümkündür.
Xudu Məmmədovun "Qoşa qanad" əsəri isə daha
çox dərəcədə yerli mühiti və mentaliteti də nəzərə
almaqla yazıldığından bizim üçün qat-qat dəyərlidir.
Düşünürük ki, milli mentaliteti bizə uyğun olan
adamların elm haqqında fikirləri yerli şəraitdə elmə
münasibətin formalaşması və elmin optimal təşki-
latılması işində daha çox yardımçı ola bilərlər.

Əbdüs-Səlam, Xudu Məmmədov və Oqtay Sinanoğlu haqqında

O vaxtlar – Xudu Məmmədovun bizə dərslər dediyi 70-ci illərdə və universiteti bitirdikdən sonra müntəzəm xarakter almış görüşlərimiz zamanı biz kristalloqrafiyadan, təbiət hadisələrindən maddələrin quruluşundan daha çox, insan təbiətindən, cəmiyyətin quruluşundan bəhs edərdik. Kristalların və milli ornamentlərin strukturu, təbiətin yaddaşı ilə milli təfəkkür arasında eyniyyət məsələləri fəlsəfi yaradıcılıq yolunu seçmiş gənc fizik üçün maraqlı olmaya bilməzdi. Bizi bağlayan məhz təbiətə və insan həyatına fəlsəfi səviyyədə yanaşma tərzidir. Mübahisələr də çox olurdu. Bir dəfə mən isbat etməyə çalışdım ki, biz Qərbin neçə yüz illər ərzində qalxdığı səviyyəni qısa bir müddətdə mənimsəyib onlarla yarışa bilmərik; ona görə də optimal bir yol seçmək lazımdır. Bu yol isə Qərbdən hazır elmi nəticələri götürərək onların daha tez tətbiqinə nail olmaqdır. Görünür, mən həm də Yaponiya təcrübəsinə istinad edirdim. Lakin gözlədiyimin əksinə olaraq Xudu müəllim bu fikrə etiraz etdi və dedi ki, hər bir xalq dünya sivilizasiyasına nə qədər pay verirsə, ancaq o qədər də götürə bilər.

O vaxtdan neçə illər keçmişdir və bizim ümumi məhsuldan, dünya sivilizasiyasından daha çox pay götürmək iddialarımızın həmişə tərsinə çevrildi-

yinin şahidi olmuşam. Nəyi isə əvəzsiz almaq ancaq illüziya imiş. Elmi-texniki sahədə aldığımızın bə-dəlini sən demə mənəviyyatımızla ödəyirmişik.

Bəs çıxış yolu nədədir?

Bunun üçün, əlbəttə, orta əsrlərdə islam dün-yasının indiki Qərb ölkələrinə nisbətən çox irəlidə olmasına rəğmən, tədricən geri qalmasının səbəblə-rini müəyyənləşdirmək lazımdır. Elmin ön cəbhə-sindəki ayrı-ayrı nümunələr, yəni müsəlmanların normal elmi mühitdə çalışarkən, heç kimdən geri qalmayaraq böyük uğurlar qazanması faktları göstə-rir ki, hər şey ictimai mühitlə bağlıdır. Yəni söhbət islami dünyagörüşünün guya elmin inkişafı üçün əl-verişli olmaması haqqında yaradılmış mifin dağıdıl-masından gedir. Problem cəmiyyətin təşkilatlanması və onun strukturunda elm üçün normal şərait yara-dılması ilə bağlıdır. İngiltərədə təhsil alan və İtaliyada, özünün yaratdığı nəzəri fizika mərkəzində çalışan Əbdüs-Səlamın, ABŞ-ın ən məşhur universi-tetlərindən olan Yel universitetində çalışan Oqtay Sinanoğlunun, habelə cəmi bir neçə il Moskvada və bir il İngiltərədə çalışdıqdan sonra vətənə dönən Xudu Məmmədovun timsalında biz bir daha bunun şahidi oluruq.

Məktəb olimpiadalarında gənc fiziklərimizin, riyaziyyatçılarımızın, bioloqlarımızın uğurları, hər il neçə-neçə məktəblinin vətənə qızıl medalla qayıt-ması artıq bir ənənəyə çevrilmişdir. Bəs sonra? Son-ra əlverişli elmi mühitin yoxluğu ucbatından bu

gənc istedadlar ya xarici ölkələrə getməli olur, ya da qalib paslanırlar.

Eləcə də şahmat yarışlarında 10, 12, 14 yaşa qədər uşaqlar arasında birinci yerləri asanlıqla tutduğumuz halda, yetkin yaşlarda bu qələbələrini təkrar etmək çətinləşir. Çünki genetik intellektual keyfiyyətlər gərək müvafiq mühitlə tamamlansın. Bizdə çatışmayan məhz mühitdir.

Bir dəfə böyük riyaziyyatçı-alim Lütfi Zadənin 75 illik yubileyinə həsr olunmuş bir mərasimdə hamı Azərbaycan aliminin və hətta Azərbaycan elminin böyük nailiyyətlərindən bəhs edərkən sual verdim ki, axı, Zadə hansı bir təsadüfləysə ABŞ elmi mühitinə düşməsə idi, Azərbaycanda qalsa idi, yenə indiki Zadə ola bilərdimi? Yox... Bəlkə biz onu heç doktorluq müdafiəsinə də buraxmazdıq. Ona görə də, beş dəfə azərbaycanlı alim deyəndə, bir dəfə də gəlin, Amerika elmi mühitini yada salaq.

Haqqında söhbət açdığımız üç böyük alim: Əbdüs-Səlam, Xudu Məmmədov, Oqtay Sinanoğlu da məhz xarici elmi mühitdə özlərini təsdiqləyə bildilər. Lakin onların fərqləndirici cəhəti budur ki, yüksək milli ruh onları həmişə vətənlə bağlamış, bütün nüfuzlarını və elmi potensiallarını öz xalqlarının elmi intibahı üçün sərf etmişlər. Uzun müddət xaricdə çalışan Əbdüs-Səlam və Oqtay Sinanoğlu daha çox elmi nailiyyət əldə etmiş, dünya miqyasında daha çox tanınmışlar. Xudu Məmmədov isə gənc yaşlarında böyük şöhrət qazansa da, öz öl-

kəsinə erkən qayıtdığı üçün dünya elm mərkəzlərindən bir növ aralı düşmüş və nə yaxşı ki, böyük elmi potensialını fəlsəfi yaradıcılığa və elm maarifçiliyinə yönəltməklə millətə heç olmasa, bu istiqamətdə fayda verə bilmişdir. Onun kristalloqrafiya sahəsində ixtiraları elə o dövrdəcə dünya elmi tərəfindən mənimsənilməyi və indi bəlkə də köhnəldiyi halda, ümumiyyətlə elm haqqında, onun təşkilati məsələləri, ictimai tərəqqidəki rolu haqqında, habelə daha çox dərəcədə fəlsəfi məzmun daşıyan strukturların sənətdə və elmdə adekvatlığı barədə yazdığı əsərlər elmi dünyagörüşünün formalaşmasında öz böyük əhəmiyyətini indi də saxlayır.

Əbdüs-Səlamın dünyanın ən məşhur elmi mərkəzlərində tədqiqat aparmaq imkanları olduğu halda, dönə-dönə vətənə qayıdaraq burada da müəyyən bir elmi mühit yaratmaq cəhdləri və nəhayət, bu da baş tutmadıqda Avropanın ən gözəl guşələrindən birində (Triyest, İtaliya) inkişaf etməkdə olan ölkələrin gənc fizikləri üçün tədqiqat mərkəzi açdırmağa nail olması və hər il öz ölkəsindən və digər müsəlman ölkələrindən bura onlarla istedadlı gənc alim cəlb edərək bütövlükdə islam dünyasında elmin gələcək inkişafı üçün potensial hazırlaması – bütün bunlar alimin böyük vətəndaşlıq mövqeyinin təcəssümü idi. Həm də bu milli qeyrət hissi təkcə vətəndaşlıq miqyasında yox, daha böyük miqyasda – bir müsəlman təəssübkeşliyi şəklində də üzə çıxırdı.

Oqtay Sinanoğluda isə türkçülük daha qüvvətli-
lidir. O, dindən də əvvəl dil haqqında, millət haq-
qında düşünür. Türk dünyasında müqtədir bir elm
dilinin formalaşması uğrunda mübarizə aparır. Qa-
zandığı bütün nailiyyətlər, mükafatlar, titullar onun
üçün ancaq millətə xidmət müstəvisində dəyər kəsb
edir.

Bu şəxslərin timsalında bəlkə də təsadüfən alı-
nan ən maraqlı cəhətlərdən biri islamçılıq, türkçülük
və müasirlik ideyalarının vəhdətidir. Bu böyük şəx-
siyyətləri öz konkret tədqiqat sahələrindən kənara
çıxaraq bütövlükdə elm və onun milli tərəqqidə rolu
haqqında düşünməyə, öz ölkələrində elmi mühit və
kadr potensialı yaratmaq üçün çalışmağa vadar edən
də əslində eyni bir səbəbdir – əqidə müəyyənliyi,
milli qeyrət, dövlətçilik ruhu!

“Elm adamları elm haqqında” kitabına ön söz
B., “Çaşıoğlu”, 2010

Şərq-Qərb tədqiqat mərkəzi hansı ideyadan yarandı?

(Professor Aida İmanquliyeva haqqında)

Bu gün dünya bir sıra qlobal problemlərlə üzləşmişdir və Qərb bu problemləri təkbaşına həll etmək iqtidarında deyil. Onun Şərq ruhuna ehtiyacı vardır. Aida xanım haqlı olaraq yazır: «Şərqdə həyatın təkmilləşməsi üçün yalnız hissi aləm və fəlsəfi idrakın dərinliyi bəs olmadığı kimi, hələ mədəni nailiyyətlər və texniki tərəqqi də insanın mənəvi və sosial dirçəlişi üçün kifayət deyil».

Məhz məsələnin bu cür ənənədən kənar, yeni, orijinal qoyuluşu Aida xanıma əslində öz zəmanəsini qabaqlayaraq Azərbaycan gerçəkliyində Şərq və Qərbin vəhdəti ideyasını irəli sürməyə imkan vermişdi. Onun nəzərində sadəcə poeziyanın, ruhaniliyin beşiyi kimi qalmaq indi daha Şərq üçün kifayət deyildi. Şərq mütləq müasir elmi-texniki nailiyyətlərə yiyələnəməli idi. Və bunun yolu Qərblə inteq-

rasiyadan keçirdi. Lakin Şərq elm və texnologiyanı Qərbdən kor-koranə transfer etməklə bu sahədə böyük uğur qazana bilməzdi. Heç şübhəsiz, o məhz özünəməxsus dəst-xəttini, üslubunu tapmalıdır. Və bu üslubun öyrənilməsi, Aida xanımın fikrinə görə, yeni dövrdə şərqşünaslığın əsas məqsədlərindən, tədqiqat istiqamətlərindən biri olmalı idi.

Məhz bu məqsədlə Şərqşünaslıq İnstitutu Aida İmanquliyevanın rəhbərliyi dövründə elm tarixi və elmşünaslıq məsələlərinə böyük maraq göstərirdi. Mənim bu İnstitutla əməkdaşlığım da bununla əlaqədar başlandı. 1990-cı ildə Şərqşünaslıq İnstitutunda «Şərq və elmi-texniki tərəqqi» mövzusunda konfrans keçirmək qərara alındı və mən elmşünaslıq sahəsində yenidən doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş gənc mütəxəssis qismində, məruzəçi kimi dəvət edildim. Bu hadisədən sonra «Şərqdə və Qərbdə elmin inkişaf xüsusiyyətləri» problemi mənim elmi-fəlsəfi yaradıcılığımın əsas mövzularından birinə çevrildi. O vaxta qədər Azərbaycanda ancaq Aida xanımın məşğul olduğu Şərq-Qərb problematikası məni o dərəcədə cəlb etdi ki, bundan sonra mən öz tədqiqatlarımı bu yeni sahə ilə: Şərq və Qərb sivilizasiyalarının müqayisəli təhlili ilə bağladım. Aida xanımın bu problem üzrə bütöv bir elmi yaradıcılıq məktəbi yaratmaq arzusu, bu geniş miqyaslı elmi tədqiqat layihəsi, təəssüf ki, sonralar Akademiyada davam etdirilmədi. Lakin Aida xanım elə o vaxt Akademiyada olan və bütövlükdə Res-

publikadakı idarəçilik üsulundan irəli gələn bürokratik əngəllərə yaxşı bələd idi və öz ideyasını, təməlini qoyduğu yeni tədqiqat istiqamətini yaşatmaq, öz planlarını həyata keçirmək üçün alternativ yollar axtarırdı.

Zamanın nəbzini gözəl duyan Aida xanım dövlət qurumları üçün səciyyəvi maneələrdən və bürokratiyadan uzaq olan, Azərbaycanda fəlsəfi fikrin və humanitar təhsilin nisbi-müstəqil inkişafına imkan açan yeni tipli elm-təhsil mərkəzinin, özəl Azərbaycan Universitetinin yaranmasına dəstək verdi və bu Universitetin açılış mərasimindəki çıxışında «Şərq-Qərb» problemini bizə əsas elmi yaradı-

cılıq istiqaməti kimi tövsiyə etdi. «Şərq-Qərb» Tədqiqat Mərkəzi və onun orqanı olan «İpək Yolu» jurnalının ideyası da elə o vaxt verildi. Lakin həssas qəlblə Aida xanım o vaxtkı ictimai-siyasi mühitin təbəddülatlarına, 20 yanvar faciəsinə, Dağlıq Qarabağla bağlı ədalətsizliklərə dözmədi və bu birgə yaradıcılıq planları yarımçıq qaldı. Nə yaxşı ki, ümumxalq lideri Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlişi ilə ictimai-siyasi sabitlik yaranması sayəsində biz bu ideya ətrafında yaradıcılıq fəaliyyətini bərpa edə bildik.

Artıq on ildir ki, Azərbaycan Universitetinin nəzdində «Şərq-Qərb» Tədqiqat Mərkəzi fəaliyyət göstərir. Yeddi ildir ki, bu mərkəz özünün jurnalını – 1996-cı ildə Mətbuat Nazirliyində və daha sonra YUNESKO-da qeydiyyatdan keçmiş beynəlxalq elmi-publisistik «İpək Yolu» jurnalını nəşr edir. (O vaxt Azərbaycanın bütün fəaliyyət sahələrində uğurlu başlanğıclar Heydər Əliyevin ideyaları ilə bağlı idi. Böyük İpək Yolunun bərpası ideyası da, bununla əlaqədar Bakıda 34 dövlət başçısının iştirakı ilə Beynəlxalq Konfrans keçirmək ideyası da Heydər Əliyevə məxsus idi. Lakin konfransdan sonra, yekun iclasında hətta o da öz təəccübünü gizlətməmişdi: «Sən demə, bizdə «İpək Yolu» jurnalı da çıxmış, həm də ingilis dilində...». Və dönüb salondakılardan soruşmuşdu: Bu kimin təşəbbüsüdür? Lakin heç kim cavab verə bilməmişdi. İdeyanın Aida xanım İmanquliyevaya məxsus olduğunu salondakılar

sadəcə olaraq bilmirdilər. Jurnalın üz qabığında, hətta ingilis dilindəki nömrədə də iri hərflərlə «Şərq və Qərbin vəhdəti bəşəriyyətin İpək Yoludur!» sözləri yazılmışdı. İndi də yazılır. Bu, həmin ideyanın necə doğrulmasına işarədir. 1991-ci ildə jurnal çap etmək hər cəhətdən çətin məsələ idi. Lakin Aida xanım texniki problemlərin həllini də qabaqcadan planlaşdırmışdı. İran konsulluğu «Şərq» jurnalının (sonradan onu «Şərq və Qərb» adlandırmaq qərara alınmışdı) çapı üçün o vaxt üçün yenilik sayılan kompüter-mətbəə kompleksi bağışlamağı vəd etmişdi. Lakin Şərqşünaslıq İnstitutu müstəqil hüquqi şəxs olmadığından, biz bu ideyanı Azərbaycan Universitetinin bazasında həyata keçirmək təklifini vermişdik. Universitetin açılış mərasimində İran konsulunun iştirakı da bu planlarla bağlı idi. Düzdür, faciəvi itki başqa planlar kimi bunu da yarımçıq qoydu. Lakin ideya o dərəcədə cazibədar idi ki, «Şərq-Qərb» Tədqiqat Mərkəzi fəaliyyətə başlayan kimi, onun jurnalını da dərc etmək qərarına gəldik. Yeri gəlmişkən, Aida xanımın bu nəcib təşəbbüsü təkcə «İpək yolu» ilə davam etdirilmir. Azərbaycanda Şərq təməlinin milli sənət ənənələri timsalında təsdiqinə və Azərbaycan mədəni-mənəvi dəyərlərinin beynəlxalq miqyasda təbliğinə xidmət edən və yüksək zövqlə nəşr olunan «Azərbaycan – İRS» jurnalı da məhz Aida xanımın ideyalarının təcəssümünə xidmət edir.

Bu Tədqiqat Mərkəzində Şərq və Qərb sivilizasiyaları arasında dialoq və qarşıdurma problemləri, iqtisadi, siyasi və mədəni-mənəvi inteqrasiya prosesləri araşdırılır və Azərbaycanın bu proseslərdə oynadığı rol, qarşıda duran vəzifələr tədqiq edilir. Bu Mərkəzdə Azərbaycanın müxtəlif elm sahələrini təmsil edən çox görkəmli alimləri müntəzəm olaraq fikir mübadiləsi aparır və alınan elmi nəticələr hər il «Azərbaycan və müasir dünya» məcmuəsində çap olunur. Alimlərimiz Aida xanım İmanquliyevanın ənənəsini davam etdirərək öz elmi nəticələri ilə beynəlxalq forumlarda elmi məruzələrlə çıxış edir, Şərq-Qərb problematikasına dair tədqiqatlarını xarici ölkələrdə çap etdirirlər. Bu problem üzrə Tədqiqat Mərkəzinin üzvlərinin Qahirədə, İstanbulda, Tehranda, Budapeştdə, Moskvada, Peterburqda, Minskdə, Brüsseldə, Romada, Oksfordda və digər şəhərlərdə çıxışlarının maraqla qarşılanması da ilk növbədə məhz problemin özünün aktuallığı ilə bağlıdır. Fərəhlə qeyd etmək istərdim ki, keçmiş SSRİ məkanında Şərq-Qərb problemini hər vəchlə əlində saxlamağa çalışan ermənilər daha artıq rəqabətə tab gətirmirlər. Moskvada rus və ingilis dillərində nəşr olunan beynəlxalq Qlobalistika Ensiklopediyasında Şərq-Qərb mövzusunda yazının bizim Tədqiqat Mərkəzinə həvalə edilməsi bu rəqabətdə böyük uğur kimi dəyərləndirilə bilər. Bu günlərdə Bakıda bu problem üzrə beynəlxalq elmi konfrans keçirilir. Burada Şərq-Qərb komparativis-

tikası üzrə dünyanın görkəmli alimləri, filosofları iştirak edir. Bakı Şərq-Qərb problematikasının tədqiqat mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir və bütün bu uğurların təməli hələ o vaxt, 80-ci illərin axırlarında Aida xanım İmanquliyeva tərəfindən qoyulmuşdur.

Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra, xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyev Şərq-Qərb münasibətlərinə böyük önəm vermiş və Azərbaycanın bu prosesdə fəal iştirakına, Avropa ilə Asiyada körpü rolu oynamasına nail olmuşdur. Öz çıxışlarında həmişə diqqəti Azərbaycanın Şərqlə Qərbin qovuşmasında oynadığı mühüm rola yönəldən Heydər Əliyev əslində həm də bu qovuşma prosesini sürətləndirmək üçün həyata keçirilən bir sıra strateji layihələrin müəllifi idi ki, bunlardan təkə ikisini: Böyük İpək Yolunun bərpası və Bakı-Tbilisi-Ceyhan layihələrini xatırlatmaq kifayətdir. İftixarla qeyd etmək lazımdır ki, bu gün Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Şərq və Qərb arasında həm Aida xanımın ideyalarına əsaslanan humanitar və mədəni-mənəvi vəhdət layihəsi, həm də böyük Heydər Əliyevin əsasını qoyduğu iqtisadi inteqrasiya və Avrasiya dəhlizi layihələri uğurla həyata keçirilməkdədir.

Aida İmanquliyeva öz genetik-fərdi xüsusiyyətləri ilə də Şərq və Qərbin **vəhdətini** simvolizə edirdi. Zahiri görkəmi ilə Şərqi şəriyyətini, ülviiyyətini təcəssüm etdirən Aida xanım öz elmə bağlılığı, rasionel düşüncəsi, təşkilatçılıq keyfiyyətləri

ilə və ən başlıcası, sözün əsil mənasında müasirliyi ilə çağdaş Qərb sivilizasiyasını təmsil edirdi. Gəndən gələn Şərq mahiyyəti ilə, müasir zamanın tələbatından gələn Qərb keyfiyyətlərinin vəhdəti ona məhz vəhdətin özünü tədqiqat predmetinə çevirmək səlahiyyəti vermişdi.

Aida xanımın təkcə özü yox, ailəsi də bu vəhdətin parlaq təəcəssümüdür. Humanitar sahənin, şərqşünaslığın nümayəndəsi olan Aida xanımın özü-nə ömür-gün yoldaşı kimi müasir Qərb texnoloji sistemlərinin tədqiqatçısı olan Arif Paşayevi seçməsi də əslində təsadüfi görünür. Bu izdivac özü də, müəyyən mənada Şərq və Qərbin ittifaqını simvolizə edirdi. Bu yerdə Aida xanımın Əmin Ər-Reyhani-dən misal gətirdiyi bir beyt yada düşür:

*Mən Şərqəm. Mən fəlsəfənin və dinin sahibiyəm,
Kim mənə təyyarə verəcək bunlara görə?!*

Aida xanımın vurğuladığı kimi, Ər-Reyhani bunu acı rişxənd hissi ilə yazır. Şərq və təyyarə... az qala əks qütblər kimi simvolizə olunur.

Lakin bu gün Heydər Əliyev adına Bakı Hava limanındakı ən müasir təyyarələrə və bu təyyarələrin istismarı üçün elmi-texniki baza olan Milli Aviasiya Akademiyasını görəndə rişxənd hissi ümid qılgıcımı ilə əvəz olunur.

Şərqşünaslıq İnstitutu və Aviasiya Akademiyası! Qütblərin vəhdət simvolu!

Lakin belə təəssürat yaranmasın ki, proseslərin istiqaməti ancaq Şərqdən Qərbə doğrudur. Çin-

giz Aytmatov demişkən, burada qatarlar yalnız Şərqdən Qərbə yox, Qərbdən də Şərqə gedir. Reaktiv təyyarənin iş prinsipini öyrənən, mürəkkəb texnologji sistemlərlə, müasir təbabətin elmi əsasları ilə məşğul olan insanlar «Azərbaycan-İRS» jurnalını da çap etməyi unutmur və milli mədəniyyətə, kökə bağlılıqlarını, Şərq mahiyyətinə sədaqətlərini bir daha sübut edir, nəsillərə nümunə göstərirlər. Və nəhayət, bu günlərdə Mehriban xanım Əliyevanın tək-cə Şərq və ya tək-cə Qərb mədəniyyətini deyil, bütövlükdə dünya mədəniyyətini təmsil edən YUNESKO-nun Xoş Məramlı Səfiri seçilməsi də məhz bu vəhdətin bəhrəsi, parlaq təcəssümüdür. Bu yüksək ad, bu ali mükafat əslində təməli Aida xanım tərəfindən qoyulmuş və bu gün onun övladları tərəfindən əməli fəaliyyət müstəvisində uğurla həyata keçirilən **vəhdət** ideyasının təntənəsidir!

“İpək yolu” jurnalı, N 2, 2004-cü il

“Günbatan fikirli, gündoğan duygulu bir sima”

(Prof.Dr. Cavad Heyət haqqında)

Bu deyim Cəfər Cabbarlıya məxsusdur. O, həyatdan vaxtsız getsə də, bugününümüzün gerçəklərini gözəl görmüş, gözəl təsvir etmişdir. Hətta müasirimiz olan doktor Cavad Heyəti də mənim indi yaxın məsafədən gördüyümdən daha aydın görmüş, ona daha tutumlu və daha dəqiq bir şərh vermişdir.

Cavad Heyət Azərbaycanın zəmanəyə bəxş etdiyi ən böyük ziyalılarından biridir. Və bizim zamanın ziyalı idealını, məhz bir türk ziyalısını və məhz Cavad Heyəti bircə ifadə ilə, yığcam şəkildə təqdim etmək istəsək, bundan daha gözəl, bundan daha obrazlı və bundan daha dəqiq bir ifadə tapa bilmərik: «Beyni kitab arasında Parisdən, ürəyi isə mizraq ucunda Altay dağlarından alınmışdır» (Cəfər Cabbarlı).

Bəli, doktor Cavad Heyət həqiqətən Qərbin rasionel düşüncəsinə mükəmməl surətdə yiyələnmiş

bir adamdır. Və o həqiqətən Parisdə təhsil almış, orada çalışmış və Paris Cərrahlıq Akademiyasının həqiqi üzvü səviyyəsinə yüksəlmişdir. Lakin o, tək-cə təbabət sahəsində rasiona və praktik biliklərə yiyələnməklə kifayətlənməmiş, Altaydan üzə bəri min illər boyu köç edərək dünyanın böyük bir qisminə özü kimilərlə birləşərək türk dünyası yaratmış böyük bir xalqın tarixini və milli varlığını məhz Qərb düşüncəsi ilə, obyektiv elmi tədqiqat metodları əsasında öyrənmiş, türkün «canlı ensiklopediyasına» (Vaqif Aslanov) çevirmişdir.

Bütün bunları o, «günbatan fikirli bir sima» olaraq etmişdir. Lakin Cavad Heyət Altaydan bəri türk dünyasını rasiona düşüncə mövqeyindən öyrənmək və həmin düşüncənin işığında neçə-neçə ürəkləri yenidən döyüdülməklə bərabər, öz ürəyinin bakirəliyini saxlamış, onun gündoğan mənşəyini dəyişmək fikrinə düşməmişdir. Onun qəlb çırpıntıları həmişə Altaydan bəri türk dünyasının nəbzi ilə eyni ritmdə, eyni ahəngdə vurmuşdur.

Bütöv vətənimizin və xalqımızın tarixini, dilimizin tarixini, ədəbiyyatımızın tarixini bir vəhdət halında Cavad Heyət qədər dərinlə bilən ikinci bir şəxs göstərmək çox çətindir. O, bütün dünyada yaşayan azərbaycanlıları, bu xalqın keçmişini, bu gününü və gələcəyini özündə ehtiva etmək, milli ruhumuzun canlı, real daşıyıcısı olmaqla yanaşı, eyni zamanda, bir rəmzdür; düşüncə və duyğu birliyinin, tarix və müasirliyin, mədəni-mənəvi vəhdətin rəmzi.

O, həm də bütün türk dünyasının mənəvi birlik rəmzidir. O, İranda da, Türkiyədə də, Azərbaycan Respublikasında da eyni məhəbbətlə sevilir, ona eyni dərəcədə böyük hörmət və ehtiram göstərilir. Bizcə, belə şəxslərin varlığı dövlətlər arasında münasibətlərə də bir sıcaqlıq gətirir. Mənəviyyat müstəvisində birliyin mümkünlüyü siyasət və əməli fəaliyyət müstəvisində də birlik üçün zəmin yaradır.

Şəxsi varlıq ümummilliyə varlığın təsdiqinə həsr olunur və «Varlıq» meydana gəlir... Burası xüsusi tədqiqat tələb edir. Ancaq məqsədimiz tədqiqat olmadığından şəxsi təəssüratı mümkün etmiş bir məqama toxunmaq istədim. Nə gözəl ki, doktor Cavad Heyətin geniş, çoxsahəli fəaliyyəti şəbəkəsində bizim universitetə də pay düşür. O, artıq 4 ildir ki, Azərbaycan Universitetinin fəxri professoru və «Şərq-Qərb» tədqiqat mərkəzinin üzvü kimi özünəməxsus bir əzmlə fəaliyyət göstərir. «Azərbaycan Universiteti» nəşriyyatında onun daha bir kitabı («Ədəbiyyatşünaslıq») işıq üzü görmüşdür. Universitetimizin disput-klubunda onun çıxışları həmişə böyük maraqla qarşılanır və gənclərin milli ruhda tərbiyəsinə güclü təsir göstərir. Klubun bütün üzvləri, Azərbaycanın görkəmli alimləri, ziyalıları doktor Cavad Heyətin çıxışını həmişə səbirsizliklə gözləyir və elmi mübahisələrdə ona ən ali münsif kimi yanaşırlar.

Doktor Cavad Heyətin böyük tibb alimi, cərrah olmaqla yanaşı, həm də görkəmli dilçi, ədəbiyyat-

şünaş, tarixçi olması çoxdan məlumdur. Lakin söhbətlərimizin birində mən özüm çox gözlənilməz bir vəziyyətlə qarşıladım. Məlum oldu ki, Cavad bəy adları çəkilən ixtisas sahələrində fəlsəfi təfəkkür səviyyəsinə yüksəlməklə bərabər, həm də peşəkər fəlsəfə sahəsində mütəxəssisdir. Və mən sərbəst söhbət tonunu dəyişməli, özümü yığışdırmalı oldum.

Çünki gözlənilmədən o, söhbəti fəlsəfənin çox mürəkkəb bir probleminə çəkmişdi və burada dəqiq terminoloji aydınlıq və fəlsəfə klassiklərinin əsərlərinə konkret müraciət tələb olunurdu.

Bundan sonra mən doktor Cavad Heyətlə söhbət edərkən qarşımda Şərqlə Qərb fəlsəfi fikrinə

dərindən bələd olan peşəkər filosof dayandığını nəzərə alır, fikirlərimi dəqiq ifadə edə bilmək üçün fəlsəfi terminlərdən istifadə etməyə çalışıram. Doktorla fəlsəfi mövzuda söhbətlər mənə və digər fəlsəfə tədqiqatçılarına müxtəlif fəlsəfi terminlərin Azərbaycan dilində qarşılığını arayıb tapmaqla kömək edir. Bununla doktor Cavad Heyət müasir Azərbaycan fəlsəfi dilinin formalaşmasında da fəal iştirak edir...

Məlum olduğu kimi, BMT 2001-ci ili Şərq və Qərb sivilizasiyalarının görüşü ili elan etmişdir. Şərq və Qərbin qovşağında yerləşən Azərbaycan və İran rəhbərlərinin dönə-dönə irəli sürdükləri bu fikir üçüncü minilliyin astanasında bütün dünya ictimaiyyətinin rəsmi şüarına çevirləcəkdir. Böyük Cəfər Cabbarlının əsrin əvvəlində sənətə gətirdiyi «günbatan fikirli, gündoğan duyğulu bir sima» əsrin sonunda real həyatda öz ümumbəşəri vəhdət idealını bütün dünyaya bəyan edəcəkdir. İndiyədək türk dünyasının, xüsusən İran və Azərbaycanın vəhdət rəmzi kimi tanıdığımız Cavad Heyət də yeni əsrin başlanğıcında daha bir missiyanı yerinə yetirəcək; Şərq və Qərb dünyalarının qarşılıqlı anlaşma və uyuşma prosesində canlı nümunə və rəmz rolunu oynayacaqdır.

“İpək yolu” jurnalı, N 1, 2000

Dünya fikir xəzinəsində Cavad

Heyət dəst-xətti

(Bertran Rassel və Cavad Heyət)

Azərbaycanın fəlsəfi fikir həyatında mühüm hadisə sayıla biləcək bir tərcümə əsərindən bəhs etmək istəyirəm. Prof.Dr. Cavad Heyətin təqdimatında Bertran Rasselin “Qərb fəlsəfəsi tarixi” Azərbaycan dilində işıq üzü görmüşdür.

B.Rasselin fəlsəfə dünyasına ekskursu akademik səpkidədir. Cavad Heyətin təqdimatında isə əsər sadələşir və mütəxəssis auditoriyasından çıxarılararaq geniş oxucu kütləsinə ünvanlanır. Bilavasitə mütəxəssis olmayan ziyalı təbəqəsi üçün yazılmış belə anlaşıqlı kitablar çox azdır. Halbuki, fəlsəfə ancaq bir qrup mütəxəssisin tədqiqat sahəsi olmayıb, bir mədəniyyət hadisəsi kimi, dünyagörüşü kimi də önəmlidir.

Böyük filosofların, o cümlədən, Hegelin, Rasselin yazdıqları fəlsəfə tarixləri isə bütün dünya fəlsəfəsinin vahid bir mövqedən dəyərləndirilməsidir. Bu mənada Rasselin hər bir filosof haqqında yazdığı şərhdə biz həm də onun özünü görürük. Onun buna mənəvi və intellektual haqqı çatır. Amma bu əsərin başqa bir prizmadan, Şərq dəyərləri süzgəcindən

keçirilərək, bir növ yenidən yazılması çox ağır bir işdir. Belə bir məsuliyyəti ancaq Cavad Heyət miqyasında bir şəxs üzərinə götürə bilərdi. Bizcə, əslində o məhz öz kitabını – dünya fəlsəfəsinə şəxsi baxışlarını yazsa, daha maraqlı olardı.

... Bu işə əsərin sadəcə tərcüməsi olmayıb, dünya fəlsəfəsinin Rassel prizmasından keçdikdən sonra Cavad Heyətin də görüş dairəsindən keçirilərək və daha geniş oxucu kütləsi üçün anlaşılıq hala salınaraq və üstəlik doğmalaşdırılaraq təqdim olunmasıdır.

Cavad Heyətin dəst-xətti təkcə bütün mətn boyu terminlərin uyğunlaşdırılması, Şərq fəlsəfi ənənələrinə müvafiq olaraq transformasiyası ilə məhdudlaşmayıb, həm də bəzi əlavələr edilməkdə özünü göstərir. Əvvəla, Cavad Heyət Rasselin dünya fəlsəfəsinə baxışlarında bir qərbçilik gördüyündən, “yaddan çıxarılmış” bəzi səhifələri əlavə etməyi lazım bilir; tamlıq, bütövlük naminə. Amma dünya fəlsəfəsi özü açıq bir prosesdir və onu tamamlamaq heç də qapatmaq mənasında başa düşülə bilməz. Hər bir filosofun, müstəqil dünyagörüşü olan fəlsəfə tədqiqatçısının öz “dünya fəlsəfəsi”, öz fikir panoramı var. Biz indi Cavad Heyətin nəyə görə məhz Molla Sədranı əlavə etməsi haqqında geniş söhbət açmaq istəmirik. Bircə bunu qeyd edək ki, Molla Sədra Yeni Dövrün başladığı bir vaxtda – XVII əsrdə yazıb-yaratmış və bu mənada Dekartla, F.Bekonla eyni zaman paralelində müqayisə oluna biləcək

bəlkə də yeganə Şərq (İslam) filosofudur. İkincisi, belə bir təsəvvür mövcuddur ki, guya orta əsr İslam fəlsəfəsi XIII əsrdə bitmişdir və sonrakı dövrlərdə biz bu fəlsəfəyə sahiblik iqtidarında olmamış, onu davam etdirə bilməmişik. Bu fikirlə ancaq qismən razılaşmaq olar. XVII əsrdə Molla Sədranın öz var-

lığı və yaratdığı varlıq fəlsəfəsi isbat edir ki, İslam fəlsəfi fikri yeni dövrdə də yaşamaq əzmində olmuşdur. İki əsr sonra K.Marksın təqdim edəcəyi dialektik materializmin bir sıra müddəaları məhz Molla Sədranın təlimində təməlləndirilmişdir; həm də ifrat materializmin naqisliyinə mübtəla olmadan. Bu da əlamətdar haldır ki, yeni əsrdə bu təlimi bizə təqdim edən məhz müasir “Varlığın” yaradıcısı, cismani varlıqların sağlamlığını mühafizə etməklə

kifayətlənməyərək, zehniyyətimizi də sağaldan və ona saf mənəvi çeşmələrdən məlhəm qoyan doktor Cavad Heyətdir. Dilin varlığı, fikrin varlığı və cismani mövcudluqla zehniyyətin dialektik vəhdətinin varlığı! Və nəhayət, imzalar içərisində imzamızın varlığı olan “Varlıq” jurnalı və bütün bu varlıqları özündə təcəssüm etdirən doktor Cavad Heyət!

Cavad Heyət türk dünyasının böyük bir düşünürü kimi, Azərbaycan xalqının indiki dövrdə hər şeydən əvvəl məhz fəlsəfəyə ehtiyacı olduğunu dərk edir və onu bizə öz dilimizdə və üslubumuzda çatdırmaq üçün yollar axtarır. Onun tariximiz, dilimiz və ədəbiyyatımızla bağlı araşdırmaları milli özünüdərk yolunda mühüm addımlardır. İndi təqdim olunan kitab da klassik fəlsəfi nümunələrlə tanışlığa xidmət edən dəyərli vəsaitdir. B.Rassel kimi böyük bir riyaziyyatçı alim dünya fəlsəfi fikrinin öz xalqına sadə şəkildə çatdırılmasına nəyə görə ehtiyac hiss edirdisə, bu gün görkəmli cərrah, təbiətşünas alim Cavad Heyət də məhz həmin səbəbdən diqqətimizi fəlsəfəyə yönəldir.

B.Rasselin riyaziyyat və riyazi məntiq sahəsindəki böyük xidmətlərinə rəğmən, onun dünya miqyasında məşhurlaşması da, Nobel mükafatına layiq görülməsi də əsasən humanitar biliklərin yayılması, maarif və sülh sahəsindəki xidmətləri ilə bağlıdır. B.Rasselin dindən, təhsildən, sevgidən, insan xoşbəxtliyindən bəhs edən əsərləri daha çox yayılmışdır.

Azərbaycanda Cavad Heyəti məşhur həkim kimi tanıyan, onun tibbi xidmətindən istifadə edənlər də az deyil. Amma daha geniş təbəqə onu məhz maarifçilik xidmətinə görə, tariximizi, ədəbiyyatımızı mükəmməl bilən, “dil içində dil bəsləyən”, dilimizin nəinki istifadəsinə, həm də nəzəri tədqiqinə yönəli böyük işlər görən vətənpərvər ziyalı kimi tanıyır. Bu mənada “ensiklopedik zəka sahiblərinin dövrü keçmişdir” fikri ilə razılaşmaq düzgün olmazdı. Çünki dar ixtisaslaşmanın labüdlüyü ilə yanaşı, bütövlük naminə müxtəlif sahələrdəki biliklərin bir araya gətirilməsi də vacibdir. Yoxsa insan təfərrüatlar içərisində itib-batar, dünyanın ümumi mənzərəsinin canlanması çətinlik yaranar. Təsədüfi deyil ki, Cavad Heyətin təqdimatında dil də, ədəbiyyat da, sənət də, tarix də, fəlsəfə də eyni müstəviyə gətirilir. Onun “Türklərin tarix və mədəniyyətinə bir baxış” kitabı da belə bir təbii inteqrasiyanın məhsuludur. Cavad Heyət yaradıcılığında isə müxtəlif sahələrdəki biliklər eyni bir ideya xətti boyunca ipə-sapa düzülür.

Ümuminin zirvəsindən baxanda, xüsusilə daha aydın görünür. Yəqin ona görədir ki, Cavad Heyətin yazdığı “Ədəbiyyatşünaslıq” kitabı çağdaş ədəbiyyatçılarımızın hələ də qalxa bilmədiyi yüksək nəzəri təfəkkür səviyyəsində qərar tutur və klassik nümunə rolunu oynayır: aydın, yığcam, sistemli... O

saat görünür ki, müəllif yazdıqlarına fəlsəfi fikir səviyyəsindən baxa bilir.

Bir daha tərcümə məsələsinə qayıtsaq, bu kitab belə bir zərurəti təkrarən vurğulamağa ehtiyac yaradır ki, hər hansı bir əsərin doğma dilimizdə yenidən doğula bilməsi üçün əvvəlcə dilin özü, müvafiq terminologiya yetərinə inkişaf etməlidir. Bunun üçün isə həmin dildə orijinal əsərlər yazılmalıdır. Yəni biz milli fəlsəfi fikrimizi müasir düşüncənin tələbləri səviyyəsində yaşada bilməsək və bununla bahəm dilimizi də fəlsəfi məfkurə yönündə inkişaf etdirə bilməsək, başqa xalqların fəlsəfi yaradıcılığını mənimsəmək də çətin olacaqdır. Bu baxımdan, bir daha vurğulamaq istəyirəm ki, Cavad Heyətin bu addımı bir tərcümə xidməti olmaqdan daha çox, Azərbaycan fəlsəfəsinə bir dirçəliş, oyanış çağırışıdır: “Gəlin, milli fəlsəfi düşüncə ənənələrini bərpa edək, dünyaya öz gözlərimizlə baxmağı öyrənək və başqa xalqların böyük filosoflarını da öz düşüncə aurasına daxil edək!”

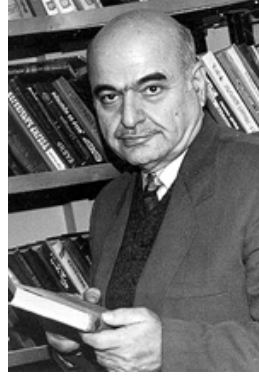
“525-ci qəzet”, 3 avqust 2013-cü il

Ədəbiyyatdan fəlsəfəyə (*Filosof-tənqidçi Yaşar Qarayev haqqında*)

Yaşar Qarayev nə yazıçı, nə də şairdir. O, hər şeydən əvvəl fikir sahibidir. Lakin onun fikirləri bədii bir ahənglə ipə-sapa düzülür. Elmi fikir bədiiləşir.

Yaşar Qarayev elm aləminin şairi, ədəbi-bədii aləmin alimidir. Onun təfəkkürü bədii duyumla rasionel düşüncənin üzvi vəhdətindən yoğrulmuşdur. O, yəqin ki, hər iki istiqamətdə: həm elmi, həm bədii yaradıcılıq sahəsində uğur qazana bilərdi. Lakin Yaşar Qarayev intellektual poeziya nümunələri yaratmaq deyil, poeziyada intellektual məqamları araşdırmaq yolunu tutmuşdur. O, tədqiqat predmeti olaraq elmi deyil, ədəbiyyatı, sənəti seçmişdir. Lakin sənət dünyasının araşdırılmasına elmi rasionel düşüncə potensialı ilə qatılmışdır.

Ədəbiyyatçılar içərisində ifrat rasionallığı və mürəkkəb düşüncə tərzini seçilən və bədiilik elementlərindən intellektin ancaq yüksək pilləsində istifadə edən Yaşar Qarayev doğmalar içərisində yad adam təsiri bağışlayır. Tədqiqat predmetlərinin ey-

niyyəti, mövzu yaxınlığı şəraitində bu yadlıq təəs-surati, görünür, intellektual məsafə fərqindən doğur.

Azərbaycan xalqının milli inkişafında ədəbi-bədii fikrin rolu həmişə böyük olmuşdur. obrazlı düşüncə bir təfəkkür tərzini kimi rəasional elmi düşüncəni həmişə üstələmişdir. Xalqımızın milli-fəlsəfi fikri də çox vaxt öz əksini elmi traktatlar monoqrafiyalarda deyil, bədii ədəbiyyatda tapmışdır. Ona görə də elmi düşüncəyə və fəlsəfi təfəkkürə gedən yolda əsasən ədəbiyyatdan keçmişdir. obrazlı deyimlərin rəasional elmi dilə «tərcümə edilməsi» xüsusi yönümlü bir istedad tələb edir. Ona görə də rəasional idrak vərdisinə malik olan insanların ədəbiyyat aləminə müraciət etməsinə böyük ehtiyac vardı. Bu baxımdan böyük elmi rəasional düşüncə potensialına malik olan Yaşar Qarayev kimi şəxslərin təbiətşünaslıqla deyil, ədəbiyyatşünaslıqla məşğul olması bizim milli maraqlarımıza daha çox uyğundur. Çünki bu zaman o, ancaq bir şəxsin fərdi rəasional düşüncəsinin bəhrəsini verməklə məhdudlaşmayıb, əsrlər boyu yazıb-yaratmış böyük ədiblərimizin ədəbi-bədii yaradıcılığında rəasional düşüncə məqamlarının da çağdaş oxucuya çatdırılmasına nail olur.

Bu sahədə Yaşar Qarayevin xidmətinin üç istiqamətində nəzərdən keçirmək olar. Birinci istiqamətdə ədəbiyyatda infrastrukturunu və funksiyalarını araşdırılır. Tədqiqatçı bu və ya digər konkret ədəbi canrın ümumiyyətlə bəddi ədəbiyyatda, ədəbiyyatın

ümumiyyətlə sənətdə, sənətin ümumiyyətlə mədəni-mənəvi həyatda yerini müəyyənləşdirməyə çalışır. Bu yol əslində ədəbiyyatşünaslıqdan daha çox fəlsəfi-estetik və sosial-fəlsəfi tədqiqatın yoludur. İkincisi, o, bədii ədəbiyyatımızın müxtəlif anlarında özünəməxsus bədii üsullarla ifadəsini tapmış ideyaların, fəlsəfi fikirlərin və konsepsiyaların üzə çıxarılması və onlara müasir elmi-fəlsəfi terminlərlə ikinci həyat verilməsi istiqamətində böyük işdərdə görünür. Üçüncü istiqamət bilavasitə ədəbi tənqiddir. Burada biz bədii əsərin məzmununun lokal miqyasdan çıxarılarq daha böyük zaman və məkan kontekstinə salınmasının, konkret bir bədii nümunənin ucsuz-bucaqsız ədəbiyyat kəhkəşanında müqayisəli şəkildə nəzərdən keçirilməsinin şahidi oluruq. Digər tərəfdən, tədqiqatçı əsəri təhlil edərkən mahiyyət məqamlarını üzə çıxarmaqla əslində bilavasitə fəlsəfi mündəricə daşımayan sənət əsərlərinin də elmi-fəlsəfi təhlil obyektinə çevrilir.

Müasir dövrdə ifrat siyasiləşmiş təfəkkür ədəbiyyatında cari siyasi kontekstə salınmasına cəhd göstərərəkən, ədəbi-bədi ənənələrimizin və sənətin ali memarlarının qorunub saxlanmasına daha böyük ehtiyacı vardır. Nə yaxşı ki, hələ sovet dövründə də kommunist ideologiyasının yaratdığı labirintlərdən məharətlə keçərək milli mədəniyyətin tərəqqisi, xalqın maarifləndirilməsi, ədəbi-bədii və fəlsəfi təfəkkürün inkişaf etdirilməsi sahəsində böyük xidmətlər göstərən Yaşar Qarayev kimi alimlərimiz bu gün də

cari problemlərin cazibə dairəsinə düşmədən və heç bir konyukturaya uymadan ümumbəşəri və millimənəvi dəyərlərimizi tədqiq və təbliğ etməklə ümummilli tərəqqiyə xidmət edirlər.

Yazıçı ("Oğuz Eli" qəzetinin ayrıca buraxılışı), № 6-7, 2000

P.S.

Yaşar Qarayevlə tanışlığımız hələ ötən əsrin 70-ci illərindən başlamışdı. O, bir dəfə mənə – 24 yaşlı gənc fəlsəfə elmləri namizədini Ədəbiyyat İnstitutuna neçə-neçə tanınmış professorların iştirak etdiyi elmi seminara ədəbiyyat və fəlsəfə mövzusunda məruzə üçün dəvət etmişdi. Mən o vaxtlar bu mövzu ətrafında çox az oxumuşdum. Amma mənim ədəbiyyat haqqında düşüncələrim Yaşar müəllimə maraqlı gəlirdi: görünür, ədəbiyyata bir fizik-filosofun gözü ilə baxış ənənəvi təsəvvürlərdən kənara çıxırdı. Amma seminar iştirakçıları arasında ya problemə akademik və ənənəvi yanaşma vardışindən dolayı, ya da çox gənc və ədəbiyyatdan uzaq bir adamın onlara məruzə oxumasından rəncidə olduqları üçün elə adamlar da tapıldı ki, onlar mənə bir növ imtahan etmək məqsədi ilə "Hegelin estetikasında bu məsələyə münasibət necədir; yaxud Çernişevski, Belinski bu barədə nə demişdir?" kimi suallarla müraciət etdilər. Yaşar müəllim isə özü onlara cavab

verdi ki, biz bu gənc fizik-filosofu estetika tarixindən bəlli olan məsələləri nəql etmək üçün deyil, öz orijinal düşüncələrini bizimlə bölüşmək üçün dəvət

etmişik. Şübhə etmirəm ki, mənim gələcək tədqiqatlarımın fizikadan lirikaya doğru yerdəyişməsində bu görüşün xeyli təsiri olmuşdu. Əlbəttə, burada mənim “elm və sənət” mövzusunda məşhur “Qoşa qanad” əsərinin müəllifi Xudu Məmmədovla, o dövrün məşhur filosof-tənqidçisi Asif Əfəndiyevlə, görkəmli mifoloq Mirəli Seyidovla da dostluğum, habelə bunlardan daha öncə ədəbiyyat müəllimləri olan atam Hacı Sədrəddinin və əmim Əmirxan Xəlilovun da rolu var idi. Amma bizim Yaşar Qarayevlə müzakirələrimizin mövzusu xeyli dərəcədə fərqli

idi. Söhbət çox vaxt məhz ədəbiyyat-fəlsəfə münasibətlərindən gedirdi.

Qəbuluna professorların da çətinliklə düşdüyü İnstitut direktoru mənimlə söhbət üçün həmişə vaxt tapırdı. İkimiz də Baksovet səmtində yaşayırdıq və işdən sonra evə çox vaxt piyada gedirdik. “Sovetski” məhəlləsində N.Nərimanovun heykəlinin yanından Bakı Soveti metrosuna qədər enən pilləkənlərdə şəhərə gözəl mənzərə açılırdı. Pillələrin üstünə qəzet sərib oturduğumuz da olurdu. O mənim yazılarımı böyük maraqla oxuyub fikir bildirirdi.

Sonralar mən Azərbaycanda ilk özəl Universitet açarkən də köhnə dostların dəstəyinə arxalanmışdım. Məqsədimiz “çirkab dənizində təmiz ada yaratmaq” idi. Universitetin Əsasnaməsinin hazırlanmasında, açılış mərasimində, ilk qəbul imtahanlarında da Yaşar müəllimin iştirakı görülən işin sanbalını artırırdı.

Universitetin nəzdində bir ziyalı Mərkəzinin yaradılması işində də onun böyük rolu oldu. O vaxt əsasını qoyduğumuz Şərq-Qərb Tədqiqat Mərkəzi neçə-neçə görkəmli ziyalılar üçün mənəvi mühit rolunu oynayırdı. Yaşar Qarayev bu Mərkəzin ən ünlü üzvlərindən biri kimi müzakirə olunan məsələlərdə həmişə fəal iştirak edir, “Gənc istedad” klubu üzvlərinin gələcəyin yaradıcı şəxsləri, alimləri, ziyalıları kimi yetişməsi üçün əlindən gələni əsirgəmir. Əsasən təbiətşünas alimlər, görkəmli həkim, riyaziyyatçı, fizik və s.-lə yanaşı, humanitar sahəyə

məxsus bir alimin müzakirələrə qatılması, söhbətlərin daha canlı, daha cazibədar keçməsinə şərait yaradırdı.

Mənim H.Cavid və C.Cabbarlı haqqında yazdığım kitabların redaktoru da təbii ki, Yaşar Qarayev idi. 2001-ci ildə çapdan çıxan “Cavid və Cabbarlı. Müxtəlifliyin vəhdəti” kitabının giriş məqaləsində mən əsərin redaktoru haqqında əlamətdar bir qeyd yazmışam və onu burada yada salmaq istəyirəm:

“İxtisasımın vurğulanması belə təəssürat yarada bilərdi ki, mən Cavid və Cabbarlının ilk dəfə olaraq yeni rakursda, fəlsəfi müstəvidə nəzərdən keçirildiyini diqqətə çartdırıram. Məhz belə səhv təsəvvür yaranmasın deyə, xüsusi olaraq qeyd etmək istəyirəm ki, həqiqi ədəbi tənqid heç vaxt fəlsəfi baxış dairəsindən kənarında təsəvvür oluna bilməz. Ona görə də, Cavidin də, Cabbarlının da tədqiqatçıları ixti-

sas etibarı ilə ədəbiyyatşünas olsalar da, istər-istəməz bu sənətkarların yaradıcılığında zəngin olan fəlsəfi ideyaların təhlilinə də müraciət etməli olmuşlar. Və bu sırada mən bir tədqiqatçını xüsusi fərqləndirmək istədim. Bu, rəsmi ixtisasına görə ədəbiyyatçı olsa da, təfəkkür tərzinə görə filosof olan Yaşar Qarayevdir. O, həm Cavidin, həm də Cabbarlının poetik-dramaturji yaradıcılıq dünyasına, bu dünyanın ən dərin qatlarına bəlkə də hamıdan çox baş vurmuş, bu sahədə müstəsna uğurlar qazanmışdır.

Neçə minillik tarixi olan rəsmi fəlsəfənin bütün qayda-qanunları ilə təhlil aparıb gəldiyim qənaətlər son nəticədə çox vaxt Yaşar Qarayevin tənqidçi-filosof qələminin məhsulu ilə üst-üstə düşür. Bir fərqlə ki, keçdiyimiz yollar əsasən eyni olsa da, istiqamətlər müxtəlifdir. Mən fəlsəfədən ədəbiyyata gəlirəm, Yaşar müəllim ədəbiyyatdan fəlsəfəyə. Bizim yaradıcılıq yolundakı görüşümüz bir növ Cavid və Cabbarlının görüşünü xatırladır (Bax: bu kitabın birinci fəslə). Elə fərq də daha çox metodlarda üzə çıxır. Yaşar Qarayev bütün incəliyi ilə bildiyi ədəbi-bədii materialları ümumiləşdirməklə (induktiv metodla) ədəbi-elmi konsepsiya yaradır, mən ideyadan təsirlənərək esse yazıram və onu sonradan seçdiyim detallarla konkretləşdirməyə çalışıram.

Girişdə məhz Yaşar Qarayevi yada salmağıma gəlincə, nə yaxşı ki, mən onun bu kitaba yazdığı ön sözə həssaslıqla yanaşa bildim. «Cavid və Cabbar-

lı»ya ön söz olaraq Yaşar Qarayev «Bədii seyrə işıq fəlsəfədən düşür» adlı gözəl məqalə yazmışdır. Və burada kitaba münasibətdən daha çox, oradakı ideyaları daha da inkişaf etdirmək təşəbbüsü gördüm. Özü də bu təşəbbüs çox uğurlu alınmışdır. Ancaq Yaşar müəllimə məxsus bir təvazökarlıqla «buradakı fikirlərin bir qismini mən artıq demişəm», – yox, «bu fikirləri belə də demək olar» formasında bir sətiraltı mənə sezdim. Və götürüb Yaşar müəllimin dörd il öncə mənə bağışladığı «Tarix: yaxından və uzaqdan» kitabındakı müvafiq məqalələri diqqətlə oxudum. Və mənə daha yaxın olan fikirləri seçib hansı formada bu kitaba daxil etmək qərarına gəldim.” Yaşar müəllim bir söz deməsə də, bu əlavələrdən məmnun qaldığını düşünürəm.

Bu kitab çıxandan sonra səhhəti ilə bağlı Yaşar müəllimlə az-az görüşürdük. Axırncı dəfə evlərində ona baş çəkdim. Yataqda olmasına rəğmən, son kitabını (iri həcmli bu kitab “Azərbaycan ədəbiyyatı: XIX və XX yüzillər” adlanırdı) öz əli ilə yazıb mənə bağışladı. Bu, bir növ yekun kitab idi.

Şərq-Qərb Tədqiqat Mərkəzindəki son çıxışları yadıma düşür. Həmsöhbətləri prof. Cavad Heyət, prof. Nurəddin Rzayev və s... Görünür, həkimlərlə təmasdan irəli gəlirdi ki, son vaxtlar o, təbabətin terminologiyasından da yaradıcı və orijinal şəkildə istifadə edirdi. Özü infarkt keçirdikdən sonra insan orqanizminə məxsus bu xəstəliyin ictimai həyata transformasiyasına dair çox dəyərli bir məqalə

yazmışdı. Maləsəf, bir neçə il infarktlə mücadilədən sonra xalqımız bu böyük təfəkkür sahibi ilə vidalaşmalı oldu. Şərql-Qərb Tədqiqat Mərkəzi olaraq biz öz sıralarımızdakı bu itkini özünəməxsus bir “yas mərasimi” ilə qeyd etdik. Xoşagəlməz bir təsadüf Mərkəzin ağsaqqallar korpusu ilə “Gənc istedadlar” korpusu arasında balans yaratdı: gənc jurnalist Elşad Qaravalov da dənizdə boğularaq dünyasını dəyişmişdi. Və biz onların xatirəsinə həsr olunmuş qeyri-ənənəvi yas mərasimində “Həyatın mənası”, “Həyat və ölüm” mövzularında fəlsəfi diskurs təşkil etdik. Yaşar Qarayevin ailə üzvləri və AMEA-nın Ədəbiyyat İnstitutunun da nümayəndələri mərasimə qatıldılar.

Bu gün ölkəmizdə ziyalı defisiti şəraitində Yaşar Qarayevin yeri çox aydın görünür. Amma o vaxt əsası qoyulan ənənələr ən azı Şərql-Qərb Tədqiqat Mərkəzində davam etdirilməkdədir.

İmtina fəlsəfəsi (*Filosof-tənqidçi Asif Əfəndiyev haqqında*)

Azərbaycanda fəlsəfi düşüncə ənənələri həmişə şifahi xalq ədəbiyyatı və milli poetik fikirlə sıx surətdə bağlı olmuşdur. Rusiya ilə əlaqələrin artmasına bax-

mayaraq, XX əsr Azərbaycan fəlsəfi fikri yenə də bədii ədəbiyyat, obrazlı fikir üzərində köklənmişdi. XIX əsrin axırlarından başlayaraq A.Bakıxanov, M.F.Axundov, H.B.Zərdabi və s. bu kimi maarifpərvər ziyalılarımızın bütün səyləri Qərbi zivilizasiyanın, yeni elmi-fəlsəfi dəyərlərin ölkəmizdə yayılmasına yönəldilmişdi. Bununla belə, peşəkar fəlsəfi məktəb formalaşmamışdı. XX əsrin əvvəllərində Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Cəfər Cabbarlı kimi böyük fikir sahibləri də öz ideyalarını əsasən ədəbi-bədii yaradıcılıqları vasitəsi ilə ifadə edirdilər.

Oktyabr inqilabından sonra kommunist ideologiyası və marksist-leninçi fəlsəfənin çərçivəsinə salınan fəlsəfi və bədii təfəkkür artıq öz yaradıcı

mahiyyətindən uzaqlaşaraq təsvirçilik və təbliğatçılıq funksiyasını icra etməyə başladı. Belə bir şəraitdə hər hansı yeni fəlsəfi təlimin yaranması qeyri-mümkün idi. Daha doğrusu, belə bir addım atmaq üçün əvvəlcə marksizm çərçivəsindən çıxmaq, kommunizm ideologiyasından imtina etmək lazım idi. 37-ci ilin və sonrakı dövrün repressiyalarından sonra belə bir addım atmaq üçün sadəcə yaradıcı fəlsəfi təfəkkür deyil, həm də inqilabçılıq missiyası, özünü fəda etməyə hazır olmaq, ideya səmasında kamikadzelik tələb olunurdu.

Yaradıcı fəlsəfi təfəkkürün iflic vəziyyətində olduğu, dünya fəlsəfi məkanında gedən yeni proseslərin gizli saxlandığı və ya ancaq tənqid olunduğu bir dövrdə SSRİ-nin əsas elm və mədəniyyət mərkəzləri olan Moskva və Leninqrada da belə fərqli düşünən insanları, dissidentləri barmaqla saymaq mümkün idi. Yeni fəlsəfi təlim yaratmaq isə kimsə heç ağına da gələ bilməzdi. Belə bir şəraitdə – XX əsrin 70-ci illərində SSRİ-nin əyalətlərindən sayılan Azərbaycanda *Asif Əfəndiyev fenomeni* baş qaldırdı və əvvəlcə ədəbi-bədii prosesə fərqli münasibət kimi, sonra kommunist ideologiyasından imtina və yeni üslub, yeni metod kimi, daha sonra isə yeni düşüncə tərzini və müstəqil bir fəlsəfi təlim kimi formalaşdı. Ocaq hərəkatı yarandı. Bu hərəkat ideya despotizmindən bezmiş olan mütərəqqi düşüncəli gənclərin böyük bir qismini arxasınca apa-

ran yeni ideya istiqaməti və hətta yeni həyat tərzini kimi böyük vüsət aldı.

Ocaq hərəkatı Moskvanın diqqətini getdikcə daha çox cəlb edirdi. Bu proseslərin inkişafına bir növ rəvac verən milliləşmiş respublika KQB-sinin «nəzarəti» təbii ki, Moskvanı razı sala bilməzdi, ona görə də nəzarəti öz əlinə götürməyə çalışırdı. Moskvanın təkidi ilə ciddi tədbirlər görüldü, Asif Əfəndiyev partiya sıralarından, daha sonra işə işdən azad edildi. Onun fikirdaşları da hər yerdə sıxışdırılmağa başladı. Asif Atanın əsərlərinin çapı qadağan edildi. Gənclər tərəfindən üzü köçürülüb yayılan əlyazmalar hər yerdən yığışdırılıb yandırıldı. Bununla belə, ox artıq yaydan çıxmış, ideyalar qəlblərdə və beyinlərdə qərar tutmuşdu.

Biz demirik ki, Asif Əfəndiyevin yaratdığı təlim qüsursuzdur və onu bir milli ideologiya nümunəsi kimi qəbul etmək olar. Xeyr, Asif Ata təlimi maksimalist bir təlimdir, ifrat Şərq mövqeyinin bəriz nümunəsidir. Onun hətta şəxsi həyatında və xarakterində müşahidə olunan bu ifratçılıq, maksimalizm əslində o dövrün məhsulu idi. Çünki Asif Ata təlimi kommunist ideologiyasına, doqmatizmə, ehkamçılığa reaksiya kimi yaranmışdı. Ehkamçı təfəkkürə alternativ olaraq, ona qarşı ancaq inqilabçı və inkarçı bir təfəkkür yarana bilərdi. Və bu inkarçı təfəkkür ictimai-siyasi həyatda, mədəniyyətdə, ədəbiyyatda qərarlaşmış ənənələrə qarşı bir üsyan idi. Təfəkkürün belə istiqamətlənmiş forması öz qarşı-

sına sosializm realizminin, kommunist tərbiyəsinin müsbət cəhətlərinin də olmasını etiraf etmək, bu ənənələrdəki yaxşı cəhətləri üzə çıxarıb təqdir etmək məqsədini qarşıya qoya bilməzdi. Əksinə, Asif Ata kommunizm epoxasının zəif cəhətlərini önə çəkir, burada meyarların həqiqətə əsaslanmadığını, hər şeyin tərsinə qurulduğunu vurğulayırdı. Onun fikrinə görə, Qırmızı inqilab zaman əqrəbini geriyə çəkmək, təbii gedişatı tərsinə fırlatmaq təşəbbüsü idi.

*Palçıq üstə çıxdı, dağ altda qaldı,
Şikəst üstə çıxdı, sağ altda qaldı,
Zəmanə nehrəsi tərs çalxalandı,
Ayrıan üstə çıxdı, yağ altda qaldı.*

Asif Əfəndiyev fikirlərin sintezindən çıxış etmədi, kompromisə getmədi və tam inkarçı bir mövqə tutdu. Öz həyatında da dövlətin və kommunist cəmiyyətinin açdığı imkanlardan və imtiyazlardan imtina etdi. Fəlsəfi ideyalarında da cəmiyyətin, sosial mühitin rolunu nəzərə almadan, bütün fikirlərini fərdi-mənəvi aləmin təkmilləşdirilməsinə, insani kamilliyin önə çəkilməsinə yönəltdi.

Asif Əfəndiyev yaradıcılığına şəxsi münasibətlər prizmasından baxan sənət adamları çox vaxt ondan inciyirlər. Çünki Asif Əfəndiyevin qələmi tərifi daha çox tənqid yazırdı. Lakin bu tənqidin səbəblərinin heç də ayrı-ayrı Azərbaycan yazıçılarına münasibətlə deyil, bütövlükdə sovet ədəbi-bədii prosesinə, bütövlükdə qərbçiliyə və bütövlükdə ha-

kim ideologiyaya münasibətlə bağlı olması faktı hələ indi-indi üzə çıxır. Asif Əfəndiyevin mövqeyini, motivlərini başa düşmək çətin idi. Çünki o, ənənəvi meyarlardan deyil, yeni bir fəlsəfi baxışlar sistemindən çıxış edirdi.

Asif Əfəndiyev təliminin məzmununa toxunmadan bircə bunu qeyd etmək kifayətdir ki, bu inkarçılığın özündə bir dəyər var idi. Gənclərin müstəqil düşüncəyə, azad fikirliliyə, yaradıcı təfəkkürə cəlb edilməsi özlüyündə müsbət bir hadisə idi. Düzdür, Asif Ata təliminin məzmunu incələndikdə onun özünün də yeni bir ehkam, yeni bir ideologiya, hətta yeni bir təriqət yönümündə olması üzə çıxır. Lakin bu yeni ideologiyayı qəbul etmək üçün daha dərin kök atmış olan və heç şübhəsiz, daha ziyanlı olan kommunist ideologiyasından imtina lazımdır. Asif Əfəndiyevin gücü gənclərə bu imtina əzmini, bu imtina mədəniyyətini təlqin edə bilməsində idi.

Mənəvi kamilliyə gedən yol imtinadan keçir. Xırda hisslərdən, maddi maraqlardan imtina! Dövlətin və cəmiyyətin verdiyi formal nüfuzdan, rəsmi vəzifə və titullardan, ictimai şüurun bəsitliyi sayəsində qazanılmış ad-sandan, saxta şöhrətdən imtina!

*«Ya şöhrət, ya vüqar», – dedi zəmanə,
Şöhrətdən əl çəkib, tutdum vüqarı!*

Özü də elə bir şöhrətdən ki, XX əsrin 70-ci illərində o filosof-tənqidçi Asif Afəndiyevi addım-addım izləyir, ondan əl çəkmək istəmirdi. Çoxlarının

həsərətində olduğu bu şöhrət çələngindən imtina Asif Əfəndiyevin əslində necə böyük bir məqsədə xidmət etdiyindən xəbər verir. Şan-şöhrətli filosof-tənqidçi öz yerini təqiblərə və tənəllərə məruz qalan qəmli-kədərli bir filosof aqibətinə təslim etdi.

*Zəmanə hiddətlə dindirdi məni,
İdrak gəmisinə mindirdi məni,
Əzab ocağında yandırdı, yaxdı –
Kədər dənizində çimdirdi məni!*

Lakin onun kədərində bir nəşə var idi. O, bu əzablı yolları özü seçmişdi. O, öz fəlsəfi idealını təkə təlimi ilə deyil, şəxsi həyatı ilə də təsdiq etməyə çalışırdı. Əgər onun ideyaları neçə-neçə onilliyin qaranlıq pərdələrini keçərək hələ də işarmaqda davam edirsə və hələ də davamçılara malikdirsə, deməli, əzablı anlar hədəf keçməyib.

“Tənqid.net” jurnalı, 2007, № 4

P.S.

Mənim kommunist ideologiyasına və azad fikrin çərçivəyə salınmasına qarşı mövqeyim Asif Əfəndiyevin başladığı azad düşüncə hərəkatına uyğun gəldiyinə görə, biz bir müddət sıx əməkdaşlıq etdik. Amma 1982-83-cü illərdən başlayaraq, mənə aydın olmayan səbəblərdən onun baxışlarında və təbliğatında islamla bir araya sığmayan, bəzən hətta ona qarşı olan, nə isə alternativ bir təriqəti

xatırladan məqamlar özünü göstərməyə başladı. Mən isə ənənəvi zehniyyətin sağlam sütunlarını qoruyub-saxlamaq tərəfdarı olduğumdan, ifrat inkarçılıq və maksimalizm mövqeyini qəbul etmədiyimdən, bizim yollarımız ayrıldı. Kommunist ideologiyasından imtina müqabilində dindən də imtina və üstəlik zehniyyətin yeni bir ehkamçılıq təhlükəsiylə üzləşməsi ilə razılaşa bilmədim.

Buna baxmayaraq, Asif Əfəndiyevin və onun təbliğ etdiyi azad düşüncə tərzinin mənim sonrakı yaradıcılığımıza müəyyən dərəcədə təsir etdiyini, müəyyən iz buraxdığını da etiraf etməmək olmaz. Bu sırada mən elmi-akademik dil üslubundan fərqli milli fəlsəfi dil üslubunu xüsusi qeyd etmək istəyirəm. Belə ki, Asif Əfəndiyevin esseləri Azərbaycan dilinin zənginliyini yeni bir amplitudada üzə çıxardı və milli fəlsəfi dilin inkişafı üçün geniş bir postament hazırladı.

Öyrənmək təşnəsi

(Akademik Fəraməz Maqsudov haqqında)

Mən Fəraməz Maqsudovu necə tanıyıram? Böyük riyaziyyatçı alim kimimi? Elmlər Akademiyasının Prezidenti, görkəmli elm təşkilatçısı kimimi? Bir deputat, millət elçisi kimimi? Siyasi həmfikirim, ictimai-xadim kimimi? Ağsaqqal bir dost

və himayədar kimimi? Güzəl şer-sənət bilicisi, milli mədəniyyətimizin təmsilçisi kimimi?

Bu suallara birmənalı cavab vermək çətindir. Çünki Fəraməz müəllim təvazökarlığın və sadəliyin təcəssümüdür. Lakin sadə olduğu qədər də mürəkkəbdir, onu proqnozlaşdırmaq mümkün deyil.

Fəraməz müəllim iti rasionel düşüncəyə, analitik təhlil qabiliyyətinə malik bir adamdır. Əsl alimdir. Lakin alim olduğu qədər də şairdir. Bəlkə daha çox dərəcədə məhz şairdir. Emosiyaları o qədər güclüdür ki, çox vaxt rasionel düşüncəni də üstəliyin.

Fəraməz müəllim əqidəsində möhkəm, siyasi mövqeyində sabit adamdır. Lakin başqa məsələlərdə olduqca dəyişkən ola bilər. Hansı isə hadisənin məntiqi təhlili emosional fonla birləşərək, onun mövqeyini diametral surətdə dəyişə bilər. Düzdür, bir müddətdən sonra münasibət də olan invariant məqamlar yenidən öz yerini tutar, son nəticədə sabitlik dəyişkən üstələyər.

Şəxsi münasibətlərdə donuq, statik mövqeyi olan adamlardan fərqli olaraq, Fəraməz müəllimin münasibət dünyası olduqca dinamikdir. Lakin bu dinamika invariantlara söykənir.

Sabit olduğu qədər də dinamik, məntiqli olduğu qədər də emosional, sadə olduğu qədər də mürəkkəb daxili aləmə malik bu unikal adamla mən necə tanış olmuşam?

Fəraməz Maqsudovla ilk tanışlığımız qiyabi olub. 1992-ci ildə rəhbərlik etdiyim özəl ali məktəb ilk gəlirindən Fəraməz müəllimin təsis etdiyi «Əlincə» xeyriyyə cəmiyyətinə pul köçürüb. Bu addım şəxsən bir-birimizi tanımasaq da, ictimai-siyasi mövqelərimizin uyğunluğundan irəli gəlirdi. Bu vaxtandan mən, bu cəmiyyətin yaradıcısı ilə tanış olmaq üçün fürsət axtarmışam. 1993-cü ilin sentyabrında o, artıq ikinci iş yeri kimi bizim Universitetin riyaziyyat kafedrasının müdiri idi və sıx əməkdaşlığımız da o vaxtdan başlanmış və müxtəlif formalarda indi də davam etməkdədir.

Mən Fəraməz Maqşudovla bir sıra xarici ölkələrdə birgə səfərdə olmuşam. Vaşinqtonda Dünya azərbaycanlıların II Konqresində, onun dövlət bayrağına münasibətlə, milli məsələ ilə bağlı müzakirələrdə necə həyəcan keçirtdiyinin şahidi olmuşam. İki dəfə, 1993-cü və 1998-ci illərdə prezident seçkiləri kompaniyasında Fəraməz müəllimlə bir yerdə olmuşuq. 1993-cü ildə prezidentliyə namizəd Heydər Əliyevin rəsmi seçki qərargahı və vəkilləri yox idi. Lakin Fəraməz müəllimin təşəbbüsü ilə bizim Universitetdə istedadlı politoloqlardan ibarət təbliğat qrupu yaradıldı. Universitetimizin nəzdində Heydər Əliyev lektoriyasının əsası da o vaxdan qoyulub. Mən bu proseslərdə Fəraməz Maqşudovun istedadlı gəncləri üzə çıxarmaq və bu ümumi işimizə cəlb etmək sahəsində nə qədər ciddi səylər göstərdiyinin şahidi oldum. Baxmayaraq ki, Fəraməz Maqşudov bizim universitetdə ilk növbədə bir riyaziyyatçı kimi çalışırdı, bizim onunla əməkdaşlığımız əsasında əqidə birliyi, siyasi həmfikir olmağımız durdu. O, yüksək dövlət vəzifələrinə irəli çəkildikdən sonra Azərbaycan Universitetində kafedra müdirliyindən çıxsa da, ictimai-siyasi və elmi əməkdaşlığımız bu günə qədər davam edir. 1998-ci ildə Fəraməz Maqşudov prezident seçkilərində Heydər Əliyevin seçki qərargahının rəhbəri idi və mən yenə də onun işə necə ürəkdən qoşulduğunun şahidi oldum. Əlbəttə, biz hamımız əlimizdən gələni edirdik, amma Fəraməz müəllimin hiss-həyəcanlarını daha da

qabarıq təzahür edirdi. Yaşına baxmayaraq uşaq kimi həycanlana bilmək, uşaq kimi sevinə bilmək hamıya müəyəsər olmur. Görünür, bu yenə də Fəraməz Maqşudovun şairiliyindən irəli gəlir.

Şairmi?! Fəraməz Maqşudovu hamı şair kimi yox, riyaziyyatçı kimi tanıyır. Elmlər Akademiyasına Prezident seçiləndə də, Beyəlxalq İslam Akademiyasına üzv seçiləndə də, ABŞ-da ilin adamı seçiləndə də, Böyük Britaniyada Ümumdünya Bioqrafıya İnstitutuna direktor seçiləndə də Fəraməz Maqşudovun məhz riyaziyyatçı kimi xidmətləri nəzər alınmışdır. Lakin onun şairi xarakterindəndir, bədii

təxəyyülün məntiqi üstələməsindədir. Lakin təxəyyül, görünür, böyük riyaziyyatçı olmaq üçün də vacib şərtidir. Təsadüfi deyildir ki, bir dəfə Hilbertə deyəndə ki, onun şagirdlərindən biri riyaziyyatı ataraq şairliyi seçmişdir, Hilbert – «görünür onun riyaziyyatçı olmaq üçün təxəyyülü çatmamışdır.» – deyə cavab vermişdir.

Fəraməz Maqsudovun ən rəşional elmi təmsil etsə də, tərəkür tərzinə görə Şərğ adamıdır. Onun düşüncəsindəki impulsivlik özünü çox qabarıq şəkildə biruzə verir. Şair təsirlənmədən yazı bilmədiyini kimi, o da təsirə qapılmıdan düşünə bilmir. Öz ideyasının və ya hansı isə ideyanın təsiri altına düşəndə isə başqa sözləri eşitmir. Daha doğrusu, belə məqamlarda ancaq təsiri altında olduğı mövzu ilə bağılı danışıq və ancaq buna aid deyilənləri eşidir.

Mən akademik Fəraməz Maqsudovu həmişə öyrənən görmüşəm. İstənilən vəziyyətdə, istənilən sahədə qarşıdakının özündən çox bildiyini zənn edir (hər halda belə təəssürat yaranır). Hər hansı məclisdə, istənilən məsələ ilə əlaqədar söhbət gedirsə, Fəraməz müəllim yanında oturan adamdan həmişə nəyi isə soruşur, öyrənmək istəyir. Kənardan baxdıqda onun haqqında heç nə bilməyən, söhbətin nədən getdiyini anlamayan və ya eşitməyən adam təəssüratı yaranır. O, hansı səmimiyyətlə soruşursa, sən də həmin səmimiyyətlə cavab verməli olursan. Onun səmimiyyəti istər-istəməz müsahibini də səmimi olmağı vadar edir.

Hər adam üçün ən çox səciyyəvi olan bir hal, vəziyyət olur. Həmin adamı ən çox həmin halda, onun üçün adi olan vəziyyətdə təsəvvür edirsən. Fəraməz müəllimin adi vəziyyət öyrənmək vəziyyətidir. O, öz şagirdlərindən də öyrənməyə çalışır. Elə bil, ona elə gəlir ki, başqaları ondan yaxşı bilir...

Şahmat klassiklərindən biri şahmat oynayanları dörd qrupa bölmüşdür. Ən pisi zəif oynayan lakin zəif oynadığını bilməyənlər. Sonra zəif oynayan və bunu bilən, daha sonra isə yaxşı oynayan, amma bundan xəbəri olmayan gəlir. Ən yüksək səviyyədə yaxşı oynayan və yaxşı oynadığını bilənlər qoyulur. Fəraməz Maqsudovu səciyyələndirmək üçün bunlar heç biri kifayət deyil. Görünür, beşinci qrup şahmatçılar da var. – «Yaxşı oynayan, yaxşı oynadığını bilən, lakin onu biruzə verməyən, özündən zəiflərdən də nə isə öyrənməyə çalışanlar» ... Və ona görə də, çox yüksəkdə durduğu halda, çox güclü olduğu halda bəzən çox aşağı enən, özündən qat-qat zəiflərlə də oturub-duran, çətin anlaşılan, proqnozlaşdırıla bilməyən, sadə təzahürlü mürəkkəb zəka!... Adi insani hisslərə, emosiyalara təbə etdirilmiş qeyri-adi ağıl, intellekt!

“İpək Yolu”, №1, 2000

Bir ocağın varisi
(Akademik Kamal Talıbzadə haqqında)

Kamal Talıbzadə Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının ağsaqqallarından biri, milli ədəbi tənqid tariximizin salnaməsini yaradan görkəmli tədqiqatçı, Akademiyanın həqiqi üzvü, neçə-neçə orden və mükafatlarla təltif olunmuş şanlı-şöhrətli bir insan nə qədər məşhurlaşsa da, nə qədər xidmətlər göstərsə də, məlasəf çox vaxt başqa bir adın nüfuz və təsir dairəsindən çıxıb bilmədi. Bütün istedadına və xidmətlərinə rəğmən, Kamal Talıbzadə milli məfkurəmizin yaddaşında ilk növbədə Abdulla Şaiqin oğlu və Şaiq ocağının məşəlini tutan davamçı kimi qalmaqdadır. Bunun səbəbi Abdulla Şaiq ulduzunun zaman keçdikcə daha çox parlaması və yaddaşlarda Azərbaycan ziyalılığının simvolu kimi möhkəmlənməsidir. Əslində Kamal Talıbzadə heç özü də bu parlaq ulduzun kölgəsindən çıxmağa, onun nüfuzunun təsir dairəsindən kənarında özünə fərqli bir nüfuz hazırlamağa can atmırdı. Onun

özünün də dönə-dönə dediği kimi, ən böyük xidməti şəxsi tədqiqatlarından daha çox, Abdulla Şaiq ədəbi irsinin bir küll halında yeni nəsillərə çatdırılması, Şaiq ocağının ədəbi bir işıq mənbəyi kimi qorunub saxlanılmasından ibarət idi. Təsadüfi deyildir ki, tanışlığımızın və əməkdaşlığımızın intensiv dövrün

də – ömrünün son illərində söhbətlərimizdə onun ən çox Abdulla Şaiqin ev muzeyi ilə, onun ədəbi taleyi və ədəbi-bədii irsi ilə məşğul olduğunu, özünü Şaiq çırağının işığında əritməyə hazır olduğunu duyurdum.

Əslində mənim Kamal Talıbzadə ilə tanış olmaq arzum, onunla münasibətlərim heç də yalnız görkəmli ədəbiyyatşünas alim, Azərbaycanın ən nüfuzlu akademiklərindən biri ilə ünsiyyətdə olmaq arzusundan irəli gəlməmişdi. Mən ilk növbədə uşaq-

lıqdan əsərlərini oxuduğum, bu əsərlərin arxasında nurlu simasını hiss etdiyim Abdulla Şaiqin varisi ilə təmasda olmaq, necə deyərlər, onun qoxusunu Kamal müəllimdən almaq istəyirdim. Amma gözləmədiyim halda Kamal Talıbzadədən diametral əks bir maraq gördüm. İlk baxışda nə qədər təəccüblü olsa da o, mənim simamda sanki Abdulla Şaiqi gördüyünü, onu xatırladığımı, həm əsərlərimdə, həm də təhsil quruculuğunda, istedadlı gənclərə göstərdiyim qayğı və diqqətə görə Şaiq işinin davamçısı olduğumu qeyd edirdi: – «Səlahəddin, səni görəndə, sənənin əməllərinlə tanış olanda, istedadlı gənclərə qayğını görəndə düşünürəm ki, bəlkə Şaiq ruhunu sən hamımızdan çox yaşadırsan». Azərbaycan radiosunun müxbiri Çiçək Veysəlovaya müsahibəsində də bu məqamı vurğulamışdı. Bu, – çox önəmli bir etiraf idi. Yəni, böyük şəxslərin, millətin simasını müəyyən edən insanların ruhunu ancaq genetik varislər daşımır. Milli ruh millət üçün çalışanların yanğısından qidalanır və eyni ideala xidmət edən vahid milli ruha qatılanlar bir-birinə bənzəməyə bilməzlər.

Kamal Talıbzadə Abdulla Şaiqin oğlu olmağın məsuliyyətini dərk edir və yüksək dərəcədə dəyərləndirirdi. Azərbaycan Universitetinin fəxri professoru olan Kamal Talıbzadənin universitetimiz üçün gördüyü ən böyük işlərdən biri də kitabxanamızda Abdulla Şaiq guşəsinin yaradılması olmuşdur. O, xəstə olmasına baxmayaraq, Abdulla Şaiqin

universitetdə keçirdiyimiz yubileyində, habelə «Azərbaycan Universiteti» nəşriyyatının buraxdığı «Abdulla Şaiqin romantizmi» (müəllifi professor Vəli Osmanlıdır) kitabının təqdimat mərasimində şəxsən iştirak etdi və gənc nəslin Şaiq irsinə bəslədiyi yüksək marağa görə sevindiğini bildirdi.

Şaiqlər unudulmursa, deməli ziyalılıq, maarifçilik hələ yaşamaqdadır. Keçən əsrin əvvəllərində xüsusilə böyük vüsət alan milli dirçəliş hərəkatı da, deməli davam etməkdədir.

Son dərəcə təvazökar və səmimi olan Kamal müəllimin bir etirafını da yada salmaq istərdim. 2000-ci ildə AMEA-ya seçkilər zamanı Kamal Talıbzadə humanitar bölmə üzrə hesablama komissiyasının sədri idi. Mən də seçkilərə qatılmışdım. Fəlsəfəyə ayrılmış yerlərdən ikisi tutuldu, biri isə boş qaldı. Sonradan məlum oldu ki, mən cəmi 13 səs toplamışam və AMEA-nın müxbir üzvü olmaq üçün bir səs çatışmamışdır. Kamal müəllim böyük təəssüflə danışdı ki, hesablama komissiyasının üzvləri səsi sayanda səhv ediblərmiş. Ona məlumat vermişdilər ki, Səlahəddin cəmi 12 səs toplayıb, amma seçkilərdən sonra bir də sayanda 13 səs olduğu aşkarlanıb. Mən də dedim ki, Kamal müəllim, axı, nə fərqi var, əgər 14 səs toplanmayıbsa, 13 də elə 12-nin tayıdır. Yox, – dedi, axı, yadımdan çıxıb, heç mən özüm deyəsən səs verməmişdim, mənim səsimlə məsələ həll olunardı. Onun bu səmimi etirafı mənə o qədər xoş təsir bağışladı ki,

əslində mənə seçilməməyimdə həlledici rolunu oynamasın baxmayaraq, ondan heç ürəyimdə də inciyə bilmədim. Çünki bunları o, danışmaya da bilirdi. Bircə şeyə xüsusilə təəssüflənirəm ki, bu cür təmiz qəlbli insanların səmimiyyətindən sui-istifadə edənlər də var. İşgüzarların belə sui-istifadələrinə baxmayaraq, o, özü aydan arı, sudan duru idi.

Akademik Kamal Talıbzadə tək cə səmimiyyəti və sadəliyi ilə deyil, həm də ağsaqqallıq, qocamanlıq missiyası ilə seçilirdi. Ondan xeyli yaşlı olan adamların iştirak etdiyi məclislərdə də hamı məhz Kamal müəllimi böyük, ağsaqqal hesab edirdi. O, elə bil ki, keçən əsrdən, keçmişdən bizə yadigar idi.

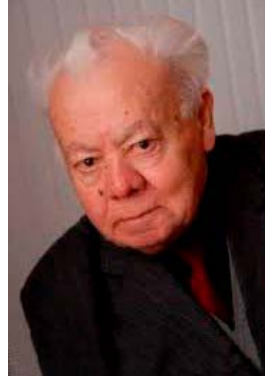
Zəmanə adamı deyildi. Əməllərində zamanla hesablaşmalı olsa da, qəlbən zamandan yüksəkdə dururdu.

*Kübarlıq məktəbi.
“Xəzər Universiteti” Nəşriyyatı, 2007*

Yüksək mədəniyyət təcəssümü

(Akademik Fuad Qasımzadə haqqında)

Akademik Fuad Qasımzadə – XX əsr Azərbaycan fəlsəfi fikrini, fəlsəfi maarifçiliyi, ölkəmizdə fəlsəfəyə münasibəti səciyyələndirən və simvolizə edən ən önəmli şəxslərdən biridir. Ölkəmizdə fəlsəfi biliklərin yayılması sahəsində onun böyük xidmətləri vardır.

Əlbəttə, sovet dövründə yaşaması, onun məhz marksist-leninçi dünyagörüşü ilə bağlılığını zərurətə çevirirdi. Lakin hətta yad bir fəlsəfənin də doğma dilimizdə ifadə olunması, ölkəmizin həyatı ilə əlaqələndirilməsi və bizi əhatə edən mühitin daha düzgün dərk olunmasına yönəldilməsi həmin dövrün ziyalı missiyasına daxil olan vacib şərtlər idi. Fuad Qasımzadə bununla kifayətlənməyərək, marksizmin hüdudlarından kənara çıxmağa bil-mək üçün qədim və orta əsrlərə müraciət edir və həmin dövrün düşüncə tərzini milli mentalitetimizdən, ədəbi-bədii fikir ənənələrindən qaynaqlanan hikmət xəzinəsindən yeni nəsillərə ərməğan gətirirdi. O, Azərbaycanın fəlsəfi fikir tarixi sahəsində bir sıra

dəyərli əsərlərin müəllifidir. M.Füzuli, A.Bakıxanov və s. haqqında yazdıđı monoqrafiyalar dəyərli t d-qiqaat əsərləridir. «Q m karvanı» yaxud zülmətdə nur» kitabı böyük Azərbaycan  airin  həsr olunmuş  n gözəl əsərlərdən biridir. İndi Füzuli haqqında çox yazılır. Təsəvvüf fəlsəfəsinə yasaq da aradan götürülmüşdür. Amma o vaxt, 60-70-ci illərdə Füzulinin fəlsəfi d nyag r   n , onun əsas ideyalarını ortaya çıxarmaq v  geniş təhlil etmək böyük cəsarət və yaradıcılıq əzmi tələb edirdi.  n əsası odur ki, Fuad müəllim konyuktura uyđun olaraq Füzulini bir materialist olaraq təqdim etməyə s y göstərməmiş, ideologiyanın verdiyi imkan daxilində daha obyektiv ara dırmađa çalışmışdır. Məhz Fuad Qasımzadənin t dqiqaatları sayəsində Füzulinin adı Azərbaycanda çıxan fəlsəfə d rsliklərin  daxil edilə bilmişdir. Bu dərsliklərin bir çoxunun müəllifi Fuad müəllimin  z d r. Onun dərslikləri uzun müddət ali məktəb tələbələrinin ana dilində istifadə etdiyi əsas vəsait olmuşdur. Xüsusilə, h mm  llifl rl  yazdıđı “Dialektik materializm”, “Tarixi materializm” kitabları ruscadan tərcümə olunmuş d rsliklərl  rəqabətdə həmişə üstün idi.  unki onlar sadəcə tərcümə olunmayıb, tələbələrin daha yaxşı bildiyi misallar v  nümunələrlə zəngin idi.

D z d r, bizim fəlsəfi və ictimai-siyasi fikir tarixinin sistemli  akild  öyrənilməsinin əsasını akademik Heydər Hüseynov qoymuşdur, lakin onun ba ladıđı bu nəcib i i davam etdir nl rin sırasında

Fuad Qasımzadə çox önəmli bir yer tutur. Onun xidmətləri ancaq tədqiqatla məhdudlaşmayıb, daha çox dərəcədə fəlsəfi biliklərin təbliği, ölkəmizdə fəlsəfə sahəsində tədqiqatçı kadrların yetişdirilməsi, bütün Sovet İttifaqı miqyasında Azərbaycan fəlsəfi fikrinin təmsil olunması sahələrində özünü göstərirdi. O vaxtlar bütün sahələrdə olduğu kimi, fəlsəfi fikir sahəsində də Müttəfiq Respublikalar arasında sanki bir yarışma var idi. Mərkəzdə çıxan ensiklopediyalarda, dərsliklərdə, antologiyalarda hansı respublikaya nə qədər yer ayrılması, Ümumittifaq konfranslarında neçə nəfərlə və hansı səviyyədə təmsil olunmaq bir milli qürur məsələsi idi. Ona görə də, fəlsəfəni yaxşı bilməklə yanaşı, rus dilində natiqlik məsələsi də önəmli idi. Akademik Fuad Qasımzadə fəlsəfənin istənilən sahəsində hazırlıqsız çıxış etmək, mühazirə oxumaq, fəlsəfə ilə ideologiyanı əlaqələndirmək, bəhs etdiyi mövzunun aktuallığını əsaslandırmaq, imkan daxilində, fürsətdən istifadə edərək azərbaycançılığı da təbliğ etmək iqtidarında idi. Adı təkcə Azərbaycanda deyil, bütün SSRİ miqyasında ən nüfuzlu filosoflar sırasında çəkilirdi. O, xarici qonaqlarla maraqlı həmsöhbət olmaqla yanaşı, söhbəti məharətlə idarə edir, fəlsəfədən aktual həyata, cari siyasətə, yeri gələndə tarixə, yeri gələndə müasirliyə yönəlir və yenidən fəlsəfəyə qayıda bilirdi.

F.Qasımzadənin yaradıcılığı da zəngin və hərtərəflidir. O, idmanın estetikasından, müharibə-

nin fəlsəfi tədqiqindən tutmuş fəlsəfə tarixinə və ictimai-siyasi həyatın aktual problemlərinə qədər olduqca müxtəlif mövzularda əsərlər yazmış, beynəlxalq forumlarda məruzələr etmiş, ölkəmizi xarici ölkələrdə ləyaqətlə təmsil etmişdir.

Akademik Fuad Qasımzadənin fəaliyyəti ən çox Bakı Dövlət Universiteti ilə bağlı idi. O, yarım əsr ərzində BDU-nun fəlsəfə kafedrasına rəhbərlik etmiş, universitetdə vaxtilə özünün də məzun olduğu fəlsəfə fakültəsinin bərpaı üçün səylər göstərmiş və bu fakültə üçün kadr hazırlanmasında böyük rol oynamışdır. Bunu da qeyd etmək yerinə düşər ki, o, yarım əsr ərzində fəlsəfə üzrə Dissertasiya Şurasının sədri olmuş, bir müddət Azərbaycan Respublikası Prezidenti nəzdində Ali Attestasiya Komissiyasının Rəyasət Heyətinin üzvü kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Mən də 1973-cü ildə BDU-nun fizika fakültəsini bitirərək elə həmin ildə fəlsəfə kafedrasının aspiranturasına daxil olmuş və Fuad Qasımzadənin rəhbərliyi ilə namizədlik dissertasiyası yazmışam. Əslində mən Fuad müəllimi bir az da əvvəl, üçüncü kursda oxuyarkən tanıyırdım. Mən o vaxt fəlsəfi mövzuda tələbə elmi işi yazmışdım və bizə tarixi materializm fənnini tədris edən dosent Cümşüd Hacıyev məni kafedra müdiri ilə görüşdürdü və mən bu tədqiqat işini gələcəkdə də davam etdirmək barədə Fuad müəllimdən məsləhətlər aldım. Sonrakı ildə mənim yazdığım iş tələbə elmi işləri üzrə Respublika müsabiqəsinin qalibi oldu və Ümumittifaq

müsabiqəsinə təqdim edildi. Beşinci kursda oxuyarkən mənim ilk elmi məqaləm Fuad müəllimin tövsiyəsi ilə BDU-nun Elmi əsərlərində – “Tarix, Fəlsəfə və Hüquq” seriyasında çap olundu. Daha sonra tədqiqatlarımı aspiranturada davam etdirdim və 1976-cı ildə Fuad Qasımzadənin elmi rəhbərliyi ilə onun sədr olduğu Dissertasiya Şurasında nami-

zədlilik işini müdafiə etdim.

Bizim elmi yaradıcılıq əlaqələrimiz sonrakı illərdə də müntəzəm surətdə davam etmişdir. Düzdür, mən doktorluq dissertasiyasını bir qədər fərqli istiqamətdə yazdığımdan əsasən moskvalı həmkarlarımla məsləhətləşməli olurdum, amma Fuad müəllimlə münasibətlərimiz başqa müstəvidə davam edirdi. Mən ilk növbədə Respublikamızda fəlsəfənin tədrisi ilə əlaqədar bir çox məsələlərin birgə müzakirəsini nəzərdə tuturam. Pedaqoji Universitetdə

fəlsəfə kafedrasının müdiri olduğum müddətdə də Elmi-metodiki Şura xətti ilə BDU-nun fəlsəfə kafedraları ilə və ilk növbədə Fuad müəllimlə əməkdaşlıq edir, onun məsləhətlərini nəzərə alırdım. Azərbaycan Universitetində rektor olduğum müddətdə ölkənin ən qabaqcıl mütəxəssislərini, ən yaxşı müəllimlərini tədrisə cəlb etmək proqramı çərçivəsində ilk dəvət etdiyim görkəmli professorlar sırasında, heç şübhəsiz, akademik Fuad Qasımzadə də var idi. O, həm dərs deyir, həm də Universitetin nəzdindəki Şərq-Qərb Tədqiqat Mərkəzinin yığıncaqlarında fəal iştirak edirdi. O, mənim bir neçə kitabımın redaktoru olmuş, ön söz yazmış, mətbuatda mənim elmi fəaliyyətimlə bağlı məqalələrlə çıxış etmişdi. Yaxşı xatırlayıram, Gülüstən sarayında mənim Heydər Əliyevə həsr olunmuş “Lider. Dövlət. Cəmiyyət” kitabımın təqdimat mərasimində çıxış edərkən məni öz yetişdirməsi saydığını və bununla qürur duyduğunu bildirdi. Ümumiyyətlə, özünün ən böyük nailiyyətləri sırasında ilk növbədə yetişdirdiyi kadrlarla fəxr edərdi. Çətin elə adam göstərmək olar ki, fəlsəfə sahəsində alim hazırlığında Fuad müəllim qədər yüksək məhsuldarlıq göstərmiş olsun.

Biz yeni siyasi şəraitdə müstəqil Azərbaycan Respublikasında yeni ideologiyanın formalaşdırılması, fəlsəfə proqramlarının yenidən hazırlanması, ölkəmizdə fəlsəfi maarifçilik işinin canlandırılması və s. bu kimi məsələlərdə yenə də Fuad müəllimin

fəal həyat mövqeyinin şahidi olurduq. Fəlsəfə və Sosial-Siyasi Elmlər Assosiasiyasının (AFSEA) təsis qurultayında, AFSEA xətti ilə keçirilən konfranslarda, seminarlarda Fuad müəllimin çıxışlarını v  təşkilati fəaliyyətini də x susı qeyd etmək istərdim. O, “Fəlsəfə” jurnalının yaradılmasında, Redaksiya Heyətinin toplantılarında da lap son illərə qədər fəal iştirak edir, ya ını heç vaxt biruzə vermirdi.

Fuad Qasımzadə lap gənc yaşlarından elmlər doktoru, professor v  fəlsəfə kafedrasının müdiri olmaqla XX əsrin ortalarından başlayaraq ölkəmizin əksər ziyalıları, alimləri v  sənət adamları ilə birgə tədbirlərdə iştirak etmiş,  n ali məclislərdə söz sahibi olmuşdur. Ona görə də Fuad müəllimin çox zəngin xatirələri var idi; danışmaqla qurtarmaq bilmirdi. Biz əvvəlki nəslin bir çox ziyalıları haqqında məhz Fuad müəllimdən   itmi dik.

Akademik Fuad Qasımzadə həm də ictimai-

siyasi xadim olmaqla dövlət işlərində öz köməyini əsirgəmir, ulu öndər Heydər Əliyevin həyata keçirdiyi geniş quruculuq planlarının həyata keçirilməsində və təbliğində xüsusi fəallıq göstərir, həmişə ön xətdə olurdu. Təsadüfi deyil ki, o, müstəqil Azərbaycan Respublikasının ilk Konstitusiyasının hazırlanmasında da iştirak etmiş, Konstitusiya Komissiyasının üzvü olmuşdur. Bu da təsadüfi deyil ki, Azərbaycan filosofları içərisində ilk dəfə “İstiqlal” ordeninə layiq görülən də məhz Fuad müəllim idi.

Fuad müəllim Azərbaycan fəlsəfi fikrinin görkəmli nümayəndəsi olaraq bu sahədə çalışan alimlərin və müəllimlərin ağısaqqalı, xeyirxah və nəcib insan kimi hərtərəfli fəaliyyət göstərirdi. O, AFSEA-nın fəlsəfə bölməsinin və Təhsil Nazirliyinin ictimai elmlər üzrə metodşurasının sədri, Dini-Elmi Şuranın və Şərq-Qərb Tədqiqat Mərkəzinin fəxri üzvü, Azərbaycan Ağsaqqallar Şurasının sədr müavini və jurnalımızın Redaksiya Şurasının fəal üzvlərindən biri kimi ölkəmizdə fəlsəfi və ictimai-siyasi fikrin inkişaf etdirilməsi və təbliğində böyük xidmət göstərirdi.

Mənim xatirimdə Fuad müəllim məhz belə hərtərəfli, ictimai-siyasi fəallığı ilə seçilən, istər fəlsəfi fikir sahəsində, istərsə də ölkənin ictimai həyatında həmişə ön xətdə dayanan yüksək mədəniyyətli xeyirxah insan, hərtərəfli tədqiqatları ilə seçilən alim, gözəl müəllim, mötəbər bir ziyalı kimi qalmışdır.

P.S.

Təəssüflər olsun ki, mən Fuad müəllimin xatirəsinə həsr etdiyim bu yazını yenicə tamamlamışdım ki, onun ömür-gün yoldaşı Mələk xanımın da vəfat etdiyi xəbərini eşitdim. Hələ sağlıqlarında hamı onların bir-birinə bağlılığından, sədaqətindən danışırdı.

İkisi də elm adamı idi, eyni bir universitetdə çalışırdılar. Mən hərdən məsləhət üçün və ya xəstə olduqda baş çəkmək üçün Fuad müəllim gilə gəndə, Mələk xanımın da onun aspirantlarına necə qayğı ilə yanaşdığının şahidi olmuşam. Xüsusilə onlar xarici səfərdən yenicə qayıtdıqları vaxtlarda təəssüratları dinləmək bizim dünyagörüşümüzün genişlənməsi üçün çox əhəmiyyətli idi. O dövrdə xarici ölkələrə çıxış çox nadir hadisə idi və məlumatlar da olduqca məhdud və hətta saxtalaşdırılmış olurdu. Ancaq ilk əldən alındıqda onların düzgünlüyünə inanmaq olurdu.

Fuad müəllim sovet dövründə də xarici ölkələri ən çox gəzən, müxtəlif beynəlxalq forumlarda bizi təmsil edən ziyalılarımızdan biri idi. Hər yerdə Mələk xanımla birlikdə gedərdi. Bu mənada Mələk xanımın Fuad müəllimi yenə tək buraxmaması nə qədər təəssüfləndirici olsa da, həm də təbii göründü.

Şübhə etmirəm ki, bütün ömürlərini elmə, təhsilə və gənc nəslin tərbiyəsinə həsr etmiş bu gözəl

insanlar yaddaşlarda həmişə xoş xatirələrlə qalacaqlar.

“İnana bilmirəm...”
Bakı: “Elm”, 2012

Vətəndaş alim

(Akademik Budaq Budaqov haqqında)

Budaq müəllimlə aramızda kifayət qədər böyük yaş fərqi olduğundan dostluq münasibətlərindən danışmaq, bəlkə də üzərimə düşməzdi. İxtisaslarımız fərqli olduğundan bizim elmi yaradıcılıq əlaqələrimiz də yoxdur və deməli, bu münasibəti tələbə-müəllim münasibəti kimi də dəyərləndirmək olmaz. Lakin bizim münasibətimiz sadəcə qarşılıqlı hörmətdən ibarət deyil. Bizi yaxınlaşdıran, birləşdirən çox sıx, qırılmaz əlaqələr olduğuna şübhəm yoxdur. Bu əlaqənin, ümumi cəhətin məhz nədən ibarət olduğunu müəyyənləşdirə bilsəm, Budaq müəllim haqqında deyəcəyim fikirlər də məhz bu yöndə olacaqdır.

Mən coğrafiyaşünas deyiləm və bu sahənin alimləri haqqında bir mütəxəssis rəyi söyləmək iddiasından çox uzağam. Bununla belə, elmlərin təsnifatı və elmşünaslıqla məşğul olduğum üçün, akademik Budaq Budaqovun elmi-tədqiqat dairəsinin

bir fənn çərçivəsindən kənara çıxdığını və onun yaradıcılığını da ancaq coğrafiyanın, geomorfologiyanın, landşaftşünaslığın, ekologiyanın, toponimikanın çərçivəsi daxilində qiymətləndirməyin mümkün olmadığını görməyə bilmərəm. Bir elm hüdudları ilə məhdudlaşmaq yox, müxtəlif elmləri əlaqələndirmək, onların kəsişməsindən üzə çıxan sinkretik problemlərə nüfuz etmək, bütöv bir istiqamət üzrə elmi dünyagörüşünün formalaşmasında iştirak etmək və bütün tədqiq etdiyi məsələləri Azərbaycan gerçəkliyi ilə bağlamaq, azərbaycanlaşdırmaq, azərbaycanşünaslığı müstəqil bir elm səviyyəsinə qaldırmaq! Elm və həyat arasında körpü atmaq, coğrafi və geoloji proseslərin dərinliyindən gündəlik həyatımızın çağdaş problemlərinə işıq salmaq!

Bu baxımdan, Budaq Budaqovun, ümumiyyətlə, yalnız bir elm adamı kimi səciyyələndirilməsi də onun fəaliyyət miqyasını məhdudlaşdırmış olardı. Belə ki, Budaq müəllim təkcə elmdə yox, ictimai həyatda da öz sözü, öz mövqeyi olan adamdır. Ancaq dar bir ixtisas sahəsində elmi-tədqiqatla məşğul olan və bununla öz vəzifəsini bitmiş hesab edən alimlərdən fərqli olaraq Budaq müəllim cəmiyyətdə gedən proseslərin fəal iştirakçısıdır və prinsipial və-təndəş mövqeyi nümayiş etdirir.

Yaşlı adamlar çoxdur. Akademiklərin isə böyük əksəriyyəti yaşlıdır. Lakin ağsaqqal nüfuzu qazanmaq heç də hamıya müyəssər olmur. Budaq müəllim isə hələ xeyli vaxt bundan əvvəl, özündən

yaşca böyüklər arasında da məhz ağsaqqal kimi tanına bilmişdir. Mən bu sözləri onun Respublika Ağsaqqallar Şurasının sədri olmasına görə demirəm. Sadəcə çox yaxşı haldır ki, bu seçim məzmunu ilə

tam adekvatdır. Başqalarına yol göstərmək, məsləhət vermək haqqını qazanmaq üçün insan onların naminə öz şəxsi maraqlarından keçməyə hazır olduğunu sübut etməlidir. Budaq müəllimi də səciyyələndirən cəhətlərdən biri budur ki, o, təkə özünü üçün yox, həm də el-oba üçün yaşayır. Sözü həqiqi mənasında el adamıdır, el ağsaqqalıdır. Neçə onilliklər ərzindəki fəaliyyəti ilə xalqı təmsil etmək, xalq adından danışmaq səlahiyyəti qazanmışdır.

Alimlik və müdriklik fərqli şeylərdir. Heç təhsil görməmiş adam da müdrik ola bilər. Əgər o, həyat həqiqətlərini fəhmlə duya bilsə, haqqı nahaqdan seçə bilsə və əməli məsələlərdə düzgün qərarlar qəbul edə bilsə – bunlar müdriklik əlamətidir. Budaq müəllimdə alimlik və müdriklik birləşir. Bu cəhət həm də ictimai həyatda elm adamının nüfuzunun qalxmasına xidmət edir.

Akademik Budaq Budaqovu səciyyələndirən cəhətlərdən biri də milli məfkurə, milli təəssübkeşlik hissidir. «Dağlıq Qarabağ problemi» ilə əlaqədar Budaq müəllim öz vətəndaş-alim mövqeyini sadəcə şüarlar söyləməklə, milli hissiyatını ifadə etməklə deyil, fundamental kitablarla, tədqiqat işləri ilə ortaya qoydu. Bu tədqiqatlar içərisində mən əzəli türk məskəni olan Qərbi Azərbaycanda və Gürcüstandakı coğrafi adlara həsr edilmiş iki fundamental toponimika kitabını xüsusi qeyd etmək istərdim. Lakin Budaq Budaqov bu məsələlərdə tədqiqatçılıqla kifayətlənmir, milli ictimai şüurun formalaşması üçün əlindən gələni edir, fəal həyat mövqeyi nümayiş etdirir. Bu mənada Budaq müəllim bir çox kosmopolit alimlərdən fərqli olaraq, həqiqi vətəndaş-alimin canlı mücəssiməsidir.

Budaq müəllim ləngərli, qol-budaqlı adamdır. Arxasınca gedənlər, ona güvənənlər, ondan umanlar çoxdur. O, həm də cəsarətli, sözünü deyə bilən adamdır. Özü də, indiki dövrdə öz sözü, öz siması olan adamların defisiti şəraitində onun bu cəhəti

diqqəti cəlb edir.

Budaq müəllimlə münasibətimizin görünən tərəfləri isə onun ən çox mənim rəhbərlik etdiyim Azərbaycan Universitetinin tədbirlərində iştirakı ilə bağlıdır. O, Azərbaycan Universiteti nəzdindəki «Şərqi-Qərbi» tədqiqat mərkəzinin təsisçilərindən biri və daimi üzvüdür. Onun böyük elmi dünyagörüşü bu mərkəz çərçivəsində keçirilən müzakirələrdə, elmi tədbirlərdə iştirakçılar üçün həmişə faydalı olmuşdur. Budaq müəllim universitetdə nəşr olunan «İpək yolu» jurnalının işində, «İstedad» klubunun tədbirlərində də fəal iştirak edir. İşinin çox olmasına baxmayaraq, istedadlı gənclərlə görüşlərə həmişə vaxt tapır və öz köməkliyini onlardan əsirgəmir.

75 illik həyat yoluna nəzər salarkən akademik Budaq Budaqovun simasında ilk növbədə, çağdaş Azərbaycan elmini yüksək səviyyədə təmsil edən, xalqa, Vətənə, millətə həqiqətən bağlı olan, coğrafi vətənlə mənəvi vətəni öz həyat və yaradıcılığında ehtiva edən əsl vətəndaş-alim, əsl azərbaycanlı görürəm.

“Elmin budağı”, Bakı, 2003

Daşların simfoniyası ***(Akademik Ömər Eldarov haqqında)***

Hüseyn Cavid mükafatı laureatı

Hüseyn Cavid özü milli məfkurəmizin formalaşmasında ən ünlü bələdçilərdən biri olduğu kimi, onun adına təsis olunmuş mükafatın həqiqi ünvanlarının axtarılıb tapılması işi

də millətimizin bir çox şəxsiyyətlərini, əsl ziyalılarımızı tanımağıma bilavasitə səbəbkar olmuşdur.

Azərbaycan Universitetinin rektoru kimi çalışdığım dövrdə Azərbaycan Yazıçılar Birliyi və Milli Elmlər Akademiyası ilə birgə təsis etdiyimiz Hüseyn Cavid mükafatının laureatları ilə yaxından tanışlıq imkanı yarandı. Cavid parkında ucalan möhtəşəm Cavid abidəsinə görə 1998- ci ilin mükafatına layiq bilinən görkəmli heykəltaraş, akademik Ömər Eldarovla ilk dəfə görüşürdüm. Şöhrəti bütün ölkəyə yayılmış bu şəxsin özü o dərəcədə təvazökar və səmimi idi ki, heç elə bil o böyük abidələrin müəllifi deyildi.

İllər keçdi, mən bu ünlü sənətkarın yaradıcılığı ilə daha yaxın tanış olduqca, onun özü ilə də yenedən görüşmək və onun öz əsərləri haqqında şəxsi təəssüratlarını dinləməyə getdikcə daha çox ehtiyac hiss etdim. Heykəllər nə isə deyirdi, amma yaradılmışların dedikləri başqa, yaradıcılıq prosesinin öz sirri-sehri bir başqa! Daşlara can verib yaşatmaq sənəti. Cavid demişkən, “*yaşamaq gözəldir, yaşatmaq daha gözəl!*”

Tədqiqat Mərkəzində istirahət ideyası

2011-ci ilin isti yay mövsümündə yenə də həmişəki kimi gərgin iş gününün sonunda Şərqi-Qərbi Mərkəzinin işçiləri, nəhayət, dilə gəlib, «bəlkə biz də aramızda istirahət haqqında fikirləşək», – dedilər.

– Amma bir şərtlə ki, istirahət sadəcə vaxt itkisi olmasın, tədqiqatımız üçün yeni qida versin, məsələn, Şərqi və Qərbin yeni bir təmas xəttini tapmaq, – dedim.

Kim isə İstanbula getməyi, Avropa və Asiya qitələrini birləşdirən Boğaziçi körpüsü haqqında təəssüratları bölüşməyi təklif etdi. Başqa təkliflər də oldu... Amma iş çox idi və biz istirahət üçün cəmi bir gün ayıra bilərdik.

– Şərqi ilə Qərbi özgə harada birləşir? – deyərək soruşdum.

– Üzeyir Hacıbəyovun musiqisində!

– Bəli, Üzeyir Hacıbəyov! Onun sənəti doğrudan da Şərqi ilə Qərbin vəhdətini təcəssüm etdirir.

Onu ziyarət etməyin ən gözəl məkanı Şuşadır, amma ...

– Bəs özgə harada?

– Lütfi Zadənin təlimində. Onun Şərq düşüncə tərzini Qərb məntiqinə yeni çalar gətirmiş və dünyanın ən böyük kəşflərindən biri məhz bu vəhdət sayəsində mümkün olmuşdur.

– Amma Amerika İstanbuldan da uzaqdır.

– Bizim milli təsviri sənəti, təbiətimizin və həyatımızın özünəməxsusluğunu ən müasir rəngkarlıq texnikasının açdığı yeni imkanlar zirvəsində Avropada təmsil edən Toğrul Nərimanbəyovun sənət dünyası. Sanki Şərqi rəng qamması Qərbə transfer olunub.

– Gözəl misaldır, amma Toğrul Nərimanbəyov çox güman ki, indi Fransadadır.

Fikir axtarışlarında uğursuzluqdan az qala mütəəssir olmuşduq ki, birdən aqlımıza vəhdət təcəssümünün daha bir yüksək nümunəsi gəldi:

– Ömər Eldarovun yaradıcılığında! Burada da iki düşüncə tərzini, iki mədəniyyət üzvi surətdə birləşmişdir. Həm də bu vəhdətin yaradıcısı ilə bilavasitə görüşmək şansımız var.

– Necə olub ki, indiyə qədər müasirimiz olan və bizimlə bir şəhərdə yaşayan bu canlı klassikin özü və yaradıcılığı ilə yaxından tanış olmamışıq? Məgər Şərq-Qərb Mərkəzinin foyesində asılmış böyük şəkil – hər gün işə gələrkən rastlaşdığımız bu sənət əsəri – Azərbaycanda bu problemin əsasını

qoymuş görkəmli şərqşünas alim Aida İmanquliyevanın qəbirüstü abidəsindən reproduksiya deyilmi və bu abidə də məhz akademik Ömər Eldarovun

zəngin yaradıcılıq kolleksiyasından bir nümunə deyilmi?

Bəzən biz uzaq ellərdə, qədim zamanlarda yaradılmış sənət abidələrini, bu abidələrin yaranma tarixçələrini təfərrüatlara qədər əzbər bilirik. «Uzaq elin halvası şirin olur», amma de, hansı sənət əsəri, hansı heykəl qəlbimizi Füzulinin abidəsi qədər rıq-qətə gətirə bilib? Hansı daş abidə poeziyanın lirik notlarını Natəvan heykəli kimi tək bir baxışla ifadə

edə bilir? Hansı mərmər parçası «Elegiya» kimi musiqiyə çevrilib? Bəs Heydər Əliyevin məğrur simasını qranitlərdə yenidən canlandırmaq hansı sənətkarın qüdrətidir? Axı, nəyə görə biz öz klassiklərimizi sağlığında yetərinə dəyərləndirə bilmirik?

İki Akademiya

Əslində akademik Ö.Eldarovun sənət dünyası ayrıca bir Akademiya'dır. Onun yaradıcılığına həsr olunmuş «Ömər Eldarov. Heykəltəraşlıq...Bakı, 2005» kitabı isə bu Akademiya'ya giriş hesab oluna bilər. Burada sənətkarın həyat və yaradıcılığı haqqında yığcam bir məlumatdan sonra onun ayrı-ayrı əsərləri, yaratdığı sənət abidələri haqqında söhbət açılır, heykəllərin müxtəlif rəqəmlərdə təsviri verilir. Kitab öz oxucu-tamaşaçılarına rəsm əsərlərinə çevrilmiş heykəllərlə tanış edir; istər-istəməz bu abidələri üçölçülü fəzada, gerçək həyatda görmək arzusu baş qaldırır. Bunun üçün isə bütün Bakı şəhərini və hətta bütün ölkəni gəzmək kifayət etmir. Ö.Eldarovun bir sıra əsərləri bizi xarici ölkələrdə təmsil etməklə Azərbaycanın sənət elçilərinə çevrilmişdir. Amma «dənizin dadını bilmək üçün onu bütövlükdə içməyə ehtiyac yoxdur; elə bir damla da bəs edər» düşüncəsi ilə yaxında olan, əlçatan əsərlərlə canlı ünsiyyət qurduq. Daha sonra onun qurduğu ikinci bir akademiya ilə – Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq Akademiyası ilə tanış olduq.

Ömər müəllimin son illərdə ərsəyə gətirdiyi ən mühüm əsərlərdən biri məhz bu Akademiyadır. Biz bu böyük sənətkarla görüşmək, onun yeni yaradıcılıq axtarışları ilə, davamçılarının, gənc heykəltəraşların işləri ilə tanış olmaq üçün Rəssamlıq Akademiyasına yollandıq.

Gənc sənətkarların əl işləri ilə, real yaradıcılıq prosesləri ilə tanış olmaqda bizə Akademiyanın prorektoru Validə xanım yardımçı oldu. Burada əsl yaradıcılıq mühiti, bir sənət ab-havası var idi. Biz müəllimlərlə tələbələr arasında səmimi, bərabər hüquqlu bir münasibətin şahidi olduq. Maləsəf, indi ali məktəblərimizin çoxunda çatışmayan bir mühit...

Buna şərait yaradan bir neçə amili xüsusi qeyd etmək istədim:

Birincisi, mənəvi təmizlik. Çirkab içərisində, təmənna olan yerdə səmimiyyətdən söhbət gedə bilməz.

İkincisi, münasibətlərdə bəlkə də sənətin özünün tələq etdiyi bir sevgi, doğmalığ, qayğı; gənclərin özlərini öz evlərində, öz ailələrində hiss etməsi.

Üçüncüsü, yaradıcı mühit. Daxili azadlığın təxəyyülə açdığı meydan və gənc sənətkarların öz ideyalarını sınaqdan keçirə bilməsi üçün yaradılmış şərait, texniki təchizat da daxil olmaqla..

Və nəhayət, ustadlarla bilavasitə təmas, onların yaradıcılığını izləmək və bu prosesin iştirakçısı olmaq, öz xəyalları ilə baş alıb çox uzaqlara uçmaq-

dan çəkinməmək, həmişə ustad bələdçinin dəstəyini, himayəsini hiss etmək.

Əslində bu Akademiyada digər ali məktəblərimiz üçün örnək ola biləcək çox cəhətlər vardır, amma indi mən bu Akademiyanın da, neçə-neçə böyük sənət əsərlərinin də müəllifi olan böyük sənətkarımız Ömər Eldarovun özündən bəhs etmək istəyirəm.

Ziyalı abidəsi

Ömər Eldarovun əsərləri içərisində ən böyük abidələrdən biri də onun yaşatdığı ziyalı obrazıdır. Əslində bu dəfə mən onun əsərlərini yox, şəxsiyyətini nəzərdə tuturam. Təəssüflər olsun ki, indiki ziyalı kasadlığı şəraitində Ömər Eldarov ziyalılığı yüksək səviyyədə təcəssüm etdirmək baxımından, özü də unikal bir abidədir – canlı abidə! Sadəliyi, təvazökarlığı, sənətə vurğunluğu ilə, işinə yüksək məsuliyyətlə yanaşması, yaşının bu çağında yaradıcılıq əzmi və nəhayət, təşkilatçılığı, dövlətə və xalqa bağlılığı ilə çoxlarından seçilən Ömər müəllim ziyalılığın və vətəndaşlığın yüksək timsalıdır.

Ömər müəllimi səciyyələndirən cəhətlərdən biri də onun az danışması, çox vaxt sadəcə susmasıdır. Belə təəssürat yarana bilər ki, görünür, öz sözü-nü sənətilə daha gözəl deyən Ömər Eldarov danışmaqda, fikrini sözlə ifadə etməkdə çətinlik çəkir. Amma yaxından tanışlıq göstərdi ki, Ömər müəllim dərin fəlsəfi təfəkkürə malik bir şəxs olmaqla ya-

naşı, öz düşüncələrini də məhz fəlsəfi dildə gözəl ifadə edə bilir. Çox vaxt susmağının səbəbi də əslində elə bununla bağlı imiş. O məhz adi söhbətlərə qoşulmağı, boğazdan yuxarı, trafaret ifadələrlə danışmağı xoşlamırmış. Amma gerçəkdən yeni bir ideya, sənət haqqında dərin bir düşüncə onu sil-kələyir və o, fikrin alt qatındakı diskursda ən gözəl həmsöhbət olur. Bəsit söhbətləri sevməməsi, artıq danışıklardan qaçması mənə onun sənəti ilə bağlı bir hikməti xatırlatdı. Hansı isə böyük bir heykəltəraşın, səhv eləmirəmsə, Rodenin dediyi kimi, hər daşda bir heykəl yatır; sənətkar bura nə isə əlavə etmir, əksinə, onun vəzifəsi artıqları yonub-götürməkdir. Mahiyyət ancaq artıqlar atılarda üzə çıxır. Ömər müəllim öz sənətində məhz bu işlə məşğuldur; üzdə olan, artıq olan və mahiyyəti malalayan nə varsa, ondan xilas olmaq. Söhbətlərində də zahirilikdən, bəsitlikdən, təkrarlardan qaçır. Ancaq zəruri olanı deyir, mahiyyəti ifadə etməyə çalışır: sözü ilə də, sənəti ilə də!

Daşın poeziyası

Nəyə görə poeziya haqqında çox yazılır, hər bir kiçik şeir də bəzən təhlil olunur, rəsm əsərləri və monumental sənət növü, heykəllər, abidələr haqqında isə fikir mübadiləsi nadir hallarda aparılır?

Görünür, sözü sözə çevirmək daha asandır. Poeziya sənət olsa da, hər halda sözlə ifadə olunmuş bir sənətdir. Onun nəbzi vurur, nəfəsi eşidilir, yarat-

dığı obrazlar hərəkətli, dinamikdir. Heykəl isə susur. Daş kimi soyuqdur və onun nəfəsini duymaq, nəbzini tutmaq elə də asan məsələ deyil. Onu canlandırmaq üçün tək sənətkardan deyil, tamaşaçının özündən də böyük ruhani enerji tələb olunur.

Heykələ çevrilmiş hər bir daş canlanmaq imkanına malik deyil. Daşın bətnində yatan böyük daxili enerjini hərəkətə gətirmək, heykəli dilləndirmək və onu timsalı olduğu prototipin real obrazına çevirmək qeyri-adi məharət tələb edir. Sənətkar onu yaradarkən ona ruh bəxş edə bilməyibsə, tamaşaçı nə qədər ezoterik enerji sərf etsə də, daş canlanmaz.

Ömər Eldarovun heykəlləri isə sanki canlıdır, onlar nəinki danışa bilir, həm də proza ilə deyil, poetik dildə danışirlar. O, təcəssüm etdirdiyi şəxsin sadəcə zahiri görkəmini yox, həm də lirik «mən»ini, arzu və istəklərini, həyat enerjisini daşa köçürür.

Əslində, bu enerji də, bu lirika da əsərin prototipindən daha çox yaradıcı sənətkarın özünə məxsusdur. Bir var, kimsə ürəyindən keçənləri sözlə ifadə edərək desin; bu – şairlik məqamıdır. Bir var, kimsə öz daxili halını zahirində, sifətinin ifadəsində biruzə versin; bu məqamı rəssamlar tərənnüm edir. Bir də var, insan hansı isə bir hərəkətə, hansı isə həyəcanlı bir hadisəyə hazırlaşmağını sadəcə duruşu ilə, bədənin səmada vəziyyəti ilə ifadə etsin. Daxili istəyin, könül pərvazlanmasının, ehtizazın, ruhani yüksəlişin, şövqün daşa həkk olunması, fəza konfigurasiyasının gözlə görünməyən daxili gözəlliyinin

üzə çıxarılması, Ömər Eldarovun özünün dediyi kimi, «*sanki uçmaq üçün quşlardan qanad istəyinin*» bədii tərənnümü! Hərəkətə hazırlıq halında ifadə olunan bütün sonrakı hekayətlərin konsentrasiya olunmuş forması, ruhun həndəsi təsviri – bütün bunlar hərəkəti heykəlləşdirən bir sənətin möcüzələridir.

«Əyilməz vicdanın böyük heykəli», – deyirdi şair. Heç şübhəsiz, vicdanın heykəlini, ruhun fəza təcəssümünü ifadə etmək üçün sənətkardan böyük ruhani güc, pak-təmiz estetik vicdan tələb olunur!

Romantika və reallıq

Heykəltəraşlıq bütün digər sənət növləri içərisində gerçəkliyi ancaq maddiyyat müstəvisində ifadə etmək baxımından ruhdan ən çox uzaqlaşdırılmış bir sənətdir. Hegelin dediyi kimi, bu sənət qarşısında ruhu ağır materiyanın dili ilə təcəssüm etdirmək kimi çətin bir vəzifə dayanır. Hələ bu az imiş kimi, gerçək həyatdan zaman amili də götürülür və sənətkarın ixtiyarında ancaq bir an qalır. Bu maddi dünyanın dondurulmuş bir məqamı! Dayanmış zamanda nəinki ruhu ifadə etmək çox çətin, bu halda həm də hərəkəti və dinamikanı təcəssüm etdirmək üçün vasitələr yox dərəcəsidir. Bu ən monumental sənət həm də ən ləng, ən statik, ən ağır bir ifadə texnikasına əsaslanan sənətdir. Bu baxımdan heykəltəraşlıq öz məqsədinə daha çox dərəcədə simvolların dili ilə çata bilir. Təsadüfi deyil ki, postmodernizm

dövründə bu sənət öz ifadə vasitələrini xeyli genişləndirməyə nail olmuşdur. Amma məhz klassik üslubda yaratmaq, gerçəyə adekvat bir sənət yaratmaq, bu cismani dünyanın ən cansız, ən ruhsuz sayılan maddi vasitələrindən, daşından-kəsəyindən istifadə edərək, ruhun sanki əks qütbündən başlayaraq ilahi bir məqama yüksəliş cəhdi göstərmək, – bu, ən çətin və ən nadir bir yaradıcılıq missiyası, əsl sənətkarlıq əzmidir. Bəli, o şeyi ki, böyük zaman və məkan fəzasında sərbəst olaraq yaratmaq mümkün olur, o şeyi ki, bütün rəng çalarlarının və bütün səs qammalarının vasitəsilə ifadə etmək mümkün olur, o şeyi lokal məkanda və dayanmış zamanda ağır maddiyyatın timsalında ifadə etmək və bu ağır yükə qanad verərək onu uçurtmaq, səs verərək dilləndirmək, daxili impuls verərək hərəkətləndirmək sənətkardan qeyri-adi bir istedad, virtuozluq tələb edir. Təsadüfi deyil ki, sənət tarixində şairlərin, bəstəkarların, rəssamların imzası kifayət qədər çox olsa da, böyük heykəltəraşların imzası tək-təkdir.

Ömər Eldarovun yaradıcı gücünün düzgün təsəvvür oluna bilməsi üçün öncə onun seçdiyi bu sənətin spesifikasiyası, nə qədər məhdud imkanlara və vasitələrə malik olduğu nəzərə alınmalıdır. Maraqlıdır ki, digər sənət növləri ilə yanaşı heykəltəraşlıq sahəsində də incilər yaradan Leonardo da Vinçi müqayisəli təhlil nəticəsində bu qənaətə gəlir ki, heykəltəraşlıq məhz imkanlarının məhdudluğuna görə, sənətkarlıq baxımından ən çətin sahədir.

Biz bu sətirləri ona görə yazmırıq ki, Ömər Eldarovu, onun sənətini və bu sənətin həqiqi böyük qiymətini verməkdə acizliyimizi ifadə edək. Əksinə, ən incə mətləblər də məhz fəlsəfə aynasında daha aydın görünür. Kimsə deyə bilər ki, bütün rəsmi titullara layiq görülmüş, ən yüksək orden və medallarla təltif olunmuş Ömər Eldarov sənətinə bundan daha yüksək necə qiymət vermək olar ki? Amma nəzərə alınmalıdır ki, Ömər Eldarov sənəti hər cür rəsmi təltifdən yüksəkdə duran bir sənətdir. Ömər Eldarov azərbaycanlıdır. Lakin onun sənəti bir ölkə hüdudlarını keçərək ümumbəşəri dəyərlər xəzinəsinə elə töhfələr vermişdir ki, o öz yaşadığı lokal məkanın və zamanın hüdudlarına sığmır.

Bütün böyük alimlər, yazıçılar, sənətkarlar öz fəaliyyət sahəsinin zirvəsinə qalxanda əslində filosofluq məqamına yüksəlmiş olurlar. Mən Ömər Eldarovun simasında böyük bir sənətkarla yanaşı, həm də xalqımızın fəlsəfi fikrini, yaradıcı təfəkkürünü ən yüksək səviyyədə ifadə və təmsil edən bir şəxsiyyət gördüm.

Sənət ilə fəlsəfənin görüşü, sənətin fəlsəfə zirvəsinə yüksəlişi və fəlsəfənin dönüb sənətə qiymət vermək və onun simasında milli-bədii təfəkkürdən qidalanmaq təşəbbüsü!

*Sağlığında klassikə çevrilənlər.
“Azərbaycan” qəzeti, 21 avqust 2011-ci il*

Şairin özü və sözü ***(Xalq şairi Zəlimxan Yaqub haqqında)***

*Sənin nə ki, sazın-sözün, özün də,
Şeirsən, mənə var hər bir sözündə.*

Hacı Sədrəddin

Zəlimxan Yaqubun özü ilə çoxdan tanış olsam da, poeziyası zaman keçdikcə mənə daha doğma gəlir. Ya onun poeziyası yaşa dolduqca fəlsəfəyə yaxınlaşır, ya mən yaşa dolduqca akademik tədqiqatlardan, elm fəlsəfəsindən daha çox, şeirə, sənətə və gənclik xatirələrinə yaxınlaşıram.

Zəlimxan Yaqubun 50 illik yubileyi münasibəti ilə mən onun poeziya yolunu təkrar nəzərdən keçirərək “Ozan fenomeni və milli özünüdərk” adlı məqalədə ona fəlsəfi prizmadan qiymət verməyə çalışdım. Daha 10 il keçdi. Zəlimxan poeziyasının fəlsəfi yükü bir az da artdı və onun sadəcə ayrı-ayrı şeirləri, poemaları haqqında deyil, həm də bütövlükdə dünyagörüşü, estetik və fəlsəfi baxışları haqqında

fikirlərımı “Sazla havalıyam, sözlə diriyəm” adlı məqalədə çap etdirdim. Beləliklə, Şairin özü ilə görüşlərimiz səngisə də, yaradıcılığı ilə, sözü ilə tanışlığım getdikcə dərinləşir, - desəm səhv etmiş olmaram.

İndi isə Zəlimxan Yaqubun özü ilə tanışlığımın 40 illiyini yad etmək istəyirəm. 1970-ci ildə

BDU-nun fizika fakültəsinin ikinci kursunda oxuyarkən kitabxanaçılıq fakültəsində ədəbiyyat dərsi deyən əmim Əmirxan Xəlilov məni tələbələrindən biri ilə tanış edib, “gələcəyin böyük şairidir”, – dedi. O vaxt fakültələrimiz eyni mərtəbədə idi və biz tez-tez görüşürdük. Amma Zəlimxan məndən iki kurs yuxarıda oxuduğundan universiteti də təbii ki, tez bitirib bizi tərk etdi. Sonra öyrəndik ki, o, kitab pa-

sajında işləyir. Və biz də (bir neçə şeirsevər fiziklə birgə) kitab seçmək adı ilə tez-tez pasaja gedib Zəlimxanın yeni şeirlərindən xəbər tuturduq. 1976-cı ildə mənim namizədlik dissertasiyamın müdafiəsində o da iştirak edirdi. Moskvadan gəlmiş rəsmi opponetim xalq şairi Osman Sarıvəllinin oğlu Rəfiq Qurbanovla söhbətləri yaxşı tutmuşdu. Müdafiəni “qeyd etmək” üçün “Çənlibel” restoranına da şair dostlarımızla getdik. Rəfiq müəllim köhnə dostu Vilayət Rüstəmzadəni, mən isə Zəlimxan Yaqubu dəvət etdim və gündüzkü fəlsəfə məclisini poeziya gecəsi ilə davam etdirdik. Tanıyanlar bilir ki, Vilayət Rüstəmzadə də sinədəftər şair idi. Elə Rəfiq Sarıvəlli də böyük şeir bilicisi idi, əmim Əmirxan Xəlilov da. Və bir də gənc Zəlimxan Yaqub. Qalanını deməyə ehtiyac yoxdur. Həmin gün mənim rəsmən “filosof” olduğumu qeyd edirdik. Amma fəlsəfənin yolları hələ təzə açılırdı. O vaxtdan neçə onillər keçəcəkdi və Zəlimxan poeziyanın “Peyğəmbər” qatına yüksələcəkdi, mən isə fəlsəfənin poeziya qatına qədəm basacaqdım. Qədəmlərimiz mübarək, şair eloğlum!

İllər bizi gah uzaqlaşdırır, gah yaxınlaşdırırdı. Gah da yaşadığımız ictimai-siyasi həyat bizi eyni bir məqamda birləşdirirdi, eyni bölgədən millət vəkili seçilib, eyni məclislərdə çıxış etməli olurduq. Zəlimxan Yaqubdan sonra çıxış isə necə çətin olduğunu izah etməyə, yəqin ki, ehtiyac yoxdur. Hamı

bilir ki, Zəlimxanın natiqliyi az qala şairliyi qədər heyrətamizdir.

P.S.

Şairin guya özü haqqında yazarkən, sual çıxdı ki, ayə, indi daha Zəlimxan sənin o tələbəklik illərdən xatırladığın Zəlimxan deyil. İndi onun şəxsi həyatı arxaya keçib, özü elə sözüdür.

*Zəlimxan da söz yolunda şam ola,
Hər kəlməsi sevgi dolu cam ola,
Təbiətin özü kimi tam ola,
Əsillənə, nəsillənə, soylana.*

Düzdür, şair öz-dən söz-ə keçməyin bir eniş məqamını da görür:

*Dağ başında vallah adam dağ olar,
Nahaq endik o dağların başından.*

Amma bir zirvədən başqasına keçməyin enişi də var, yoxuşu da.

Atam deyərdi:

*Bu fani dünyanın iki üzü var,
Qaranlıq gecəsi, şux gündüzü var,
Dərəsi-təpəsi, dağı-düzü var,
Enişli-yoxuşlu, şair eloğlum!*

Və bu sözləri məhz Zəlimxana müraciətlə demişdi. Atam Hacı Sədrəddin şairlə birlikdə Həcc ziyarətində olmuşdular. Hər bir Borçalı ziyalı kimi atam da aşiq poeziyasını çox sevirdi. Aşiq Abbas Tufarqanlıdan, Xəstə Qasımdan tutmuş Aşiq Ələsgərə, Aşiq Şəmşirə qədər – hamısını əzbər deyirdi. Zəlimxan Yaqub poeziyasına da məndən daha yaxşı

bələd idi. Ziyarətdən qayıtdıqdan sonra Zəlimxana “Şair eloğlum” rədifli bir şeir də həsr etmişdi.

Bu ziyarət izsiz ötüşmədi. Şairin yaradıcılığında Haqq mövzusu getdikcə genişləndi, “Peyğəmbər”ə, “Mövlana”ya zəmin yarandı.

Vergi Allah vergisidir. Bu, qəlb evinin gizli xəzinəsidir, – üzə çıxır. Bu, təsirlənmək, duyğulanmaq və bu təəssüratın qığılcımlarını üfürüb alovlandırmaq, bu alovun istisinə isinmək, işığına işıqlanmaq və öz hərarəti ilə başqalarını da hənləndirmək, öz işığı ilə başqa qəlbləri də işıqlandırmaq əzmidir. Bu məqama çatmağın da iki yolu var. Birincisi, pillə-pillə yüksələrək görünən dünyanın dərkindən adi gözlə görünməyən mətləblərin dərkinə doğru çətin bir yol keçmək. İkincisi, – Allah vergisi! Ustad ozanlardan dərslər alıb aşılıqdan aşılıya yüksəlmək və buta verilməklə “haqq aşığı” olmaq.

Zəlimxan Yaquba yuxusunda buta verilibmi, verilməyibmi, – deyə bilmərəm. Amma onun yaradıcılığı, bir tərəfdən, “haqq aşığı” institutu ilə sovet aşiq məktəbinin, digər tərəfdən də, folklorla klassik Azərbaycan poeziyasının sanki bir sintezidir. Hərçənd bir sıra əsərlərinin dini-fəlsəfi, yaxud siyasi-fəlsəfi yönü və mündəricəsi var, bütövlükdə baxanda Zəlimxan Yaqub daha çox saz və folklor üzərində köklənib.

Zəlimxan Yaqubun «Peyğəmbər» yazmaq arzusu çoxdan var idi. Bu arzunu dost-tanışla bölüşməzdən hələ neçə illər öncə qəlbində gəzdirirdi.

Amma heç şübhəsiz, bu arzu və qərarın özünə ayan olduğu vaxtdan da çox-çox əvvəl bu yaradıcılıq əzmini qazanmaq üçün o, daxilən hazırlanırdı. İçindəki «Haqq aşıqlıyı»ndən pay gec-tez onu bu qərara sövq edəcəkdi. Amma Zəlimxan Yaqub “Peyğəmbər” yazmaq sinninə asanlıqla gəlib çatmadı.

“Peyğəmbər”i yazmaq üçün bir şair kimi püxtələşmək hələ az idi. Həcc ziyarəti ilə mənən təmizlənmək, təzələnmək də yetərli deyildi. Mənəvi kamillik və ustad şairlik məqamından ziyadə, bu mövzu, necə deyərlər, ixtisaslaşmış bilik də tələb edirdi. Və şair Zəlimxan “Peyğəmbər” yazmaq üçün dizini yerə qoyub bir neçə il ilahiyyat və din tarixi üzrə qalın-qalın kitablar oxumalı oldu... Hekayətlər, rəvayətlər, hədislər az-çox dərəcədə ona doğma janrda idisə də, dini-elmi kitabların mənimsənilməsi əlavə səy tələb edirdi. Zəlimxan Yaqub buna da qatlaşdı.

Düzdür, bütün bu zəhmətlər, intellektual səylər, əzm və iradə şairin bu mövzuya necə böyük məsuliyyət və həssaslıqla yanaşdığını göstərir. Amma bir şey də var ki, ilhamla intellektin, bədahətlə zəhmətin bu sintezi ənənəvi Zəlimxan Yaqubdan xeyli fərqli görünür. Ona görə də bu əsəri ancaq poetik baxımdan dəyərləndirmək düzgün olmazdı. Əsər islam tarixi və ümumiyyətlə islamşünaslıq baxımından da dəyərlidir. Bu artıq Zəlimxan Yaqubun bir şair olmaqdan daha çox, bir din maarifçisi kimi böyük xidmətidir.

Əsərin yazılması ərəfəsində şair mənimlə söhbətlərində Cavidin və Cübranın “Peyğəmbər”ləri haqqında da söhbət açırdı. Görünür, mövzuya köklənmək və gələcək müqayisələrə öncədən hazır olmaq üçün bunlar da lazım idi. Lakin Zəlimxan Yaqubun “Peyğəmbəri” həm janr və forma, həm də məzmun baxımından xeyli fərqlidir.

Dinə münasibətdə başqa vəznə və başqa havaya keçə bilmək üçün isə şair təkcə Məkkə ziyarətinə getməklə kifayətlənmir, Yəsəvi, Mövlana və Yunus dünyalarına da baş çəkməli olur və təsəvvüfün lap astanasında gəlib dayanır.

Desək ki, Zəlimxan Yaqub təsəvvüf fəlsəfəsinin dərinliklərinə gedir və bu sahədə nə isə yeni fikirlər söyləyir, əlbəttə, yanlış olardı. Amma önəmli olan budur ki, təsəvvüfün ruhu Zəlimxana yad deyil, hətta bir sıra məqamlarda onun dedikləri təsəvvüf notlarında köklənmişdir. Böyük sufi şairi Yunis İmrəni o dərəcədə sevən və ona bütöv bir dastan qoşan Zəlimxan Yaqub sufizmə biganə qala bilməzdi. Özünün təbiri ilə desək, sazdan doğulan şair zaman keçdikcə qopuzlanmış, tarımlanmış, sənətin ilham pərisi ilə izdivac qurmuş, meydən bihuş olmuş, neydən vəcdə gəlmişdir.

*Doğrudan danışan, düzdən oxuyan,
Ən nurlu kəlmədən, sözdən oxuyan,
Odur ürəyimi gözdən oxuyan,
Gizli nöqtələrdən agahım mənim.*

Zəlimxan böyük bir xəzinənin üstündə oturmuşdur. O, məhz dilimizdə yatan xəzinənin xiridir. Hansı isə ideyanı, cərəyanı, təriqəti bilavasitə mənimsəmək və ifadə etmək bir şeydir (bu, filosofların işidir), dilin yaddaşında yatan fəlsəfəni üzə çıxarmaq başqa şeydir. Sanki təbiətin özü də şair Zəlimxanı əzizləmiş, bəsləmiş, onu «çiçəkdə şəh», «çəməndə meh» etmişdir:

*Uçuş yeri üfüqlərdi,
bəzədiyi şəfəqlərdi,
Bir nəğmədi, bir əsərdi,
hər çırpınan anda ruhum.*

“Könlü bu dünyanın gülüşündə gül açan” şair təbiətin ahəng dünyasından, harmoniyadan qida alır, ruhlanır və insan ruhunu təbiətin stixiyası ilə sinxronlaşdırır.

Bəli, əsas məsələ ahəngi duymaq, insan, cəmiyyət və təbiətin vəhdətindən çıxış etməkdir. Şairin qəlbi dünyanın ahəngi ilə eyni ritmdə vurur. Əsas məsələ şeirə, musiqiyə, ülvi duyğulara, haqqahəqiqətə və gözəlliyə köklənməkdir.

Şərq tarixinin böyük tədqiqatçısı ***(Akademik Nailə Vəlixanlı haqqında)***

Biz hamımız bu və ya digər nisbətdə Şərq və Qərbin vəhdətini təmsil edirik. Nailə xanım da istisna deyil. Bu vəhdət onun həm şəxsiyyətində, həm də yaradıcılığında öz əksini tapmışdır.

Onun zahiri gözəlliyi də, xarakteri də nə ənənəvi Şərq, nə də ənənəvi Qərbdən xəbər verir. Vəhdətdən elə bil ki, tamamilə fərqli, yeni bir keyfiyyət yaranmışdır. Müasir görünüşlü, müasir düşüncəli, müasir davranışlı və eyni zamanda millimənəvi dəyərlərimizi, adət-ənənələrimizi qoruyub saxlayan, sadə olduğu qədər də zəngin bir varlıq.

Onun tədqiqat mövzusu Şərqi tarixi ilə bağlıdır. Azərbaycanda Ərəb Xilafəti dövrünün ən gözəl bilicisi, peşəkar tədqiqatçısıdır. Lakin tədqiqat üsulu Şərqə məxsus təəssüratçılıqdan, obrazlılıqdan, dəbdəbəli ibarətçilikdən azaddır. Elmin soyuq üslubu, rəşional düşüncənin dəqiqlik tələbi, hisslə deyil, məntiq və dəlillərlə əsaslandırmaq vərdisi, – bütün

bunlar elmdə Qərb ənənələrindən xəbər verir. Bəli, Nailə xanım Şərqi tarixini Qərb düşüncə tərzi və klassik elm ənənələrinə söykənərək tədqiq edir.

Nailə Vəlixanlı ilə mənim elmi əməkdaşlığım ən çox Şərqi-Qərb tədqiqat mərkəzindəki birgə fəaliyyətimizlə bağlıdır. Ona görə də Nailə xanım haqqında təəssürat və fikirlərimin də məhz Şərqi-Qərb kontekstində söylənməsi təsadüfi deyildir. “İpək Yolu” jurnalının ərsəyə gəlməsində də Şərqi və Qərb arasında körpü atmağa ən çox mənəvi haqqı olan şəxslərdən biri kimi Nailə Vəlixanlının böyük xidməti olmuşdur.

“İpək Yolu” jurnalı, N2, 2000-ci il

P.S.

O vaxtdan neçə illər keçmişdir. Onda Nailə xanım Azərbaycan Universitetinin professoru və Şərqi-Qərb Tədqiqat Mərkəzinin üzvü idi.

Akademik Fəraməz Maqsudovla da bu Mərkəzdə tanış olmuşdular. Fəraməz müəllim Akademiyaya prezident seçildikdən sonra mən Nailə xanımın sənədlərini o vaxt boş olan Şərqişünaslıq institutu-

nun direktoru vəzifəsinə təqdim etdim. Bir neçə gün sonra Fəraməz müəllim dedi ki, indi “Azərbaycan tarixi” muzeyi yaxşı vəziyyətdə deyil və ona rəhbərlik etmək, onun itmiş nüfuzunu bərpa etmək üçün yüksək mənəviyyətli, təşkilatçı və məsuliyyətli bir adam axtarıq. Bir halda ki, Nailə xanım haqqında belə yüksək fikir var, onun bu vəzifəyə getməsi daha məqsədəuyğundur.

Doğrudan da, Nailə xanım muzeyin direktoru vəzifəsinin öhdəsindən ləyaqətlə gəldi və üstəlik elmi tədqiqatlarını davam etdirdi, Akademiyanın müxbir üzvü, daha sonra isə həqiqi üzvü seçdi, AMEA-nın vitse-prezidenti oldu. Amma vəzifə pillələri onu zərrə qədər də dəyişmədi. Həmin sadə, təvazökar, hər şeydən əvvəl alim, tədqiqatçı Nailə xanım!

Elm dünyası və alim dünyası (Professor Nurəddin Rzayev haqqında)

Başqa sahədə çalışan adamlar iş müddəti başa vurduqdan sonra şəxsi həyatları, ailələri, istirahətləri ilə məşğul olurlar. Elm adamı isə öz işindən heç vaxt tam ayrıla bilmir. Düşüncələrini həmişə özü ilə gəzdirməli olur. Nəticədə alimin işdən kənar vaxtdakı həyatı başqa adamlarınkindən fərqlənir.

Alimin adi adamların dərdsərsiz, xoşbəxt həyatını yaşaya bilmək üçün əlavə səy göstərməlidir. Bu əlavə səy, əlavə enerji «beynin boşaldılmasına» sərf olunur. Və buna heç də həmişə müyəssər olmaq mümkün olmur. Elmi metodlarla düşünmək vərdişi çox vaxt ən adi məsələlərə münasibətdə də insanı dolayısı yollarla aparır və bəzən qəribəlik təəssüratı yaradır. Çox vaxt şairlər emosianlığın çoxluğundan **normadan** kənara çıxdığı kimi, alimlər də rasionallığının çoxluğundan diqqəti cəlb edirlər.

Elə alimlər vardır ki, elmi yaradıcılıq həyatını adi məişət həyatından ayırmağa, qəribəlikləri ram

etməyə və böyük elm adamı olmaqla yanaşı, cəmiyyətdə və məişətdə də normal adam kimi həyat sürməyə müvəffəq ola bilirlər. Bunun üçün professional düşüncənin, analitik təfəkkürün baş alıb getməsinə imkan verməyən, yeri gəldikdə onları cilovlaya bilən, kompensasiya edən adi insani müdriklik və bədii-estetik təfəkkürə malik olmaq lazımdır. Lakin hər alimdə bu olmur.

Professor Nurəddin Rzayevlə mənim bu məsələyə münasibətdə müəyyən fikir ayrılığımız vardır. Nurəddin müəllim filosofluğu alimiliyin yüksək səviyyəsi hesab edir. Belə yanaşdıqda hər bir böyük alim əslində filosof sayıla bilər. Lakin, mənəcə, alimlik səviyyəsi nə dərəcədə yüksək olursa-olsun, əgər o, bədii-estetik təfəkkürlə birləşməsə filosofluq məqamına çata bilməz. Əksinə, birtərəfli rəşional düşüncə şəxsiyyətin bütövlüyünə, ahəngdarlığına deyil, kəskin yarımçılığına, mənəvi şikəstliyinə gətirib çıxara bilər. Nurəddin müəllim alimliyin insana tələqin etdiyi birtərəfliyi kompensasiya edə bilən, alimlikdən gələn qəlibəliklərin fəvqündə dayanan yüksək mədəniyyətli ziyalıdır.

Nurəddin Rzayev filosofluq məqamına çatmış bir alimdir. Onun tibb elminə gətirdiyi yeniliklər barədə danışmaq mənim kompetensiyam xaricindədir. Lakin biz onunla bir böyük həkim kimi, bir

alim kimi deyil, bir filosof kimi ünsiyyətdə olur, bu və ya digər problemi fəlsəfi müstəvidə müzakirə edirik. Bununla belə, mənim müşahidələrimə görə, Nurəddin Rzayevin filosofluğu da, bədii-estetik duyumu da, hətta dindarlığı da onun həkimliyindən başlanmışdır. Belə ki, fəlsəfi təfəkkürü və poetik duyumu soyuq rasionel düşüncədən fərqləndirən başlıca amil *heyrat* hissidir. Dəfələrlə şahidi olmuşam ki, Nurəddin Rzayevi ən çox heyrtləndirən insan orqanizminin fəvqəladə dərəcədə incə, mürəkkəb və qaydalı quruluşdur. Nurəddin Rzayev bir həkim kimi insan orqanizmində gedən fizioloji proseslərin incəliklərini bilməklə kifayətlənmir, bununla bahəm, təbiətin bu ən böyük möcüzəsinə heyran-

lıqla yanaşır... Onun Allaha inamının da ən böyük dəlil-sübutu ilk növbədə bu möcüzədir. Onun təbiətə vurğunluğunun, poetik duyumunun da təməlində bu böyük möcüzədən doğan heyrat hissi dayanır.

Bir sözlə, Nurəddin Rzayevi həkimlik səviyyəsindən həkimlik (filosofluq) səviyyəsinə qaldıran ilk təkən, mənə, başqa həkimlərin sadəcə soyuq ağılla dərk etdiyini onun həm də isti ürəklə, heyranlıqla dərk etməsi və vəsf etməsidir.

Bizim elmi-mənəvi əməkdaşlığımız əslində Azərbaycan Universiteti nəzdindəki Şərq-Qərb tədqiqat mərkəzinin fəaliyyəti ilə başlanmışdır. Tədqiqat mərkəzində müntəzəm fəaliyyət göstərən ziyalı klubunun yığıncaqlarında tariximizlə, mədəniyyətimizlə, müasir ictimai həyatın aktual problemləri ilə əlaqədar istənilən məsələnin müzakirəsində Nurəddin müəllimin mütəxəssis səviyyəsində fikir yürütməsinin şahidi olmuşam. Həkim Cavad Heyətlə həkim Nurəddin Rzayevin müzakirələrdə iştirakı zamanı tarixi mövzularda tarixçilərin, fəlsəfi mövzularda filosofların, dilimiz, ədəbiyyatımızla bağlı mövzularda filoloqların, sivilizasiya ilə, mədəniyyətlə bağlı mövzularda kulturoloqların özlərini necə yığışdıqlarının, elmi məsuliyyət hissənin necə artdığının şahidi olmuşam. Nurəddin müəllim soykökümüzə, türk xalqının mənşəyi ilə bağlı apardığı konkret elmi araşdırmalar, hətta tarixçilərimiz indiyədək üzə çıxarmadıqları bir sıra faktlara istinad

edilməsi, pərakəndə tədqiqatların əsasında konseptual sistem yaradılması təşəbbüsü xüsusi qeyd edilməlidir.

Bu tədqiqatlar daha artıq yüksək intellektual səviyyəli bir ziyalının istənilən problemə öz münasibətini bildirməsi deyildir. Onun bu sahədə gördüyü işlər peşəkar tədqiqatçılıq səciyyəsi daşıyır. Onda sual ortaya çıxır ki, tamamilə bir-birindən fərqli elm sahələrində, məsələn, təbabətdə və tarixdə tədqiqatçılıq üçün Nurəddin müəllim necə vaxt tapır? Görünür, vaxtın düzgün bölünməsi, səmərəli istifadəsi də yüksək mədəniyyətin təzahürlərindən biridir.

Bəs müxtəlif elm sahələrinə eyni dərəcədə marağın əsasında nə durur?

Dünyanın maddi vəhdətindən çıxış edən Nurəddin Rzayev müxtəlifliklər arasında əlaqəni, ümumiliyi görə bildiyindən onu öyrənərkən elmlər arasında formalaşmış ənənəvi sərhədləri «görmür» - vahid dünyaya vahid elmi platformadan baxır. Bu da filosofluğun daha bir əlamətidir. Vəhdət halında götürülmüş barlı-bəhrəli, nizamlı-düzümlü bütöv dünyanın bütövlükdə ehtiva edilməsi olur. Bu hiss fəlsəfi ehtiras adlanır.

Filosofluğun bir əlaməti də insanın özünədərkli ilə yanaşı, özünə sevgisi, özünə hörmətidir. Daha doğrusu, insanlığa sevgi və hörmət şəxsi timsalın prizmasından keçməlidir.

Nurəddin müəllim başqalarına hörmətlə yanaşmağa bacardığı kimi, özünə hörmət etdirməyi bacaran şəxsdir. Beynəlxalq miqyasda müxtəlif elmi forumlarda iştirak təcrübəsi və şəxsi mənəvi keyfiyyətlərinin sayəsində onda elmi tədbirləri yüksək səviyyədə təşkil etmək səriştəsi formalaşmışdır. Elmi məclislərin spesifikasiyasının nəzərə alınması, elmi polemikanın qaydalarına əməl etməsi və başqalarını da bu qaydalara dəvət etməsi onu bir elm təşkilatçısı kimi də örnək edir.

Nurəddin Rzayevin həyatında çox önəmli bir məqamı bir rəmz olaraq nəzərə salmaq istərdim. 70-80-cı illərin ziyalıları çox sanballı şəxsiyyətin: alim Xudu Məmmədovun, şair Bəxtiyar Vahabzadənin, həkim Nurəddin Rzayevin və bir mahalın ağsaqqalı Zeynal Məmmədovun dostluğunu yaxşı xatırlayırlar. İnsanlar arasında dostluq nümunələri çoxdur. Lakin, məhz bu dostluq ona görə ictimaiyyətin yanında saxlanıb ki, o, şəxsi miqyaslı hadisə deyildi, həmin dövrdəki ziyalı mühitinin gözəl təmsali, müxtəlif sahələri təmsil edən adamların yaradıcı əməkdaşlığının parlaq nümunəsi, rəmzi idi. Bu rəmz həm də Nurəddin Rzayev dünyasının hərtərəfli açılmasına imkan yaradır. Belə ki, Nurəddin Rzayev həkimliyi, bir tərəfdən, onun elmi-fəlsəfi təfəkkür tərzilə, digər tərəfdən gözəl poetik duyumu və poeziyanı qiymətləndirmək istedadı və nəhayət, adi insani müdriklik səriştəsi ilə tamalanır.

Nurəddin Rzayevi bir çox başqa alimlərdən fərqləndirən əsas cəhətlərdən biri də onun intellektual bütövlüyü, mənəvi-intellektual mühitə sıx bağlılığıdır.

Yüklü zərəciklər ətrafında elektrik sahəsi yaratdığı kimi, intellektlə yüklənmiş adamlar da ətrafında milli-intellektual mühitə yaradırlar. Elə bil ki, bu mühitə qidalanırlar, burda nəfəs alırlar. Bu mühitə formalaşdıran yüklü mərkəzlərin sayı və sahənin intensivliyini azalanda intellektual aclıq yaranır.

Bəli, bioloji varlıq kimi insan üçün atmosfer nədirsə, bir balıq üçün su nədirsə, vətəndaş üçün milli-mənəvi mühitə nədirsə, alim üçün elmi mühitə nədirsə, ziyalı üçün də mənəvi-intellektual mühitə odur. Bir tərəfdən ətrafa intellektual sahə şüaləndirir, digər tərəfdən özü o şüalara möhtacdır.

Çox geniş tədqiqat diapazonuna malik olan, istənilən elmi problemə fəlsəfi səviyyədə, metodologiyaya müstəvisində baxmağı bacaran, mürəkkəb məsələləri çox sadə şərh etməyi, ilk baxışda sadə görünən məsələlərin isə dərin qatlarına enməyi bacaran, tək alimliyini ilə deyil, insanlığı və vətəndaşlığı ilə də seçilən, sayılan Nurəddin Rzayevin bütöv obrazını yaratmaq çox çətindir. Ona görə də, mən bu yazıda ancaq bəzi təəssüratlarımı qeyd etməklə kifayətlənirəm.

“İpək yolu”, 1999, №2

Qürbətə milli ruhun nisgili ***(Professor Rafiq Qurbanov haqqında)***

Sovet dövründə bütün ittifaq miqyasında olduğu kimi Azərbaycan fəlsəfi fikrində də böyük yeniliklər gözləmək sadələvhlük olardı. Bununla belə xarici dilləri bilən filosof-

ların bir qismi Qərb fəlsəfi fikrində gedən prosesləri izləyir və yeri gələndə onlara tənqidi və «tənqidi» münasibət bəsləyirdilər. Moskva fəlsəfi məktəbi də əsasən marksist-leninçi təlim çərçivəsində fəaliyyət göstərmək məcburiyyətində idi. Bununla belə Moskva əyalətlərə, milli respublikalara nisbətən azad fikirlilik dərəcəsinə görə seçilirdi. Xüsusən elm fəlsəfi sahəsində dünya fəlsəfi fikrinə inteqrasiya olunmaq imkanları çox idi. İstedadlı həmkarımız Rafiq Qurbanovu da Moskvaya çəkib apararı, görünür məhz bu fərqli elmi mühitin cazibəsi idi.

Rafiq müəllimdən əvvəl də Moskvada azərbaycanlı filosoflar və elmin digər sahələri ilə məşğul olan alimlər olmuşdur. Amma Azərbaycan el-

minin Moskvadakı səfiri, təmsilçisi Rafiq müəllim idi. Adətən elm adamları çox zaman qapalı olur, öz elmi işləri ilə məşğul olurlar. Amma Rafiq müəllim özündən çox başqaları üçün çalışırdı, Vətəndən ayrı olmasının boşluğunu Azərbaycandan gələnlərlə doldururdu. Moskvada özü üçün bir Azərbaycan mühiti yaratmışdı. Seçdiyi ixtisasdan asılı olmayaraq Vətəndən gəlmiş bütün aspirantlara yardımçı olar, onların yaşadıkları yataqxanaya tez-tez baş çəkər, istər elmi işləri, istərsə də yaşayış şəraitləri ilə maraqlanar, problemlərinin həllinə imkan daxilində öz köməyini göstərərdi. Rafiq müəllimin hər kəsə bu qədər diqqətli olması, başqalarının problemləri ilə məşğul olması barədə çox düşünmüş və həmişə də bu qənaətə gəlmişəm ki, onun qədər milli ruhlu, şərə-sənətə bağlı bir adam öz mühitindən ayrı düşmüşdüsə, orada da özü üçün milli mühit yaratmalı idi. O, sanki dilemma qarşısında qalmışdı: ya elmi seçməli idi, ya da qəlbindən gələn bir tələbata uyğun həyat yaşamalı idi. Ya əqlin tələbatını, ya da ruhun tələbatını ödəməli idi. O, əqlin yolunu seçmiş, onun naminə – fizikanın fəlsəfi məsələləri, elm fəlsəfəsinin aktual problemləri üzrə tədqiqat aparmaq üçün SSRİ EA-nın Fəlsəfə İnstitutundan ona edilən təklifi qəbul etmişdi. Bu, Azərbaycan elmini İttifaq miqyasında, yeri gələndə dünya miqyasında təmsil etmək üçün böyük bir şans idi ki, Rafiq müəllim bundan imtina etməmişdi. Lakin o, təbiətçə, xaraktercə beyinlə, zehni işlə yaşamaqla yanaşı, daha çox

ürəklə yaşamaq istəyən adam idi. Hisslərdən, duyğulardan yoğrulmuş bir adam kimi Rafiq müəllim nədən imtina etdiyini həmin məqamda bəlkə də hiss eləməmişdi. Açığını deyək ki, çox adam üçün fərqi yoxdur, – harada yaşayır. Çoxları istəyir ki, paytaxtda yaşasın, yaxşı elmi mühitdə olsun, irəli getsin, adı çıxsın, şöhrət qazansın. Bunun müqabilində bir o qədər də şey itirmir, çünki onun üçün fərqi yoxdur; Moskvadamı yaşayır, yoxsa Vaşinqtondamı. Elə indi də köçüb xaricə gedənlərimiz vardır. Türkiyədə yaşayıb fəaliyyət göstərənlər də çoxdur. Türkiyə hər halda yenə mənəvi mühitinə görə bizə yaxındır. Burdan gedib Qərb ölkələrində yaşayanlar isə, şübhəsiz, çox şey itirirlər. Mən Rafiq müəllimin timsalında ümumiyyətlə bir azərbaycanlı elm adamının xaricdə yaşaması, xarici elmi mühitə daxil olması müqabilində nəyi itirdiyini, bunun müqabilində nə qazandığını, bu daxili dramatikizmi, hisslə ağılı mübarizəsini ön plana çəkmək istəyirəm. Bəzən biz görürük ki, kimsə xaricə getdi, orada evləndi, yaşadı, zahirən bu çox nasirənə görünür. Amma bir şey var ki, insan həmişə seçim qarşısında olur. Böyük insanlar böyük ideallara bağlı olurlar və bir ideal naminə başqa idealdan imtina etmək o qədər də asan olmayan ağırlı bir prosesdir. Vətən naminə, millət naminə onun hənirtisindən, doğma mühitdən uzaqlaşmaq, bir tərəfdən fərəhli haldırsa, digər tərəfdən ağırlı bir hadisədir. Mən məhz bunun dramatikizmini izah etmək istədim. Elə indi də xaricə üz tu-

tanlar var, ola bilsin ki, ilk məqamda bunu hiss etməirlər, amma zaman keçdikcə necə böyük fədakarlıq etdiklərinin, nələrdən imtina etdiklərinin fərqi varmı olurlar.

Qürbətdə olan adi insanların hansı millətə mənsub olması adı və soyadından, danışdığı dildən bəlli olur. Amma filosofun bir missiyası var: o, tək-cə özünü yox, bütövlükdə xalqın, millətinin mənəvi varlığını, ruhunu təmsil etməlidir. Bu ruhun əməli fəaliyyətdə təsdiqlənməsi, təsbit olunması uğrunda çalışmalıdır. Doğrudur, vətəndən ayrılaraq vətəni təmsil etmək, millətdən ayrılaraq milli ruhu ifadə etmək çox çətindir, bununla belə milli ruhu öz duranda yaşatmalısan. Yəni sən yad mühitdə, qürbət əldə olanda da sənə varlığın Vətənin varlığından, milli ruhdan ayrılmamalıdır. Bunun üçüncü ətrafında kiçik, lokal bir mühit yaratmalısan. Bu da bir əks əlaqə tələb edir. Tək bir insan çərçivəsində bu mümkün deyil. Bax, belə bir mənəvi ehtiyacıdan yaranmışdı ki, Rafiq müəllim Azərbaycandan gələn gənc elm adamlarını özü axtarar, onlara hər cür kömək edər, onlardan isə Vətən çiçəklərinin ətrini alardı.

Düzdür, mən özüm bu hissləri çox yaşamamışam, çünki Vətəndən çox qısa müddətlərə ayrılmışam və həmişə də işimi tez başa vurub Vətənə qayıtmağa çalışmışam. Bununla belə, Rafiq müəllimin duyğuları, keçirdiyi üzüntülər, üzə vurmadiğı, öləri baxışla görünməyən, ancaq yaxın adamlarının hiss ələdiyi ızdırablar mənə bəllidir, tanışdır. Bəlkə də

elə həmin iztirabların nəticəsi idi ki, o cür sağlam, idmanla məşğul olan, həmişə təbiətlə ünsiyyətdə olan bir insan əvvəllərdən Vətən həsrətindən aldığı mənəvi zərbədən xilas ola bilmədi, onun ağrı-acısı özünü göstərdi.

Ağrı-acı əvvəllər də özünü göstərirdi və bu ürək sızıltıları onun poeziyasında açıq-aşkar ifadə olunurdu. Rafiq müəllimin şer yazdığını çox az adam bilirdi. Amma o, sadəcə olaraq Osman Sarıvəllinin oğlu və genetik baxımdan şairanəliyi olduğu üçün yox, həm də bu daxili iztirablarının ifadəsi üçün, qürbətə ağrısını hansı formada ifadə etmək üçün şer yazırdı. Mən onun şerlərində bu nisgili həmişə hiss eləmişəm. Onun çox gözəl şerləri vardır.

Rafiq Qurbanov öz milli hissiyatını təkcə poeziyasında və həmvətənlərinə göstərdiyi xüsusi qayğıda və köməkliklərdə deyil, həm də elmi yaradıcılıq vasitəsi ilə ifadə olunurdu. Doğrudur, o, Moskvaya fizikanın fəlsəfi məsələləri ilə məşğul olmaq üçün getmişdi, «fizikada qarşılıqlı təsir» mövzusu üzrə və doktorluq dissertasiyaları müdafiə etdi, kitabları nəşr olundu. Amma, onun elmi-fəlsəfi yaradıcılığının böyük bir qismi o problemlə deyil, milli münasibətlərlə bağlı idi. SSRİ EA-nın Fəlsəfə İnstitutunun təbiətşünaslığın fəlsəfi məsələləri şöbəsində işləsə də, yaradıcılığında etnik-siyasi problemlər böyük yer tuturdu.

Yeri gəlmişkən deyim ki, SSRİ-nin dağılması ilə bağlı planlar haqqında Avropada ingilis dilində olan mənbələrdəki təhlillər haqqında mən birinci dəfə Rafiq müəllimdən eşitmişdim. İlk dəfə məhz ondan eşitmişdim ki, Qərb ideoloqları neçə ildən sonra SSRİ-nin əhalisinin yarıdan çoxunun türk xalqları olacağını, siyasi hakimiyyətin onların əlinə keçə biləcəyini və bunun da nəticəsində dünyanın geosiyasi xəritəsində nə kimi dəyişikliklər ola biləcəyini hesablayır və bundan narahat olurlar. Rafiq müəllimin o vaxtlar açıq-aşkar olmasa da, bir qədər üstüörtülü şəkildə bu barədə mətbuatda yazıları çıxdı, milli münasibətlərlə bağlı bir kitabı da işıq üzü gördü.

Rafiq müəllim təkcə öz övladlarında deyil, Moskvada yaşayıb elmin müxtəlif sahələri ilə məşğul olan gənclərdə də milli ruhun qorunub saxlanmasına çalışırdı. Bu məqsədlə tez-tez müxtəlif tədbirlər keçirərək onların bir-biriləri ilə daha sıx təmasda olmalarına nail olurdu. İstəyirdi ki, Moskvadakı gənc azərbaycanlı oğlan və qızlar bir-birilərini tanısinlar, ailə quranda da gələcək həyat yoldaşlarını başqa millətlərdən seçməsinlər. Adətən belə məclislər vaxtilə bəy ailəsi kimi Qazaxıstana sürgün edilən, sonralar isə Moskvada yaşayan Sürəyya bimbimin evində təşkil olunardı.

Rafiq müəllim həddən artıq səmimi insan idi. Danışılmalı olmayanları da danışdı. KQB ilə «əməkdaşlığını» da mənə nəql etmişdi.

Bir dəfə İnstitutun direktoru onu çağırır ki, hökumət adamları gəlib, səni təbrik etmək istəyirlər. Heç ağına da gəlmirmiş ki, ad günüdür... Bir sözlə, gələnər onu təbrik edib, hədiyyə də veriblər. Sən demə KQB-dən imişlər, məqsədləri də başqaymış. O vaxtlar Bakıda Asif Atanın (Əfəndiyevin) «Ocaq» klubu, mənim isə API-də (indiki Pedaqoci Universitetdə) fəlsəfə dərniyim vardı. Sən demə bundan Moskvada da xəbərdir imişlər. Üstəlik mənim Rafiq müəllimlə dostluğunu da bilirmişlər. Ona görə də Rafiq müəllimdən xahiş edirlər ki, mənə təsir edib bu yoldan çəkirsən. Rafiq müəllim isə bu hadisəni olduğu kimi mənə danışmışdı. Hətta zarafatla deyirdi ki, sənin hesabına ad günündə hədiyyə qazandım.

1990-cı ilin yanvar hadisələrindən sonra Rusiyaya qarşı bir növ qəlbim qırıldı. Düzdür, oradakı elm adamlarının bunda günahı yox idi, amma adamın qəlbi qırılarda yavaş-yavaş əlaqələr də qırılır. Biz ondan sonra Rafiq müəllimlə xaricdə, ya da o, Bakıya gələndə görüşürdük.

O, təkəcə Azərbaycanlı olanlara deyil, Orta Asiya respublikalarından və Qazaxıstandan gəlmiş gənclərə də eyni köməkliliyi göstərirdi. Onlar da Rafiq müəllimi özlərinin Moskvadakı nümayəndələri hesab edir, bu şəhərə gələn kimi ilk növbədə onu axtarırdılar. Tək mənim yox, neçə-neçə gənc aspirantın milli dünyagörüşünün formalaşmasında – mən elmi tərəfdən çox, məhz bu aspekti irəli çək-

mək istəyirəm – Rafiq müəllimin çox böyük rolu olmuşdur. O, bütün bunlara daha çox vaxt ayırdığından bəzən özünün elmi işi ilə müntəzəm məşğul ola bilmirdi. Yoxsa o daha böyük uğurlar qazanardı.

Etiraf edirəm ki, mən müxtəlif adamlarla ünsiyyətdən daha çox öz elmi işimlə məşğul oluram. Bu da, görünür ondan irəli gəlir ki, mənim daxilən itirdiyim hansısa hissiyyatı kompensasiya etməyə ehtiyacım yoxdur. Mən həmişə Vətəndə olmuşam, onsuz da millət üçün çalışıram, dərs deyəndə də azərbaycanlı tələbələrə deyirəm, biliklərimi də azərbaycanlı aspirantlara öyrədirəm. Rafiq müəllim isə Fəlsəfə İnstitutunda işləməklə yanaşı M.Lomonosov adına MDU-nun professoru idi, başqa ali məktəblərdə də dərs deyirdi. Bir müəllim kimi orada dərs desə də, əlbəttə, millilik baxımından öz bildiklərini millətinin övladlarına öyrətmək istəyirdi. Moskvada yaşayıb fəaliyyət göstərsə də, Azərbaycana Bakıda olanlardan daha çox bağlı idi. Azərbaycan milli ruhunu daha yüksək səviyyədə təmsil edirdi və onun şəriyyətini, musiqisini öz həyatının ayrılmaz tərkib hissəsi etmişdi.

Bir şeyi də qeyd etmək istəyirəm ki, onun ingilis dilini bilməsi də çox köməyinə çatırdı. Onu çox vaxt Moskvadakı Lenin adına Mərkəzi kitabxananın xarici dillər bölməsində görmək olardı. Mən tədqiqat işlərimlə bağlı doktorluq dissertasiyamda istinad etdiyim bir çox xarici mənbələri də onun va-

sitəsi ilə əldə etmişdim. Yəni biz həmin mənbələrə bir yerdə baxmışıq və məni maraqlandıran yerləri o tərcümə etmişdir.

Onunla birlikdə Rusiyada və digər xarici ölkələrdə çox olmuşuq. Minskdə, Kazanda, Obninskə, İstanbulda, Vaşinqtonda və s. elmi konfranslarda birgə iştirak etmişik.

Hər beş ildən bir Ümumdünya Fəlsəfə Konqresi keçirilir. 2003-cü ildə isə bu, İstanbulda oldu. İlk dəfəydi ki, burada keçirilirdi. Düzü, Rafiq müəllimlə orada görüşəcəyimi güman etmirdim. Rusiyadan daha geniş tərkibdə nümayəndə heyəti gəlmişdi, onlar İstanbulla gəmiylə gəlmişdilər. Əslində, Rusiya Fəlsəfə Cəmiyyəti mənə də məktub göndərmişdi ki, Moskvaya gəl, bizimlə birlikdə gedək. Amma vaxt azlığından mən birbaşa İstanbulla getdim və orada gördüm ki, Rusiyadan gəlmiş nümayəndə heyətinin tərkibində Rafiq müəllim də var. O, həmişə Rusiyanın fəlsəfə ictimaiyyəti ilə bizim aramızda körpü rolunu oynayıb. İstanbulda da birgə görüşlərimiz oldu. Burada Rafiq müəllimlə mən həm də Rusiyadan gəlmiş nümayəndə heyəti ilə Türkiyəli filosoflar arasında bir əlaqələndirici olduq.

İstanbul səfərindən bir məqamı ön plana çəkmək istəyirəm. Rusiya nümayəndə heyətinin tərkibində Rafiq müəllimlə yanaşı bir nəfər də türkdilli filosof vardı. Tatar idi, onu da Rafiq müəllim gətirmişdi. Onun qeydiyyat və rəqəsi yox idi, birlikdə

kömək edib onun da konfransın iştirakçısı olmasına nail olduq.

Konqresin keçirildiyi ərəfədə Rusiyadan gəlmiş həmin o iki nəfər, Qazaxıstan Fəlsəfə İnstitutunun direktoru, görkəmli filosof Əbdülmalik Nısambayevin başçılıq etdiyi nümayəndə heyəti, Özbəkistandan, Qırğızstandan, Azərbaycandan gəlmiş filosoflar Türkiyəli həmkarlarla birlikdə 2 dəfə dəyirmi masa keçirdik, ortaq türk fəlsəfi terminalogiyası məsələsini müzakirə etdik. Düzü, ilk iclasda heç kim bilmirdi ki, Rusiya nümayəndə heyətinin tərkibində türk filosoflar ola bilər. Ona görə də dəyirmi masaya üç nəfər rəhbərlik edirdi: Türkiyənin nümayəndəsi, Qalatasaray universitetinin fəlsəfə fakültəsinin

dekanı, professor Kənan Gursoy, Qazaxstandan Ə. Nısamubayev və Azərbaycandan mən.

Sonra mən onlara izah etdim ki, Rusiya nümayəndə heyətinin tərkibində də türkdilli filosof var və o bizim hamımızdan daha çox türkdür, türkdilli fəlsəfənin inkişafında hamımızdan çox xidmətləri var, onu da dəvət etdilər, artıq ikinci iclasda diqqət mərkəzində Rafiq müəllim idi və hamı ona müraciət edirdi.

Qazaxıstandan, Özbəkistandan gəlmiş nümayəndələr Rafiq müəllimin dostları idi, vaxtı ilə hamısına kömək etmişdi. Bu mənada Rafiq müəllim bütün türk xalqları filosoflarının əsas əlaqələndiricisi idi. Eyni zamanda türk filosofları ilə Rusiyalı filosoflar arasında da əsas əlaqələndirici kimi çıxış edirdi. Bizim orada çox yaddaqalan görüşlərimiz oldu. Rafiq müəllim həm də ingilis dilini dərindən bilməsi ilə mənim köməyimə çatdı. Belə ki, konqresin materialları ingilis dilində hazırlandığından, Amerikadan və Avropa ölkələrindən gəlmiş filosoflar mənim Şərq-Qərb mövzusunda müraciət edirdilər. Belə vaxtlarda ingilis dilini gözəl bilən Rafiq müəllim köməyimə çatırdı. Ümumiyyətlə, o, istənilən məsələdə öz köməyini heç kimdən əsirgəməzdi.

Onunla birlikdə Amerikada da olmuşuq. Vaşinqtonda dünya azərbaycanlılarının II Konqresində birlikdə iştirak etdik, Corc Vaşinqton Universitetin-

də olduq, sonra birlikdə Merilend Universitetinə getdik, oradakı həmkarımızla görüşdük, müzakirələr apardıq. Yeri gəlmişkən qeyd edirəm ki, Rafiq müəllimin oğlu Ərcan orada doktorant idi, hələ müdafiə eləməmişdi. Biz Ərcanın vasitəsi ilə oranın filosofları ilə müəyyən əlaqələr yaratdıq.

Mən onun ailəsini yaxşı tanıyıram. Onun övladlarının gələcəyi ilə bağlı keçirdiyi hisslərin şahidiyəm. Hər dəfə yayda Bakıya gələndə çalışardı ki, özü ilə bərabər uşaqlarını da gətirsin, onlara Azərbaycanı daha yaxından sevdirdi. Rafiq müəllimin həyatda qazandığı ən böyük uğurlardan biri yad mühitdə övladlarını azərbaycanlı kimi böyüdə bilməsidir. Bunu hər adam bacarmazdı. Oğlu Ərcan bu gün Amerikada yaşasa da, onda milli ruh var. Hər görüşümüzdə mütləq milli mövzuda söhbətlər edirik. Hiss edirsən ki, ruhən azərbaycanlıdır. Biz Ərcanın simasında Rafiq Qurbanov ruhunun yaşadığının şahidi olacağıq.

“Ulu körpü” qəzeti, 15 may 2005-ci il

Mündəricat

<i>Ön söz</i>	3
<i>İntellektual ünsiyyətin dostluq məqamı</i>	8
<i>Müasiri olmadığım müasirim (Akademik Heydər Hüseynov haqqında)</i>	16
<i>Sevilin xələfləri (Akademik İzzət Orucova haqqında)</i>	35
<i>“Öncə öz millətim üçün!” (Müəllimim Xudu Məmmədov haqqında)</i>	40
<i>Şərq-Qərb tədqiqat mərkəzi hansı ideyadan yarandı? (Professor Aida İmanquliyeva haqqında)</i>	53
<i>“Günbatan fikirli, gündoğan duyğulu bir sima” (Prof.Dr. Cavad Heyət haqqında)</i>	62
<i>Dünya fikir xəzinəsində Cavad Heyət dəst-xətti (Bertran Rassel və Cavad Heyət)</i>	67
<i>Ədəbiyyatdan fəlsəfəyə (Filosof-tənqidçi Yaşar Qarayev haqqında)</i>	73

<i>İmtina fəlsəfəsi</i> <i>(Filosof-tənqidçi Asif Əfəndiyev haqqında)</i>	83
<i>Öyrənmək təşnəsi</i> <i>(Akademik Fəraməz Maqsudov haqqında)</i>	90
<i>Bir ocağın varisi</i> <i>(Akademik Kamal Talıbzadə haqqında)</i>	96
<i>Yüksək mədəniyyət təcəssümü</i> <i>(Akademik Fuad Qasımzadə haqqında)</i>	101
<i>Vətəndaş alim</i> <i>(Akademik Budaq Budaqov haqqında)</i>	111
<i>Daşların simfoniyası</i> <i>(Akademik Ömər Eldarov haqqında)</i>	116
<i>Şairin özü və sözü</i> <i>(Xalq şairi Zəlimxan Yaqub haqqında)</i>	128
<i>Şərq tarixinin böyük tədqiqatçısı</i> <i>(Akademik Nailə Vəlixanlı haqqında)</i>	136
<i>Elm dünyası və alim dünyası</i> <i>(Professor Nurəddin Rzayev haqqında)</i>	139
<i>Qürbətdə milli ruhun nisgili</i>	146
<i>(Professor Rafiq Qurbanov haqqında)</i>	

